ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БОСНЮК ЮЛІЯ ПАВЛІВНА

УДК 349.422.2

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ

12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право;
природоресурсне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.
_____Ю. П. БОСНЮК

Науковий керівник: **Духневич Андрій Вікторович,**
доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2023

АНОТАЦІЯ

Боснюк Ю. П. Правове регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. – Волинський національний університет імені Лесі Українки; Національний університет «Одеська юридична академія», Міністерство освіти і науки України, Одеса, 2023.

У дисертації здійснено комплексний науковий аналіз правового регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві України, сформульовано теоретичні узагальнення та практичні пропозиції, що загалом вирішують важливе наукове завдання і спрямовані на вдосконалення нормативного забезпечення відповідних суспільних відносин.

Запропоновано розширити законодавче визначення фітосанітарних заходів, під якими пропонується розуміти: а) заходи попередження появи та запобігання поширенню карантинних організмів, б) заходи, спрямовані на обмеження економічно несприятливого впливу регульованих некарантинних організмів, в) заходи, які побічно (опосередковано) сприяють захисту рослин, формують необхідні для цього умови (використання добрив, стимуляторів росту тощо).

Визначені та охарактеризовані етапи еволюційного становлення фітосанітарного законодавства України: 1) *рамковий етап (1993 – 2004 роки)*, характерними рисами якого були: а) закладення трьохопорної системи законодавства; б) рамковість; в) реверсивний рух нормотворчості; г) значна питома вага норм адміністративно-правового змісту; д) проникнення фітосанітарних правил у неспеціальне законодавство); 2) *етап стабільного удосконалення (2004 – 2013 роки)*, який ознаменувався: а) прийняттям нових редакцій ключових законів; б) зростанням впливу міжнародного законодавства; в) поширенням фітосанітарних правил у неспеціальному

законодавстві; г) посиленням тиску на агробізнес); 3) *дерегуляційний етап (2014 – 2017 роки),* під час якого спостерігалося: а) скасування обтяжливих та дублюючих правових механізмів; б) збереження основних концептуальних засад; 4) *етап євроінтеграційного реформування (2018 – до сьогодні)*, основними ознаками якого є: а) стрімке розширення та спеціалізація нормативно-правового регулювання; б) імплементація фітосанітарного законодавства ЄС; в) підміна концепції наближення механічним планом імплементації; г) перспектива трансформації трьохопорної системи фітосанітарного законодавства в моноопорну.

Обґрунтовано найбільш оптимальні методологічні засади правового регулювання здійснення фітосанітарних заходів у сільському господарстві: 1) баланс економічних, екологічних та соціальних інтересів; 2) співпраця держави та суспільства у сфері забезпечення фітосанітарної безпеки; 3) збереження національного правового суверенітету в умовах міжнародно-правових процесів; 4) технічна та наукова обґрунтованість застосування фітосанітарних заходів; 5) екологічний імператив як мірило справедливості фітосанітарного законодавства.

Визначено етапи розвитку вітчизняного законодавства, що забезпечує державну підтримку здійснення фітосанітарних заходів: *1) етап організаційної підтримки (1991 – 2003 роки),* основними рисами якого були: а) активна участь держави у виробничих та торговельних відносинах; б) заготівельна мета протекційних заходів; в) ранжування сільськогосподарських товаровиробників як потенційних отримувачів державної підтримки; г) державне регулювання цін, лімітування та нормування засобів захисту рослин та добрив; *2) етап компенсаційної підтримки (2003 – 2014 роки),* під час якого проявилися такі ознаки як: а) варіативне поєднання трьох механізмів підтримки: часткова компенсація вартості добрив, фінансування фітосанітарних заходів боротьби зі шкідниками, організаційні заходи; б) стійка спадна тенденція бюджетного фінансування протекційних програм; в) декларативність програмних документів; *3) етап відсутності спеціальної*

державної підтримки (2015 – 2022 роки), який характеризується: а) відсутністю спеціальних програм підтримки; б) протистоянням аграрної та хімічної галузей економіки, спровоковане порушенням традиційної двовекторної державної підтримки.

Обґрунтовано систему комплексної державної підтримки виробників, які прагнуть сертифікуватися за приватними стандартами, що має включати п’ять напрямів: а) фінансова підтримка (надання цільових кредитів); б) сервісна підтримка; в) інформаційно-консультаційна підтримка (поширення актуальної та доступної інформації, створення інформаційних порталів); г) кадрова підтримка (актуалізація фахової освіти спеціалістів зі здійснення фітосанітарних заходів); д) підтримка кооперації виробників.

Сформульовано на основі аналізу іноземного досвіду комплексний підхід до поступового зниження хімізації сільського господарства, згідно з яким пропонується поєднання адміністративних, економічних та інформаційних важелів: а) метод жорстких заборон використовується лише у крайніх випадках; б) економічний тягар скорочення застосування пестицидів бере на себе держава; в) проведення активної інформаційно-просвітницької кампанії, здійснення постійної тісної консультаційної роботи з виробниками.

Аргументовано, що подальше удосконалення фітосанітарного законодавства України залежить не від формальних змін (трансформація в моноопорну структуру), а від обраного змістовного наповнення оновлених законодавчих положень, а саме: якісного втілення концепції інтегрованого захисту рослин, яка полягає у формуванні оптимального набору фітосанітарних заходів, з метою збільшення ефективності та зменшення негативного впливу на довкілля та людину.

Доведено, що конкретний прояв концепція інтегрованого захисту має знайти у закріпленні комплексу важливих правових механізмів та вимог, а саме: а) обов’язкова та регулярна агрохімічна паспортизація сільськогосподарських земель; б) використання «шлюзового принципу» під час здійснення фітосанітарних заходів: у першу чергу, застосовуються усі

можливі агротехнічні, механічні, біологічні заходи, а після вичерпання їх можливостей, у другу чергу, застосовуються хімічні, радіаційні та деякі інші агресивні різновиди; в) використання селекційних біотехнологічних фітосанітарних заходів на постійній основі, а застосування генетичних біотехнологічних прийомів – лише за умови реалізації принципу перестороги.

Удосконалено періодизацію інституційно-функціонального забезпечення фітосанітарної безпеки в Україні з урахуванням новітніх змін і тенденцій: 1) *етап диференціації (1991 – 2012 роки),* якому були притаманні: а) зростаючий плюралізм управлінських і контролюючих органів та інституцій; б) перетинання повноважень і компетенції; *2) етап спеціалізації (2012 – 2016 роки),* що характеризувався: а) об'єднанням повноважень у кількох ключових органах; б) збереженням проблем дублювання та нечіткого розмежування повноважень; *3) етап об'єднання (2016 – до сьогодні),* який ознаменувався утворенням Держпродспоживслужби як якісно нового сервісно-інспекційного органу, що поєднує контролюючі повноваження із обслуговуючими.

Аргументовано передчасність інтеграції окремих вимог приватно-правового регулювання до системи фітосанітарного законодавства України на основі виявленого «життєвого циклу» приватної стандартизації: а) зародковий стан (приватні стандарти не впливають у значній мірі на фактичні виробничі фітосанітарні відносини); б) масштабування (утворюється правове регулювання, паралельне державному); в) легітимації (узгодження та поєднання державного та приватного регулювання фітосанітарних відносин).

Виявлено характерні риси правового забезпечення утворення пестицидів та агрохімікатів: а) обов'язкова державна реєстрація препаративної форми пестицидів та агрохімікатів; б) еколого-інституційне підпорядкування, що підкреслює пріоритет превентивної функції на етапі утворення та допуску нових фітосанітарних препаратів; в) поєднання транспарентності з вимогами охорони прав на препарати; г) резервування можливості скасувати реєстрацію пестициду чи агрохімікату.

Сформульовано пропозиції щодо перспективного впровадження в Україні податку на пестициди у частині урахування особливостей зарубіжного досвіду, а саме: 1) податок на пестициди не використовується як автономний захід, а виступає частиною системи державних заходів, спрямованих на зменшення використання пестицидів; 2) корегування правового механізму на основі постійного моніторингу його ефективності; 3) покладення фінансового навантаження на державу, а не на бізнес (усі витрати на оподаткування компенсуються державою за рахунок інших механізмів підтримки).

Зроблено висновки щодо невідповідності фактичних відносин з використання генетично модифікованих рослин стану вітчизняного законодавства у цій сфері, для якого характерні: засилля загальних норм; неналежне впровадження ключового принципу перестороги; відсутність механізмів убезпечення традиційного та органічного сільського господарства від можливого негативного впливу генетично модифікованих рослин; побудова усього правового регулювання поводження із ГМО на лише двох ключових правових засадах: державній реєстрації та маркуванні.

Ключові слова: фітосанітарні заходи, фітосанітарна безпека, сільське господарство, шкідники, захист рослин, пестициди, агрохімікати, аграрне право.

ABSTRACT

Yu. P. Bosniuk. Legal regulation of the use of phytosanitary measures in the agriculture of Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Candidate in Law in specialty 12.00.06 – land law; agrarian law; ecological law; natural resource law. – Lesya Ukrainka Volyn National University; National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2023.

In the dissertation, a comprehensive scientific analysis of the legal regulation of the application of phytosanitary measures in the agriculture of Ukraine was carried out, theoretical generalizations and practical proposals were formulated, which in general solve an important scientific task and are aimed at improving the regulatory support of relevant social relations. It is proposed to expand the legal definition of phytosanitary measures, under which it is proposed to understand: a) measures to prevent the appearance and spread of quarantine organisms, b) measures aimed at limiting the economically unfavorable impact of regulated non-quarantine organisms, c) measures that indirectly (indirectly) contribute to the protection of plants, form the conditions necessary for this (use of fertilizers, growth stimulants, etc.). The stages of the evolutionary formation of the phytosanitary legislation of Ukraine were determined and characterized: 1) the framework stage (1993-2004), the characteristic features of which were: a) the establishment of a three-pillar system of legislation; b) framework; c) reversible movement of rule-making; d) significant specific weight of norms of administrative and legal content; e) penetration of phytosanitary rules into non-special legislation); 2) the stage of stable improvement (2004-2013), which was marked by: a) the adoption of new editions of key laws; b) growing influence of international legislation; c) dissemination of phytosanitary rules in non-special legislation; d) increased pressure on agribusiness); 3) deregulation stage (2014-2017), during which the following was observed: a) abolition of burdensome and duplicative legal mechanisms; b) preservation of basic conceptual principles; 4) the stage of European integration reform (2018 to today), the main features of which are: a) rapid expansion and specialization of legal

regulation; b) implementation of phytosanitary legislation of the EU; c) replacing the concept of approximation with a mechanical implementation plan; d) the prospect of transforming the three-support system of phytosanitary legislation into a mono-support system. The most optimal methodological principles of legal regulation of the implementation of phytosanitary measures in agriculture are substantiated: 1) balance of economic, ecological and social interests; 2) cooperation between the state and society in the field of ensuring phytosanitary safety; 3) preservation of national legal sovereignty in the conditions of international legal processes; 4) technical and scientific validity of the application of phytosanitary measures; 5) ecological imperative as a measure of fairness of phytosanitary legislation.

The stages of the development of domestic legislation, which provides state support for the implementation of phytosanitary measures, have been determined: 1) the stage of organizational support (1991-2003), the main features of which were: a) active participation of the state in production and trade relations; b) procurement purpose of protective measures; c) ranking of agricultural producers as potential recipients of state support; d) state regulation of prices, limiting and rationing of plant protection products and fertilizers; 2) the stage of compensatory support (2003-2014), during which the following signs appeared: a) a variable combination of three support mechanisms: partial compensation of the cost of fertilizers, financing of phytosanitary measures to combat pests, organizational measures; b) steady downward trend of budgetary financing of protection programs; c) declarative nature of program documents; 3) the stage of the absence of special state support (2015-2022), which is characterized by: a) the absence of special support programs; b) the opposition of the agricultural and chemical branches of the economy, provoked by the violation of the traditional two-vector state support.

The system of comprehensive state support for producers seeking to be certified according to private standards is substantiated, which should include five areas: a) financial support (provision of targeted loans); b) service support; c) informational and consulting support (distribution of relevant and accessible

information, creation of information portals); d) personnel support (updating the professional education of specialists in the implementation of phytosanitary measures); e) support of cooperation of producers.

Based on the analysis of foreign experience, a complex approach to the gradual reduction of agricultural chemicalization is formulated, according to which a combination of administrative, economic and informational levers is proposed: a) the method of strict prohibitions is used only in extreme cases; b) the economic burden of reducing the use of pesticides is borne by the state; c) carrying out an active information and educational campaign, carrying out constant close consultation work with manufacturers.

It is argued that the further improvement of phytosanitary legislation of Ukraine does not depend on formal changes (transformation into a mono-supportive structure), but on the selected content of the updated legislative provisions, namely: the qualitative implementation of the concept of integrated plant protection, which consists in the formation of an optimal set of phytosanitary measures, with the aim increasing efficiency and reducing the negative impact on the environment and people.

It has been proven that the concept of integrated protection should be concretely manifested in the establishment of a complex of important legal mechanisms and requirements, namely: a) mandatory and regular agrochemical certification of agricultural lands; b) the use of the "gateway principle" during the implementation of phytosanitary measures: first of all, all possible agrotechnical, mechanical, biological measures are used, and after exhausting their possibilities, secondly, chemical, radiation and some other aggressive types are used; c) the use of selective biotechnological phytosanitary measures on a permanent basis, and the use of genetic biotechnological methods - only under the condition of implementation of the precautionary principle.

The periodization of the institutional and functional support of phytosanitary security in Ukraine has been improved, taking into account the latest changes and trends: 1) the stage of differentiation (1991-2012), which was characterized by: a)

growing pluralism of management and control bodies and institutions; b) overlapping of powers and competences; 2) the stage of specialization (2012-2016), which was characterized by: a) unification of powers in several key bodies; b) preservation of problems of duplication and unclear demarcation of powers; 3) the stage of unification (2016 - until today), which was marked by the formation of the State Production and Consumer Service as a qualitatively new service and inspection body that combines supervisory and service powers.

The prematurity of the integration of individual requirements of private law regulation into the system of phytosanitary legislation of Ukraine is argued on the basis of the revealed "life cycle" of private standardization: a) embryonic state (private standards do not significantly affect the actual industrial phytosanitary relations); b) scaling (a legal regulation parallel to the state one is created); c) legitimation (harmonization and combination of state and private regulation of phytosanitary relations).

The characteristic features of legal support for the production of pesticides and agrochemicals were revealed: a) mandatory state registration of the preparative form of pesticides and agrochemicals; b) ecological and institutional subordination, which emphasizes the priority of the preventive function at the stage of formation and admission of new phytosanitary preparations; c) combination of transparency with requirements for protection of drug rights; d) reservation of the possibility to cancel the registration of a pesticide or agrochemical.

Proposals regarding the prospective introduction of a pesticide tax in Ukraine have been formulated, taking into account the peculiarities of foreign experience, namely: 1) the pesticide tax is not used as an autonomous measure, but is part of a system of state measures aimed at reducing the use of pesticides; 2) adjustment of the legal mechanism based on constant monitoring of its effectiveness; 3) placing the financial burden on the state, not on business (all taxation costs are compensated by the state at the expense of other support mechanisms).

Conclusions were made regarding the inconsistency of the actual relationship with the use of genetically modified plants with the state of domestic legislation in

this area, which is characterized by: the imposition of general norms; improper implementation of the key precautionary principle; lack of mechanisms to ensure traditional and organic agriculture from the possible negative impact of genetically modified plants; construction of the entire legal regulation of GMO handling on only two key legal bases: state registration and labeling.

Keywords: phytosanitary measures, phytosanitary safety, agriculture, pests, plant protection, pesticides, agrochemicals, agrarian law.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Боснюк-Григор'єва Ю. Україна на шляху до європейських стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів: що зроблено та які виклики слід подолати. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 170-175.

2. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Щодо принципів політики Європейського Союзу у сфері фітосанітарного контролю за товарами рослинного походження. *Area Nauki*. 2017. № 3 (3). С. 5-11.

3. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Нові правила виробництва, маркування та обігу органічної продукції. *Історико-правовий часопис.* 2019. № 2 (14). С. 118-122.

4. Боснюк Ю. П. Законодавче забезпечення фітосанітарних заходів біотехнологічної природи. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2022. № 10. https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-10-8355

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

5. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Узгодження санітарних та фітосанітарних заходів в Україні з європейськими стандартами. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції:* матеріали «круглого столу» (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків, 2017. С. 252-254.

6. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Деякі питання оновлення законодавчого забезпечення при проведенні фітосанітарних процедур. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків: Юрайт, 2018. С. 320-325.

7. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Європейські стандарти контролю за здоров'ям рослин. *Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних екологічних та*

природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України: матеріали конф. (Одеса, 7-10 червня 2018 року). Одеса, 2018. С. 85-87.

8. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Щодо безпеки харчових продуктів рослинного походження. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 – 19 травня 2018 року). Київ, 2018. С. 178-183.

9. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Деякі аспекти рівня якості українських товарів рослинного походження. *Актуальні питання реформування правової системи*: зб. матеріалів XV Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 11 червня 2018 року). Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С. 88-90.

10. Боснюк Ю. Легалізація вільної зони від конкретних організмів як ефективний механізм дотримання фітосанітарних вимог експортованої продукції рослинного походження. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини*: зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 11 грудня 2020 року). Луцьк: Вежа-Друк, 2020. С. 160-162.

11. Боснюк Ю. Правове регулювання виробництва, маркування та обігу органічної продукції. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні*: тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 334-337.

12. Боснюк Ю. Державна підтримка фітосанітарних заходів в Україні 2015 – 2022 роки. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. онлайн/офлайн конф. (Київ, 16 вересня 2022 року). Київ: ФОП Ямчинський М. В., 2022. С. 220-222.

13. Боснюк Ю. Приватно-правове регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві. *Актуальні питання реформування правової системи*: зб. матеріалів XIX Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 22-23 жовтня 2022 року). Луцьк: Завжди Поруч, 2022. С. 38-40.

ЗМІСТ

ВСТУП……...4

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФІТОСАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ…….16

1.1. Визначення ключових правових понять (фітосанітарний ризик, фітосанітарні заходи, фітосанітарна безпека)…….16

1.2. Еволюція законодавчих і доктринальних засад здійснення фітосанітарних заходів у сільському господарстві…….31

1.3. Методологічні засади правового регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві…….57

РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ…….75

2.1. Система управлінських, контролюючих та сервісних державних органів у сфері забезпечення застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві……...75

2.2. Державна підтримка у сфері застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві……96

2.3. Приватно-правове регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві……..115

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВА СПЕЦИФІКА ОКРЕМИХ ВИДІВ ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ……134

3.1. Правові особливості використання хімічних фітосанітарних заходів у сільському господарстві……..134

3.2. Законодавче забезпечення фітосанітарних заходів біотехнологічної природи…….158

3.3. Специфіка правового регулювання біологічних фітосанітарних заходів……...176

ВИСНОВКИ……..190

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….198
ДОДАТКИ…….248

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Унаслідок тривалої дії глобалізаційних тенденцій, активізації міжнародної торгівлі, пришвидшення міграції, прогресування кліматичних змін, в Україні фіксується стабільне збільшення фітосанітарних ризиків: поширення небезпечних шкідливих організмів, інтродукція нових видів шкідників, виснаження ґрунтових ресурсів тощо. Незважаючи на активну трансформацію відповідно до вимог Угоди про асоціацію з ЄС, фітосанітарне законодавство України не забезпечує належну ефективність регулювання виробничих відносин, адже втрати урожаю внаслідок негативних фітосанітарних впливів зростають, а активізація переважно хімічної боротьби з цим явищем провокує подальше забруднення довкілля.

Актуальність проблем формування дієвого фітосанітарного законодавства лише набирає обертів, оскільки нові екологізаційні цілі, які проголошує ЄС у своєму політико-правовому курсі Green Deal, вказують на чергову перспективу реформування фітосанітарних правил. У цих умовах Україні надзвичайно важливо визначити реальний стан свого фітосанітарного законодавства, його проблемні та позитивні ознаки, виявити оптимальні шляхи подальшого удосконалення, ураховуючи потреби гарантування продовольчої безпеки, захисту інтересів сільськогосподарських товаровиробників, суспільства та майбутніх поколінь.

Науково-теоретичною базою дослідження стали праці вітчизняних учених-правознавців, зокрема: В. І. Андрейцева, Г. В. Анісімової, Н. О. Багай, Г. І. Балюк, О. М. Батигіної, О. Г. Бондаря, С. І. Бугери, Н. С. Гавриш, О. В. Гафурової, А. П. Гетьмана, Х. А. Григор'євої, А. В. Духневича, В. М. Єрмоленка, М. М. Заверюхи, І. І. Каракаша, Н. В. Карпінської, А. О. Ключнікової, Н. Р. Кобецької, Т. О. Коваленко, Т. Г. Ковальчук, К. А. Козмуляк, Г. С. Корнієнко, В. В. Костицького, І. О. Костяшкіна, М. В. Краснової, Ю. А. Краснової, П. Ф. Кулинича, В. В. Курзової, Т. В. Курман, Т. В. Лісової, Н. Р. Малишевої, С. І. Марченко, Г. В. Мороз, В. В. Носіка, О. Ю. Піддубного, Є. В. Позняк, С. М.

Романко, К. Б. Сакаджи, В. І. Семчика, В. Д. Сидор, А. К. Соколової, А. М. Статівки, В. Ю. Уркевича, Т. Є. Харитонової, М. М. Чабаненка, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги та інших.

Таким чином, актуальність теми дисертаційної роботи та її науково-практичне значення зумовлюються необхідністю аналізу правового регулювання здійснення фітосанітарних заходів у сільському господарстві України, вдосконалення чинного законодавства у цій сфері та практики його застосування.

Мета і завдання дослідження. *Мета дисертаційного дослідження* полягає у виявленні оптимальних шляхів удосконалення правового регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві, сформульованих з урахуванням особливостей еволюції та сучасного стану вітчизняного законодавства, євроінтеграційних та інших міжнародно-правових зобов'язань України, а також іноземного досвіду регулювання відповідних відносин.

Завдання дисертаційного дослідження визначені відповідно до поставленої мети й полягають у наступному:

- визначити ключові правові дефініції;
- дослідити еволюцію законодавчих і доктринальних засад здійснення фітосанітарних заходів у сільському господарстві;
- розкрити основні методологічні засади правового регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві;
- охарактеризувати особливості системи управлінських, контролюючих та сервісних державних органів у сфері забезпечення застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві;
- виявити характерні ознаки державної підтримки у сфері застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві;
- розкрити специфіку приватно-правового регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві;

- визначити правові особливості використання хімічних фітосанітарних заходів у сільському господарстві;
- охарактеризувати законодавче забезпечення фітосанітарних заходів біотехнологічної природи;
- виявити специфіку правового регулювання біологічних фітосанітарних заходів.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини у сфері застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві України.

Предметом дослідження є правове регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблематика правового регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві України, що виступає предметом дослідження, відповідає науковим державним програмам щодо реалізації Стратегії (основних засад) державної екологічної політики на період до 2030 року, Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», планам науково-дослідницької роботи кафедри цивільно-правових дисциплін Волинського національного університету імені Лесі Українки у рамках діяльності наукової школи Волинського національного університету імені Лесі Українки «Розвиток сільського господарства України в умовах СОТ та ЄС».

Методи дослідження. У процесі роботи над дисертаційним дослідженням використовувався комплекс методів щодо дослідження проблем правового регулювання здійснення фітосанітарних заходів у сільському господарстві. Зокрема, за допомогою методу діалектичного пізнання було сформульовано основні поняття «фітосанітарні заходи» та «фітосанітарна безпека», а також виявлено глобальні причини поширення фітосанітарних ризиків (підрозділ 1.1). Системний аналіз та синтез дозволив визначити характерні особливості іноземних юридичних конструкцій (наприклад, податку на пестициди,

паспортизації рослин) (підрозділ 3.1.). Застосування формально-логічного методу дозволило розтлумачити специфіку приватно-правового регулювання здійснення фітосанітарних заходів у сільському господарстві (підрозділ 2.3). Структурно-функціональний метод дав можливість проаналізувати становлення системи інституційного забезпечення фітосанітарної безпеки в Україні (підрозділ 2.1.). Порівняльно-правовий метод використовувався для вивчення європейського та міжнародного права з метою запозичення позитивного досвіду правового регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві (розділи 2, 3). За допомогою історико-правового методу було встановлено періодизацію розвитку вітчизяного фітосанітарного законодавства, виявлено етапи еволюції законодавства про державну підтримку фітосанітарних заходів тощо (підрозділ 2.2).

Наукова новизна полягає в тому, що вперше в сучасній юридичній науці України здійснена спроба комплексної науково-практичної розробки питань правового регулювання здійснення фітосанітарних заходів у сільському господарстві України. У результаті проведеного дослідження сформульовано теоретичні та практичні висновки, спрямовані на вдосконалення правових положень вітчизняного законодавства.

У межах здійсненого дослідження вперше:

- визначені та охарактеризовані етапи еволюційного становлення фітосанітарного законодавства України: 1) *рамковий етап (1993 – 2004 роки)*, характерними рисами якого були: а) закладення трьохопорної системи законодавства; б) рамковість; в) реверсивний рух нормотворчості; г) значна питома вага норм адміністративно-правового змісту; д) проникнення фітосанітарних правил у неспеціальне законодавство); 2) *етап стабільного удосконалення (2004 – 2013 роки)*, який ознаменувався: а) прийняттям нових редакцій ключових законів; б) зростанням впливу міжнародного законодавства; в) поширенням фітосанітарних правил у неспеціальному законодавстві; г) посиленням тиску на агробізнес); 3) *дерегуляційний етап (2014 – 2017 роки),* під час якого спостерігалося: а) скасування обтяжливих та дублюючих правових

механізмів; б) збереження основних концептуальних засад; 4) *етап євроінтеграційного реформування (2018 – до сьогодні)*, основними ознаками якого є: а) стрімке розширення та спеціалізація нормативно-правового регулювання; б) імплементація фітосанітарного законодавства ЄС; в) підміна концепції наближення механічним планом імплементації; г) перспектива трансформації трьохопорної системи фітосанітарного законодавства в моноопорну;

- обґрунтовано найбільш оптимальні методологічні засади правового регулювання здійснення фітосанітарних заходів у сільському господарстві: 1) баланс економічних, екологічних та соціальних інтересів; 2) співпраця держави та суспільства у сфері забезпечення фітосанітарної безпеки; 3) збереження національного правового суверенітету в умовах міжнародно-правових процесів; 4) технічна та наукова обґрунтованість застосування фітосанітарних заходів; 5) екологічний імператив як мірило справедливості фітосанітарного законодавства;
- визначено етапи розвитку вітчизняного законодавства, що забезпечує державну підтримку здійснення фітосанітарних заходів: *1) етап організаційної підтримки (1991 – 2003 роки),* основними рисами якого були: а) активна участь держави у виробничих та торговельних відносинах; б) заготівельна мета протекційних заходів; в) ранжування сільськогосподарських товаровиробників як потенційних отримувачів державної підтримки; г) державне регулювання цін, лімітування та нормування засобів захисту рослин та добрив; *2) етап компенсаційної підтримки (2003 – 2014 роки),* під час якого проявилися такі ознаки як: а) варіативне поєднання трьох механізмів підтримки: часткова компенсація вартості добрив, фінансування фітосанітарних заходів боротьби зі шкідниками, організаційні заходи; б) стійка спадна тенденція бюджетного фінансування протекційних програм; в) декларативність програмних документів; *3) етап відсутності спеціальної державної підтримки (2015 – до сьогодні),* який характеризується: а) відсутністю спеціальних програм підтримки; б) протистоянням аграрної та хімічної галузей економіки, спровоковане порушенням традиційної двовекторної державної підтримки;

- обгрунтовано систему комплексної державної підтримки виробників, які прагнуть сертифікуватися за приватними стандартами, що має включати п’ять напрямів підтримки: а) фінансову; б) сервісну; в) інформаційно-консультаційну; г) кадрову; д) кооперативну;

- на основі аналізу іноземного досвіду сформульовано комплексний підхід до поступового зниження хімізації сільського господарства, згідно з яким пропонується поєднання адміністративних, економічних та інформаційних важелів: а) метод жорстких заборон використовується лише у крайніх випадках; б) економічний тягар скорочення застосування пестицидів бере на себе держава; в) проведення активної інформаційно-просвітницької кампанії, здійснення постійної тісної консультаційної роботи з виробниками;

- аргументовано, що подальше удосконалення фітосанітарного законодавства України залежить не від формальних змін (трансформація в моноопорну структуру), а від обраного змістовного наповнення оновлених законодавчих положень, а саме: якісного втілення концепції інтегрованого захисту рослин, яка полягає у формуванні оптимального набору фітосанітарних заходів з метою збільшення ефективності та зменшення негативного впливу на довкілля та людину;

- доведено, що конкретний прояв концепція інтегрованого захисту має знайти у закріпленні комплексу правових механізмів та вимог, а саме: а) обов’язкова та регулярна агрохімічна паспортизація сільськогосподарських земель; б) використання «шлюзового принципу» під час здійснення фітосанітарних заходів: у першу чергу, застосовуються усі можливі агротехнічні, механічні, біологічні заходи, а після вичерпання їх можливостей, у другу чергу, застосовуються хімічні, радіаційні та деякі інші агресивні різновиди; в) використання селекційних біотехнологічних фітосанітарних заходів на постійній основі, а застосування генетичних біотехнологічних прийомів – лише за умови реалізації принципу перестороги.

Удосконалено:

- законодавче визначення фітосанітарних заходів, під якими пропонується розуміти: а) заходи попередження появи та запобігання поширенню карантинних організмів, б) заходи, спрямовані на обмеження економічно несприятливого впливу регульованих некарантинних організмів, в) заходи, які побічно (опосередковано) сприяють захисту рослин, формують необхідні для цього умови (використання добрив, стимуляторів росту тощо);

- періодизацію інституційно-функціонального забезпечення фітосанітарної безпеки в Україні з урахуванням новітніх змін і тенденцій: 1) *етап диференціації (1991 – 2012 роки),* якому були притаманні: а) зростаючий плюралізм управлінських і контролюючих органів та інституцій; б) перетинання повноважень і компетенції; *2) етап спеціалізації (2012 – 2016 роки),* що характеризувався: а) об'єднанням повноважень у кількох ключових органах; б) збереженням проблем дублювання та нечіткого розмежування повноважень; *3) етап об'єднання (2016 – до сьогодні),* який ознаменувався утворенням Держпродспоживслужби як якісно нового сервісно-інспекційного органу, що поєднує контролюючі повноваження із обслуговуючими;

- розуміння особливостей становлення інституційно-функціональної системи забезпечення фітосанітарної безпеки України: 1) еволюція підвідомчості від спеціальної до загальної; 2) цифровізація; 3) втілення ідеї агропродовольчого ланцюга; 4) здійснення фітосанітарного контролю на рівні державних органів; 5) застосування фітосанітарних заходів під час карантину рослин; 6) здійснення міжнародно-правового представництва та співпраці;

- аргументацію щодо передчасності інтеграції окремих вимог приватно-правового регулювання до системи фітосанітарного законодавства України, що сформульована на основі виявленого «життєвого циклу» приватної стандартизації: а) зародковий стан (приватні стандарти не впливають у значній мірі на фактичні виробничі фітосанітарні відносини); б) масштабування (утворюється правове регулювання, паралельне державному); в) легітимації (узгодження та поєднання державного та приватного регулювання фітосанітарних відносин);

- перелік характерних рис правового забезпечення утворення пестицидів та агрохімікатів: а) обов'язкова державна реєстрація препаративної форми пестицидів та агрохімікатів; б) еколого-інституційне підпорядкування; в) поєднання транспарентності з вимогами охорони прав на препарати; г) резервування можливості скасувати реєстрацію пестициду чи агрохімікату;

- пропозиції щодо перспективного впровадження в Україні податку на пестициди у частині урахування особливостей зарубіжного досвіду, а саме: 1) податок на пестициди – не автономний захід, а частина системи державних заходів, спрямованих на зменшення використання пестицидів; 2) корегування правового механізму на основі постійного моніторингу його ефективності; 3) покладення фінансового навантаження на державу;

- висновки щодо невідповідності фактичних відносин з використання генетично модифікованих рослин стану вітчизяного законодавства у цій сфері, для якого характерні: засилля загальних норм; неналежне впровадження ключового принципу перестороги; відсутність механізмів убезпечення традиційного та органічного сільського господарства від можливого негативного впливу генетично модифікованих рослин; передбачення лише двох основних механізмів контролю над генетично модифікованими організмами та продукцією з їх вмістом (державна реєстрація та маркування);

- характеристику законодавчого забезпечення використання біологічних фітосанітарних заходів у частині виявлення його окремих вад: а) недостатні кількість та якість спеціальних нормативних положень; б) декларативність програмних актів; в) відсутність прямого економіко-правового стимулювання застосування біопрепаратів.

Набули подальшого розвитку:

- визначення фітосанітарної безпеки, під якою слід розуміти захищеність національних інтересів України у сфері захисту рослин, оптимізації рослинництва, підвищення родючих властивостей ґрунтів, що характеризується встановленням економічно та екологічно збалансованого поширення шкідливих

організмів, сталим відновленням родючості ґрунтового покриву та безпечністю сільськогосподарської продукції для людини;

- систематизація доктринальних ідей шляхом визначення основних підходів до розуміння правової природи фітосанітарних норм: *1) аграрно-правовий напрям* (правовий інститут захисту сільськогосподарських рослин розглядається як складова частина аграрного права); *2) еколого-правовий напрям* представлений двома основними позиціями: а) правовий інститут захисту рослин як складова екологічного права; б) складова законодавства у сфері забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення; *3) комплексний напрям:* а) фітосанітарне законодавство як складова сучасного законодавства у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів України; б) субінститут захисту рослин як складова правового інституту охорони довкілля у сільському господарстві;

- ідеї щодо необхідності додаткової державної підтримки фітосанітарних заходів у сільському господарстві у частині виявлення основних факторів, що зумовлюють таку потребу: 1) *фінансово-економічний фактор* (висока вартість фітосанітарних заходів та екологізаційних аграрних інновацій); 2) *публічно-правовий фактор* (антагонізм та єдність економічних та екологічних інтересів, що вимагають збалансування протекційними методами); 3) *міжнародно-правовий фактор* (за міжнародно-правовими зобов'язаннями державна підтримка фітосанітарних заходів не обмежується);

- положення щодо особливостей приватно-правового регулювання здійснення фітосанітарних заходів у рослинництві: а) втілюється у приватних стандартах та договірних зобов'язаннях; б) формується особами приватного права; в) має добровільний характер; г) обумовлює необхідність у формуванні системної державної підтримки у фінансовому, обслуговуючому, кадровому, інформаційному та кооперативному напрямах; д) здатне чинити вплив на аграрні виробничі відносини;

- систематизація та узагальнення доктринальних розробок щодо удосконалення правового регулювання використання хімічних фітосанітарних

заходів, здійснені шляхом формування ключових концептуальних підходів: 1) *інформаційно-превентивний підхід*; 2) *економіко-стимулюючий підхід*: а) часткова компенсація вартості препаратів; б) підвищення розміру штрафних санкцій за порушення; в) запровадження податку на пестициди; 3) *адміністративно-обмежуючий підхід*: а) часткові сільськогосподарські обмеження; б) часткові екологічні обмеження; в) радикальні обмеження;

- розуміння юридичної природи біологічних та біотехнологічних фітосанітарних заходів у контексті виявлення принципової різниці між ними: *біотехнологічний спосіб* фітосанітарного захисту полягає, зокрема, у створенні таких сортів сільськогосподарських рослин, які були би стійкими до шкідників та хвороб (регулюється законодавством про селекцію та про генетично модифіковані організми); *біологічний спосіб* полягає у використанні для захисту рослин від шкідливих організмів їхніх природних ворогів та продуктів їхньої життєдіяльності (регулюється законодавством про захист рослин, про органічне виробництво, про тваринний світ тощо);

- висновки про оптимальні правові шляхи розвитку практичного використання біометоду в сільському господарстві України: 1) подальша еволюція законодавчого забезпечення органічного виробництва (розробка спеціального механізму державної компенсації придбання біопрепаратів); 2) відновлення та новелізація правового регулювання спеціальних сировинних зон;

- визначення юридичних понять у частині виявлення відмінностей між поняттями «фітосанітарні правила» та «фітосанітарні процедури»: а) у *функціональній площині* – фітосанітарні правила формують собою зміст вимог, тоді як фітосанітарні процедури являють собою спосіб їх виконання; б) у *суб'єктній* площині – фітосанітарні правила спрямовані на виконання усіма суб'єктами, що втягнуті в процеси виробництва, транспортування, переробки рослинницької продукції тощо, у той час як фітосанітарні процедури виконуються уповноваженими на те особами.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в роботі висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій роботі – для подальшої розробки проблем правового регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві, при написанні наукових робіт із цієї проблематики;
- у нормотворчій діяльності – для вдосконалення чинного законодавства України з питань застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві;
- у правозастосовній діяльності – у роботі органів державної влади, органів місцевого самоврядування та судової влади під час застосування фітосанітарних вимог;
- у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Аграрне право», «Екологічне право», підготовці відповідних спецкурсів, підручників та навчальних посібників.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є особисто виконаним здобувачкою дослідженням, всі результати якого, основні теоретичні положення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовані дисертанткою самостійно на підставі власних досліджень авторки у результаті опрацювання наукових і нормативно-правових джерел, на які зроблені відповідні посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію на 9 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: круглому столі «Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції» (Харків, 8 грудня 2017 року); науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах» (Харків, 20 квітня 2018 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України» (Одеса, 7-10 червня 2018 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть» (Київ, 18 – 19 травня 2018 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання

реформування правової системи» (Луцьк, 11 червня 2018 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми забезпечення прав і свобод людини» (Луцьк, 11 грудня 2020 року); Всеукраїнській дистанційній науково-практичній конференції «Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні» (Київ, 12 березня 2021 року).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення і пропозиції дисертаційного дослідження викладені в 13 наукових працях, з них 3 наукові статті опубліковано в фахових виданнях з юридичних наук, перелік яких затверджено МОН України, 1 наукова стаття, опублікована в зарубіжному періодичному виданні, та 9 тез доповідей на науково-практичних конференціях та круглих столах.

Структура роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (398 найменувань на 50 сторінках) та додатків (1 додаток на 4 сторінках). Загальний обсяг роботи становить 251 сторінку, з них 197 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФІТОСАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

1.1. Визначення ключових правових понять (фітосанітарний ризик, фітосанітарні заходи, фітосанітарна безпека)

Сучасний світ буквально пронизаний такими важливими ідеями як глобалізація, екологізація, лібералізація торгівлі. Тісний зв'язок між цими філософсько-правовими категоріями надзвичайно яскраво проявляється у відносинах фітосанітарної безпеки.

Як пише Н. Р. Малишева, з кінця 60-х років минулого століття на поверхню виходять екологічні чинники глобалізації. Зв’язок екології та глобалізації є двостороннім. З одного боку, глобалізація, суттєво розширивши різного роду обміни, міжнародну торгівлю, сприяла підвищенню обсягів і темпів споживання, що своєю чергою вплинуло на поширення екологічних проблем далеко за межі їх первинного виникнення. З іншого боку, глобалізація охопила й інформаційно-пізнавальну сферу, відкривши нові можливості для інноваційно-технологічних обмінів, які серед іншого сприяли поширенню т.з. «зелених технологій» і вирішенню екологічних проблем[1].

Тобто, чим тіснішими ставали міждержавні, міжрегіональні та міжконтинентальні зв’язки, тим більше пришвидшувалася міграція рослин та їх шкідників. Це спровокувало тенденції до експансії чужорідних видів на нові території внаслідок глобалізації, розвитку торгівлі та туризму, зміни клімату, забруднення та деградації екосистем: якщо в 1975-1999 роках в середньому реєстрували 13 нових видів шкідників за рік, то у 2000-2007 роках цей показник

[1] Малишева Н. Р. Глобалізація – екологія: методологія взаємодії і нові можливості екологічного права. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації:* збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ – Яремче, 20-22 вересня 2019 року). Івано-Франківськ: Прикарп. нац. Ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 20 – 23.

сягнув 22, а в 2009 – 30[2]. Ці процеси вилилися в економічні, екологічні та соціальні проблеми, які в тій чи іншій мірі відомі кожній державі сучасного світу:

1) економічні проблеми – сільськогосподарське виробництво щорічно втрачає від шкідників, хвороб та бур'янів до 30% валових зборів[3]. Звичайно, міграція шкідників та їх потрапляння до того чи іншого осередку може оцінюватися по-різному. Існують такі шкідники, які є цілком притаманними для певної екосистеми, мають певні природні фактори контролю за їх розмноженням. Проте існують такі шкідники, поява яких викликає значні збитки. При цьому витрати на стримування популяцій шкідників – це теж витрати, однак вони виправдані. Наприклад, з'явилися повідомлення про появу та швидке розповсюдження у країнах середземноморського басейну *T. absoluta*. Міль становить загрозу вирощуванню томатів у відкритому ґрунті у цих регіонах. Слід зазначити, що в Європі витрати на заходи боротьби із цим шкідником уже сягають 40 млн євро. Однак держави несуть такі витрати, оскільки розуміють, що за умови інтродукції томатної молі у країни Європи збитки можуть сягнути від 1,7 до 3,4 млдр. євро в рік[4]. У Колумбії понад 22 млн. доларів щорічно витрачається на обробку полів інсектицидами проти довгоносиків[5].

Для України проблеми захисту рослин є особливо важливими з огляду на те, що в українському експорті питома вага продукції рослинного походження (11,9%) майже в чотири рази перевищує світовий показник[6]. У таких умовах фітосанітарна безпека стає особливо важливим питанням національного значення;

2) екологічні проблеми – може здатися на перший погляд, що вторгнення та поширення шкідників впливає лише на рівень витрат, спрямованих на

---

[2] Review of the Common Plant Health Regime. URL: http://ec.europa.eu /food/plant/strategy/ (дата звернення: 01.12.2021 року)

[3] Аграрне право України: підручник / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк [та ін.]; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 608 с.

[4] Сикало О. О., Чернега Т. О., Дащенко А. В. Нормативні документи (ISO, МФСЗ, ДСТУ), що використовуються при викладанні дисциплін спеціалізації «Карантин рослин». Київ, 2015. 87 с.

[5] Агєєва О. В. Карантинні шкідники, що становлять загрозу для пасльонових культур в Україні та фітосанітарні заходи проти них. *Аграрний вісник Причорномор'я.* 2018. Вип. 87. С. 3 – 13.

[6] Біла книга. Як реалізувати експортний потенціал України за умов глобалізації. Київ, 2016. 50 с.

подолання негативних господарських наслідків такої появи. Однак екологічні наслідки поширення певних шкідників часто виявляються не меншими. Зокрема, наприклад, окремі інвазійні види рослин здатні в короткі строки руйнувати традиційні екосистеми, агресивно пригнічуючи зростання інших рослин. Звичайно, у такий спосіб ламаються напрацьовані природою системні зв'язки та харчові ланцюжки, що, безсумнівно, впливає на екологічний стан тієї чи іншої місцевості та загалом країни. Так, зараження рослинної продукції та розповсюдження по території ЄС небезпечних карантинних комах і особливо молей картопляної та південноамериканської викликає занепокоєння через високу шкідливість та екологічну пластичність цих видів, що дає їм змогу успішно пристосовуватись до нових умов існування в різних регіонах світу[7]. Яскравим прикладом є інвазія різновиду фітофтори (*P. ramorum)* до США, де вона призвела до значних збитків, пов'язаних із загибеллю та подальшим винищенням заражених 11 цінних видів дерев, кущів, декоративних рослин;

3) соціальні проблеми – мабуть, найменш очевидні, але важливі наслідки появи та поширення тих чи інших шкідників рослин. Справа у тому, що проникнення та розповсюдження шкідників сільськогосподарських культур здатне негативно вплинути на рівень продовольчої безпеки держави. При цьому вплив може бути безпосереднім та опосередкованим. Наприклад, в історії був випадок, коли шкідливий для рослин організм – фітофтороз, що походить з Центральної Америки, став безпосередньою причиною Великого голоду в Ірландії в 1845 році, що забрав понад 1 млн людських життів. Сьогодні нові шкідливі організми або нові штами шкідливих для рослин організмів загрожують вже іншим основним сільськогосподарським культурам, таким як банани в Африці, пшениця в Азії, кокоси в Карибському регіоні і Африці, кукурудза – в усьому світі[8]. Опосередковано негативні соціальні наслідки можуть мати епіфітотії тих рослин, які використовуються як корм для тварин. Наприклад,

[7] Агєєва О. В. Карантинні шкідники, що становлять загрозу для пасльонових культур в Україні та фітосанітарні заходи проти них. *Аграрний вісник Причорномор'я.* 2018. Вип. 87. С. 3 – 13.

[8] Боснюк-Григор'єва Ю. П. Щодо безпеки харчових продуктів рослинного походження. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 – 19 травня 2018 року). Київ, 2018. С. 178 – 183.

стрімке поширення сарани в країнах східної Африки у 2020 році спричинило не лише втрату врожаю сільськогосподарських культур, але й гостру нестачу кормів для тварин.

Тісний взаємозв'язок економічних, екологічних та соціальних проблем людства добре втілюється у панівній наразі концепції сталого розвитку, яка опирається на глобалізаційні процеси у світі. Головна ознака нової епохи – держава і народи стають все більш залежними один від одного. Жодна нація, жодна держава не можуть жити самі по собі, не враховуючи інтереси інших націй та держав. Таким чином, глобалізація світу й нинішній його постглобалізаційний розвиток у всіх, у т.ч. і екологічній, сфері – це реальні факти. Під їх впливом відбувається трансформація відповідних функцій держави і в першу чергу, екологічної. З урахуванням наявних реалій, значимість екологічної функції держави повинна зрости до рівня всеосяжної[9].

В Україні близько 70% валової продукції сільського господарства та її експорту становить продукція рослинництва. З огляду на важливість для України галузі рослинництва, захист здоров'я рослин набувають особливої ваги, оскільки ці заходи можуть сприяти розвитку галузі, а можуть, навпаки, діяти як торговельні бар'єри та бути значним тягарем для виробників та експортерів. Наприклад, надмірний фітосанітарний контроль і сертифікація призводять до значних витрат з боку аграрних виробників і заважають внутрішній та зовнішній торгівлі. Таким чином, важливим є баланс між безумовною потребою захищати здоров'я рослин і необхідністю стимулювати торгівлю і конкурентоспроможність вітчизняних виробників на внутрішніх та зовнішніх ринках[10].

Підвищена увага держави до проблем захисту рослин також обумовлюється потребами активізації експортної діяльності. Так, Україна має хороший експортний потенціал, але недоліки фітосанітарії є однією з безпосередніх

---

[9] Гетьман А. П. Екологічна функція держави в сучасних умовах глобалізації. *Правові проблеми розвитку сільських територій України:* матеріали кругл. столу (Київ, 9 грудня 2015 року). Київ, Видавництво «Прінт сервіс», 2015. С. 36 – 39.

[10] Дем'яненко С. І., Нів'євський О. В. Система регулювання фітосанітарних заходів в Україні. *Економіка АПК.* 2015. № 5. С. 28 – 33.

перешкод для його реалізації. Наприклад, Україна отримувала пропозиції експортувати картоплю в країни – члени ЄС та країни – асоційовані члени. Проте вона не змогла скористатися цим шансом, оскільки її законодавчі норми не відповідають європейським. Невідповідність якості продукту європейським нормам часто призводить до повернення українських вантажів на кордонах[11].

Отже, актуальність проблематики захисту рослин не викликає особливих заперечень чи сумнівів. Однак дослідження цих правових питань вимагає для початку визначення ключових понять, які є важливими для правильного розуміння юридичного матеріалу.

Зокрема, слід визначитися із поняттям рослин, на охорону яких і спрямовані фітосанітарні заходи. Незважаючи на простоту та зрозумілість, легальні дефініції узагальнюючого терміну «рослини» відрізняються. Так, наприклад, у ст. 1 Міжнародної конвенції про захист рослин від 06.12.1951 року (Україна приєдналась до вищеназваної конвенції відповідно до Указу Президента України від 31.05.2006 року № 81 «Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист рослин») під *рослинами* розуміють живі рослини і частини рослин, у тому числі насіння і зародкову плазму[12]. Інший підхід використано під час побудови нормативного визначення у Законі України «Про карантин рослин», в якому рослини – це «рослини та їх частини, у тому числі насіння частини живих рослин, фрукти, овочі, бульби, бульбоцибулини, цибулини, кореневища, зрізані квіти, гілля з пагонами і листям, зрізані дерева, культури рослинних тканин, крім тих, до яких застосовується метод заморожування або термообробки»[13].

У цьому контексті видається правильною і цілком логічною думка А. П. Гетьмана про те, що застосування в законах і кодексах екологічної спрямованості термінологічних визначень є виправданим і вкрай актуальним. Розробка еколого-правових понять і категорій, їх формування та офіційне

---

[11] Боснюк-Григор'єва Ю. П. Щодо безпеки харчових продуктів рослинного походження. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 – 19 травня 2018 року). Київ, 2018. С. 178 – 183.

[12] Міжнародна конвенція про захист рослин від 06.12.1951 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_805#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

[13] Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 34. Ст. 352.

внесення в чинне законодавство про довкілля, оптимальне застосування в тексті нормативно-правових актів юридичної термінології – це завдання, яке потребує свого невідкладного вирішення для просування ідеї створення на теренах України екологічної держави європейського зразка[14].

При цьому доктрина і законодавець пропонують кілька додаткових понять, які мають значення для чіткого розуміння поняття «рослини». Так, до недавніх часів у національному законодавстві не існувало легального визначення рослинного світу, бо теоретичні дослідження в цій сфері не проводилися. Поява у 1999 році Закону України «Про рослинний світ» обумовила запровадження та легальне закріплення поняття рослинного світу, під яким розуміється «сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території»[15]. Однак при цьому законодавець виносить за рамки рослинного світу сільськогосподарські культури. Такий підхід є обмежуючим та переслідує еколого-правові цілі, що в цілому підтримується значною кількістю науковців. Проте, на наш погляд, цей методологічний підхід має і власні недоліки. Зокрема, якщо слідувати обмежувальному підходу, захист диких та сільськогосподарських рослин від спільних шкідників має провадитися відокремлено, але це не відповідає потребам реального протистояння. Саме тому, на нашу думку, цілком слушним є узагальнюючий підхід, виказаний В. К. Поповим та А. П. Гетьманом, відповідно до якого рослинний світ поділяється на декілька основних видів, що зумовлено їх природними характеристиками, цільовим використанням та правовим становищем. До основних видів природного рослинного світу вчені відносять: лісові ресурси; рослинність, що не належить до лісових ресурсів; рослинність сільськогосподарського призначення[16].

---

[14] Гетьман А. П. Доктрина екологічного права та законодавства України: монографія. Харків: Оберіг, 2019. 336 с.

[15] Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1999. № 22-23. Ст. 198.

[16] Попов В. К., Гетьман А. П. Правові проблеми використання і охорони рослинного світу. *Право України*. 2000. № 1. С. 51 – 53.

Однак слід розуміти, що в контексті захисту від шкідників поняття об'єкту такого захисту розширюється ще більше. Так, шкідливі організми можуть загрожувати не лише безпосередньо рослинам, але й продуктам рослинного походження, що розповсюджує правовий режим захисту й на ті речі, які не можуть бути поглинуті поняттям «рослини». Це, зокрема, простежується під час визначення поняття шкідника. Законом України «Про карантин рослин» шкідливий організм визначається як «будь-який вид, штам або біотип рослин, тварин, патогенний агент, шкідливий для рослин чи продуктів рослинного походження, у тому числі комахи, кліщі, грибки, бактерії, віруси, нематоди та бур'яни»[17].

У Законі України «Про захист рослин» надаються визначення окремим групам шкідливих організмів: 1) шкідники – види тварин (комахи, кліщі, мікроорганізми, нематоди, гризуни), здатні заподіяти шкоду рослинам, чагарникам, деревам, продукції рослинного походження, збитки від якої економічно доцільно відвернути; 2) хвороби – порушення нормального обміну речовин у рослині під впливом фітопатогенів (віруси, бактерії, гриби) або несприятливих умов середовища; 3) бур'яни – небажана рослинність в угіддях, посівах, насадженнях культурних рослин, яка конкурує з ними за світло, воду, поживні речовини, а також сприяє поширенню шкідників та хвороб[18].

Якщо уважно проаналізувати процитовані вище визначення, то можна помітити деякі спільні риси.

По-перше, *економіко-господарський характер відповідних дефініцій*. Так, поняття шкідників та бур'янів формулюються через ту шкоду, яку такі організми здатні спричинити рослинності, що має значення для людини. Тобто саме людина робить поділ між об'єктами природи: одних вона вважає «корисними», а інших – «шкідливими». Критерієм при цьому виступають економічні інтереси. Д. С. Піддубна звертає увагу на екологічну недружність такого підходу, адже

[17] Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 34. Ст. 352.

[18] Про захист рослин: Закон України від 14.10.1998 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1998. № 50-51. Ст. 310.

не всі рослини, які будуть знаходитись на угіддях, слід відносити до бур'янів, як шкідників. Наприклад, будяк – бур'ян, але і лікарська рослина (під час господарської діяльності, відповідно до законодавчого визначення, бур'ян, а в екологічному аспекті – лікарська рослина, яка потребує правової охорони)[19]. Схожі роздуми виникали також і в дослідженнях Л. Д. Нечипорук, яка вивчала правове регулювання використання тварин. Зокрема, критично оцінюючи поділ тварин на «шкідливих» і «нешкідливих», учена зазначає, що це свідчить про споживацький підхід до природи, завдяки якому вже на підсвідомому рівні формується негативне ставлення до хижаків. Учена наголошує, що в природі не існує «шкідливих» чи «корисних» тварин, такими вони можуть бути лише відносно людини[20]. Подібні висновки цілком вдало і органічно екстраполюються і на відносини захисту рослин.

По-друге, *диференційованість рослинного і тваринного світу*. Відповідний підхід зводиться до того, що окремі представники рослинного і тваринного світу офіційно визнаються шкідливими та виносяться за рамки правового режиму охорони, яку розповсюджує вітчизняне законодавство на усіх інших «нешкідливих» об'єктів рослинного і тваринного світу. Тобто це означає, що вони не охороняються, а навпаки – їх винищення є легальним, та навіть більше – воно входить до законних обов'язків власників та користувачів земельних ділянок, органів державної влади та інших суб'єктів.

Разом із тим, не усі шкідливі організми є карантинними, тобто їх переміщення відстежується, розповсюдження контролюється та проводяться активні фітосанітарні заходи, спрямовані на їх знищення. Здебільшого виділяються три основних критерії, яким має відповідати організм, щоб вважатися карантинним: а) *якісний*, тобто організм має бути шкідливим, тобто здатним нанести шкоду рослинам чи рослинницькій продукції; б) *просторовий*, тобто такий, що відображає ступінь розповсюдження організму на території; З)

[19] Піддубна Д. С. Правовий захист рослин під час органічного виробництва. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2013. № 10. С. 114 – 119.

[20] Нечипорук Л. Д. Еколого-правове регулювання раціонального використання об'єктів тваринного світу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.

юридичний – організм має бути внесеним у спеціальний перелік. Отже, зрозуміло, що не усі представники рослинного і тваринного світу здатні об'єднати в собі усі три критерії.

Варто підкреслити, що шкідливі організми диференціюються за першим та другим критеріям, а саме: 1) за якісними характеристиками: карантинні організми та регульовані некарантинні організми; 2) за просторовим розповсюдженням: карантинні організми відсутні на території України, а також карантинні організми обмежено присутні на території України.

За певного рівня шкодочинності та ризику розповсюдження організми отримують легальний статус шкідливого організму. Це втілюється у внесенні до Переліку регульованих шкідливих організмів, затвердженому наказом Міністерства аграрної політики України від 29.11.2006 року № 716. У цьому акті шкідливі організми структуровані, по-перше, за фактом наявності в Україні (карантинні організми, відсутні в Україні – перелік А-1; карантинні організми, обмежено поширені в Україні – перелік А-2; регульовані некарантинні шкідливі організми); по-друге, за видовими ознаками (кліщі, комахи, бур'яни, нематоди тощо)[21].

Варто наголосити, що жоден із цих організмів не є шкідливим апріорі: його статус має бути обґрунтовано. Саме у цьому розрізі вперше виникає *поняття фітосанітарного ризику*. Наприклад, проведений аналіз фітосанітарного ризику показав, що за умови проникнення на територію України томатна міль зможе акліматизуватися на півдні України, а в закритому ґрунті шкідник зможе виживати та шкодити рослинам на всій території країни[22]. Це обумовило внесення такого організму до переліку шкідливих на території України. Закон України «Про карантин рослин» розуміє під оцінкою фітосанітарних ризиків оцінку вірогідності, біологічних, екологічних та/або економічних наслідків занесення чи поширення регульованих шкідливих організмів.

---

[21] Про затвердження Переліку регульованих шкідливих організмів: наказ Міністерства аграрної політики України від 29.11.2006 року № 716. *Офіційний вісник України*. 2006. № 50. Стор. 209. Ст. 3350.

[22] Пилипенко Л. А. Сучасні фітосанітарні ризики аграрного виробництва в Євросоюзі та Україні. *Карантин і захист рослин*. 2011. № 6. С. 1 – 4.

Фітосанітарний ризик має одночасно ознаки економічного та екологічного ризиків, означає можливість наявності та вірогідний масштаб наслідків несприятливої події протягом визначеного періоду.

Ученими неодноразово зверталася увага на екологічну ризиковість сільськогосподарського виробництва. Так, Ю. А. Краснова вважає, що основними видами екологічного ризику в сільському господарстві є: 1) ризик понадлімітного забруднення навколишнього природного середовища небезпечними хімічними речовинами, такими як пестициди та агрохімікати, мінеральні добрива та 2) ризик розповсюдження неякісної та небезпечної сільськогосподарської продукції[23].

Схожу думку виказує й А. С. Євстігнєєв, який характеризує відносини у сфері вирощування (виробництва) сільськогосподарської продукції як такі, що мають значну кількість екологічних ризиків. Основні із таких ризиків пов’язані із якістю вирощуваної сільськогосподарської продукції, значна частина якої використовується для споживання людиною, а також із негативними впливами відповідної діяльності на життя і здоров’я населення. Зокрема, такі ризики пов’язані із застосованими технологіями, у т.ч. в частині використання пестицидів і агрохімікатів, станом забруднення довкілля, зокрема, ґрунтів, водойм, атмосферного повітря, накопиченням відходів виробничої діяльності, використанням паливно-мастильних матеріалів тощо[24].

Ознаки екологічного ризику в сільському господарстві: 1) імовірність настання несприятливих подій та їх негативних наслідків, які можуть проявлятися у вигляді втрати, пошкодження посівів або посадок сільськогосподарських культур; втрати вимушеного забою, вимушеного знищення, травматичного пошкодження або захворювання

[23] Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки в Україні: автореф. дис. … докт. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2018. 31 с.; Краснова Ю. А. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сільському господарстві України. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна:* матеріали Всеукр. кругл. столу (Київ, 25 травня 2012 року). Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2012. С. 87 – 90.

[24] Євстігнєєв А. С. Проблеми екологічної безпеки – спільний виклик та обєктивна передумова міжгалузевих досліджень. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 213 – 215.

сільськогосподарських тварин, птахів, кролів, хутрових тварин, бджолосімей та продукції тваринництва; 2) ситуація надзвичайного характеру, яка сталася внаслідок дії природних або техногенних факторів; 3) значні масштаби проявів; 4) шкідливий вплив на життя і здоров'я людей і довкілля; 5) значні розміри збитків; 6) невизначеність моменту виникнення несприятливих подій та їх наслідків[25].

Фітосанітарні ризики не можуть бути ідентифіковані виключно як екологічні, оскільки значну їх складову представляє вирахування можливих економічних збитків, спрямованих на усунення потенційної шкоди. Існування великої кількості різних проявів фітосанітарних ризиків можна звести до кількох основних: а) ризик розповсюдження шкідливого організму; б) ризик забруднення навколишнього природного середовища засобами захисту рослин; в) ризик інвазії нових шкідливих організмів; г) ризик інвазії нових рослин.

Цілком закономірно, що аналіз фітосанітарних ризиків здатен суттєво впливати на торгівлю, оскільки у випадку виявлення високого ризику можуть вживатися певні нетарифні бар'єри для просування тієї чи іншої рослинницької продукції. Саме тому до процедури визначення фітосанітарних ризиків висуваються окремі вимоги.

Заходи, які запроваджують країни для захисту своєї територій від інтродукції нових шкідливих організмів, повинні бути технічно обґрунтовані. Була створена система аналізу фітосанітарного ризику (АФР) та експертів робочих груп, яких скликають для проведення АФР по специфічним шкідливим організмам. Кожен рік проводиться до п'яти АФР, до яких входить визначення можливих заходів із метою попередження інтродукції цих шкідливих організмів. Із п'яти АФР один проводиться по інвазійній чужинній рослині[26]. Грамотно проведений відповідно до міжнародних норм і ретельно запротокольований аналіз фітосанітарного

[25] Екологічне право України: підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 720 с.; Оверковська Т. К. Екологічний ризик у сільському господарстві: правові аспекти. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин:* зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 327 – 330.

[26] Сикало О. О., Чернега Т. О., Дащенко А. В. Нормативні документи (ISO, МФСЗ, ДСТУ), що використовуються при викладанні дисциплін спеціалізації «Карантин рослин». Київ, 2015. 87 с.

ризику є обґрунтуванням для включення виду шкідника, хвороби рослин або бур'яну до переліку карантинних шкідливих організмів, а також для застосування щодо нього карантинних заходів[27].

Ведучи мову про систему аналізу ризиків, необхідно розуміти етапи цієї системи: ідентифікація ризику, оцінка ризику, управління ризиком та інформування про ризик. Закон України «Про карантин рослин» у ст. 17 вимагає, щоб результати аналізу ризику об'єктів регулювання оформлювалися письмово і містили таку інформацію: а) мета проведення аналізу; б) факти виявлення регульованих шкідливих організмів та шляхи їх проникнення (носії, тип передачі), укорінення та поширення; в) джерела інформації; г) висновки щодо оцінки фітосанітарного ризику, включаючи вірогідність заподіяння шкоди рослинам та наслідки, що можуть бути цим викликані; д) варіанти управління ризиком та причини, за якими відхиляються альтернативні варіанти[28].

Конкретні прояви фітосанітарного ризику можуть суттєво різнитися, однак в основному їх можна звести до однієї ключової формули: якщо майбутні витрати на ліквідацію наслідків перевищують витрати на запобігання, то фітосанітарний ризик уже може підлягати активному і детальному аналізу. При цьому способи зниження ризику також варіюються. Звичайно, існують способи боротьби зі шкідливими організмами, що дозволяють не лише контролювати їх розповсюдження, а й ліквідовувати шкідливі організми як такі. Однак у багатьох випадках може не бути способу перешкодити розповсюдженню шкідливих організмів, що може негативно вплинути на безпеку харчових продуктів. В обох випадках проведення ретельного аналізу фітосанітарного ризику і моніторингу з метою мінімізації можливості проникнення шкідливого організму може бути як більш ефективним, так і значно менш витратним способом, ніж організація дій по боротьбі з ним[29].

---

[27] Духневич А. В. Правове регулювання фітосанітарного контролю в Україні у відповідності до норм СОТ. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 289 – 294.

[28] Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 34. Ст. 352.

[29] Боснюк-Григор'єва Ю. П. Щодо безпеки харчових продуктів рослинного походження. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 – 19 травня 2018 року). Київ, 2018. С. 178 – 183.

Як було підкреслено вище, за результатами аналізу ризику визначаються найбільш оптимальні *фітосанітарні заходи*. При цьому звертає на себе увагу наявність у вітчизняному законодавстві трьох споріднених термінів: «фітосанітарні заходи», «фітосанітарні правила», «фітосанітарні процедури». Найбільш загальним є поняття фітосанітарних заходів, під яким розуміється «законодавство або фітосанітарна процедура, спрямовані на попередження появи та запобігання поширенню карантинних організмів або на обмеження економічно несприятливого впливу регульованих некарантинних організмів»[30].

У доктрині часто зустрічаються критичні зауваження щодо цього визначення, обґрунтовані здебільшого недолугістю лінгвістичних формулювань[31]. Однак історія виникнення цього терміну пояснює особливості нормотворчої техніки. Справа у тому, що відповідно до Угоди СОТ про застосування санітарних та фітосанітарних заходів останні визначаються як «будь-який захід, що застосовується: a) для захисту життя чи здоров'я тварин або рослин на території члена від ризиків, що виникають через проникнення, укорінення чи розповсюдження шкідників та проникнення, укорінення чи поширення хвороб, організмів, що є носіями хвороб, або хвороботворних організмів; b) для захисту життя чи здоров'я тварин або рослин на території члена від ризиків, що виникають через домішки, забруднювальні речовини, токсини або хвороботворні організми, які містяться в продуктах харчування, напоях чи кормах; c) для захисту життя чи здоров'я людини на території члена від ризиків, що виникають через хвороби, які переносяться тваринами, рослинами або продукцією, що виробляється з них, або через проникнення, укорінення чи розповсюдження шкідників, або d) для уникнення або обмеження іншої шкоди на території члена, що завдається через проникнення, укорінення чи розповсюдження шкідників. Санітарні або фітосанітарні заходи включають усі відповідні закони, постанови, нормативні акти, вимоги та процедури, у тому

[30] Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 34. Ст. 352.

[31] Ярошенко А. С. Адміністративно-правове регулювання в галузі насінництва в Україні: дис. … канд. юрид. наук 12.00.07. Дніпро, 2017. 261 с.; Ключнікова А. О. Правове забезпечення ведення тепличного господарства в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 244 с.

числі, inter alia, критерії кінцевого продукту; процеси та способи виробництва; процедури тестування, інспекції, сертифікації та ухвалення; карантинні режими, у тому числі відповідні вимоги стосовно перевезення тварин чи рослин або стосовно матеріалів, необхідних для їхнього виживання під час перевезення; положення про відповідні статистичні методи, процедури вибіркового контролю та методів оцінки ризику, а також вимоги стосовно пакування та етикетування, які безпосередньо стосуються безпеки продуктів харчування»[32]. Намагання України гармонізувати своє законодавство до вимог СОТ втілилося, зокрема, у механічному переносі цієї конструкції до деяких ключових нормативних актів (наприклад, до Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»), хоча вона виглядає чужорідною з огляду на традиції вітчизняної системи права.

Якщо продовжити термінологічний аналіз, то можна помітити певну подібність визначень понять «фітосанітарні правила» та «фітосанітарні процедури». Відмінності між ними можна провести в кількох площинах:

а) *функціональній* – фітосанітарні правила формують собою зміст вимог, тоді як фітосанітарні процедури являють собою спосіб їх виконання;

б) *суб'єктній* – фітосанітарні правила спрямовані на виконання усіма суб'єктами, що втягнуті в процеси виробництва, транспортування, переробки рослинницької продукції тощо, у той час як фітосанітарні процедури виконуються уповноваженими на те особами (представниками органів державної влади, акредитованими суб'єктами тощо).

Отже, фітосанітарні заходи складаються із фітосанітарних правил та спрямованих на їх виконання і контроль фітосанітарних процедур. У цілому фітосанітарні заходи можуть бути поділені залежно від мети на фонові та карантинні. Фонові здійснюються постійно, їх мета полягає у недопущенні настання негативних наслідків, їх максимально можливій превенції. На відміну

[32] Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів від 15.04.1994 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Стор. 330. Ст. 2989.

від них карантинні фітосанітарні заходи застосовуються у випадку прояву таких негативних наслідків з метою локалізації та боротьби з причинами такої шкоди.

Боротьба із регульованими шкідливими організмами ведеться багатьма різними способами: хімічним, біологічним, механічним, фізичним, організаційно-господарським, агротехнічним. Хімічним способом винищують шкідливі організми за допомогою пестицидів. Біологічний метод захисту рослин базується на використанні біопрепаратів – живих організмів, продуктів їх життєдіяльності, що регулюють розвиток і розмноження патогенних мікроорганізмів. Механічні методи захисту сільськогосподарських культур передбачають значне використання людської праці, що пов'язано з такими засобами захисту рослин як установка різних пасток, мишоловок, інших механічних перешкод для шкідників, а також ручне збирання та знищення комах. До фізичних методів захисту рослин від шкідників і хвороб належать різні варіанти впливу на шкідливі рослини або організми ультразвуком, радіаційною енергію, електромагнітними полями, нагріванням або заморожуванням. Організаційно-господарський та агротехнічний методи включають в себе вирощування полезахисних лісосмуг, цілеспрямований підбір сортів рослин, що ростуть на полях, очищення посівного матеріалу, покоси бур'янів тощо. При сучасному веденні сільського господарства досить часто застосовують інтегрований метод захисту сільськогосподарських рослин, що дає в результаті гармонійне поєднання всього перерахованого. Його використання можливе тільки при регулярному моніторингу поля та всіх його параметрів[33].

Важливо підкреслити, що сучасне розуміння фітосанітарних заходів давно вийшло за тісні рамки суто захисту рослин від шкідливих організмів. Світова практика впевнено рухається у напрямі включення до поняття фітосанітарних заходів також таких заходів, які побічно (опосередковано) сприяють захисту рослин, формують необхідні для цього умови. Наприклад, до них можна віднести використання добрив, стимуляторів росту тощо. Усі ці відносини сформували

[33] Лимар Н. О. Найекологічніші шляхи захисту сільськогосподарських рослин від шкідників та хвороб. *Сучасні аспекти і технології у захисті рослин:* матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Полтава, 16 лютого 2021 року). Полтава: ПДАА, 2021. С. 56 – 58.

єдину систему фітосанітарних заходів, які спрямовані на оптимізацію сільськогосподарського виробництва шляхом боротьби зі шкідливими організмами та підвищення родючих властивостей ґрунтів. Усі вони переслідують кінцеву мету – досягнення та підтримання фітосанітарної безпеки.

Категорія *фітосанітарної безпеки*, незважаючи на свою значущість, залишається невизначеною у вітчизняному законодавстві. Якщо відштовхуватися від поняття національної безпеки України, під якою розуміється «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз»[34], то можна спробувати сформулювати спеціальну дефініцію. Так, під фітосанітарною безпекою слід розуміти захищеність національних інтересів України у сфері захисту рослин, оптимізації рослинництва, підвищення родючих властивостей ґрунтів, що характеризується встановленням економічно та екологічно збалансованого поширення шкідливих організмів, сталим відновленням родючості ґрунтового покриву та безпечністю сільськогосподарської продукції для людини.

1.2. Еволюція законодавчих і доктринальних засад здійснення фітосанітарних заходів у сільському господарстві

Як правове явище фітосанітарне законодавство є в цілому досить молодим, хоча В. В. Курзова пропонує вести його історію починаючи з XIV століття[35]. Погоджуючись із тим, що окремі норми про захист рослин виникали та застосовувалися ще у епоху середньовіччя, все ж варто наголосити на їх відмінностях від сучасного уявлення про фітосанітарне законодавство.

---

[34] Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 року. *Відомості Верховної Ради.* 2018. № 31. Ст. 241.

[35] Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.

Усвідомлення необхідності боротьби зі шкідниками, особливо з тими, які могли потрапити разом із імпортом, оформилося у законодавчі заборони на території України вже у кінці XIX ст. Так, у 1873 році було видано наказ про заборону ввозу на територію країни виноградної лози, а через два роки – картоплі. Хоча загрози проникнення філоксери, колорадського жука та бавовняної молі відвернути не вдалося, однак цим було покладено початок поступового зародження вітчизняного фітосанітарного законодавства. Спочатку воно мало суто карантинний характер і було спрямоване передусім на захист від іноземних шкідливих організмів. З утворенням на початку 30-х років XX ст. Всерадянського об'єднання боротьби зі шкідниками та хворобами рослин розпочався перехід від випадкових заходів, спрямованих проти проникнення і розселення окремих шкідників і хвороб, до систематичних карантинних заходів.

Згодом предмет аналізованого законодавства, невпинно еволюціонуючи, розширився. Зокрема, з середини XX ст. почало оформлюватися правове регулювання використання пестицидів. Ці процеси протікали ще безсистемно, але вони невпинно наближали виникнення сучасного повноцінного фітосанітарного законодавства.

Уже на початку 60-х років XX ст. вперше в наукових джерелах почали з'являтися трактування «інтегрованої боротьби» (Рей Сміт та ін), під якою розумілася система управління шкідливими організмами в контексті зв'язку з навколишнім природним середовищем і динамікою популяцій шкідливих видів, яка використовує всі можливі засоби та методи і стримує шкідливу популяцію на рівні нижче економічної шкоди[36]. Ці уявлення видаються напрочуд сучасними та актуальними, хоча і не знайшли на той час свого нормативного закріплення.

Паралельно із національними процесами розвитку законодавства про фітосанітарні заходи відбувалося становлення міжнародно-правової системи норм, які регулювали ці питання на наднаціональному рівні. Такий перехід був абсолютно органічним явищем, оскільки воно було обумовлене кількома

[36] Довідник із захисту рослин / Л. І. Бублик, Г. І. Василечко, В. П. Васильєв та ін.; За ред. М. П. Лісового. Київ: Урожай, 1999. 744 с.; Серганюк У. В. Застосування засобів захисту рослин: історико-правовий аспект. *Карантин і захист рослин*. 2012. С. 24 – 26.

важливими причинами: по-перше, питання боротьби зі шкідниками стосувалося усіх країн; по-друге, поєднання зусиль та співпраця у цій сфері здатні максимізувати ефект організованих заходів; по-третє, посилення глобалізації, зростання міжнародної торгівлі та активізація наукових досліджень у своєму синергетичному поєднанні призводили до строкатості національних фітосанітарних правил, появи численних нетарифних бар'єрів. Це зумовило, зокрема, підписання Міжнародної конвенції про захист рослин[37], Конвенції Європейської і середземноморської організації з карантину і захисту рослин[38]. Крім того, нагальність спільних та узгоджених дій проти шкідливих організмів призвела до обговорення та вирішення існуючих проблем на рівні ГАТТ/СОТ.

У рамках ГАТТ правові норми щодо врегулювання фітосанітарних заходів викристалізовувалися поступово. Так, спершу в межах Угоди про технічні бар'єри в торгівлі (ТБТ) 1979 року, незважаючи на те, що ця угода не була розроблена спеціально з метою регулювання санітарних та фітосанітарних заходів, охоплювалися технічні вимоги, що випливають із заходів щодо безпеки харчових продуктів та здоров'я тварин і рослин, включаючи обмеження залишків пестицидів, вимоги до контролю та маркування. Уряди, які підписали Угоду про ТБТ, погодились використовувати відповідні міжнародні стандарти за винятком випадків, коли вони вважали, що ці стандарти не зможуть належним чином захистити здоров'я. Це поклало початок процесам гармонізації національних регуляторних актів. У 1988 році було сформовано робочу групу з санітарних та фітосанітарних правил, а вже в 1990 році підготовлено проект тексту, в якому сторони досягли консенсусу щодо таких пунктів[39]: фітосанітарні заходи не повинні створювати приховані торгові бар'єри; гармонізація має базуватись на загальновизнаних наукових принципах; особлива увага приділена країнам, що розвиваються; прозорість у встановленні нормативних актів та вирішенні

[37] Міжнародна конвенція про захист рослин від 06.12.1951 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_805#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

[38] Про заснування Конвенції Європейської і середземноморської організації з карантину і захисту рослин від 18.04.1951 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_100#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

[39] Griffin R. Plant Protection and Production Division – «History of the Development of the SPS Agreement». URL: http://www.fao.org/3/x7354e/X7354e01.htm. (дата звернення: 01.12.2021 року)

суперечок; створення міжнародного комітету, який надаватиме консультації щодо стандартів. Угода про застосування санітарних та фітосанітарних заходів набула чинності 1 січня 1995 року та стала одним з основних документів СОТ. Після набуття Угодою чинності було створено механізм, що надавав змогу повідомляти про запропоновані й прийняті санітарні та фітосанітарні заходи. Було створено регулярні консультації в рамках Комітету із СФЗ та для забезпечення дотримання угоди почали використовувати механізми врегулювання суперечок СОТ. Проте імплементація положень вказаної угоди у національні правові системи спровокували ряд торгових суперечок уже в перші роки. Так, уже в 1995 році виникло три справи, що стосувалися порушення Угоди про застосування санітарних та фітосанітарних заходів[40].

Загалом, як підсумовує В. В. Курзова, на сьогодні існують три основні джерела, які визначають нормативно-правові вимоги з фітосанітарного карантинного контролю у всіх країнах світу. Ці вимоги є фундаментальними принципами, на яких побудовані національні правила та законодавства з карантину рослин в кожній окремо взятій країні. Цими основними документами є: Міжнародна конвенція щодо захисту рослин; Угода Світової організації торгівлі про застосування санітарних та фітосанітарних заходів, принципи карантину рослин, пов'язані з міжнародною торгівлею (міжнародні стандарти з фітосанітарних заходів)[41]. Окрім цих основоположних джерел варто згадати також Роттердамську конвенцію про процедуру попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі від 10 вересня 1998 року[42], а також Стокгольмську

[40] Zarrilli S. UNCTAD Secretariat. WTO Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures: Issues for Developing Countries. URL: https://www.ceintelligence.com/files/documents/WTO_Agreement_On_Sanitary_and_Phytosanitary_Measures.pdf. (дата звернення: 01.12.2021 року)

[41] Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.

[42] Про приєднання України до Роттердамської конвенції про процедуру попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі: Закон України від 26.09.2002 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № 46. Ст. 341.

конвенцію про стійкі органічні забруднювачі (2001), яку ратифіковано Законом України від 18.04.2007 року[43].

На тлі міжнародно-правових процесів вітчизняне законодавство у сфері здійснення фітосанітарних заходів невпинно розвивалося протягом усього тридцятирічного періоду незалежності. Під впливом об'єктивних економічних, політичних та екологічних подій і тенденцій воно еволюціонувало та досить активно трансформувалося, нарощуючи нормативно-правову масу, змінювало деякі ключові положення, деталізувалося. Проаналізувавши процес еволюційного становлення фітосанітарного законодавства, можна стверджувати про поступове проходження ним кількох важливих етапів розвитку:

1) Рамковий етап (1993 – 2004 роки) співпав із вкрай важливим періодом зародження та становлення державності України. Протягом цього періоду відбувалося докорінне економіко-політичне реформування аграрних та земельних правовідносин, що створювало турбулентне законодавче середовище. Це був етап активного нормотворення, коли суспільний розвиток вимагав швидкого приймання законодавчих актів, в яких була нагальна потреба. Так, одним із перших законів молодої держави став Закон України «Про карантин рослин», прийняття якого підкреслювало важливість цих правовідносин для будь-якої країни, і Україна не стала виключенням. Характерними рисами аналізованого етапу були такі:

а) закладення трьохопорної системи фітосанітарного законодавства. Саме на цьому етапі було послідовно прийнято три ключові законодавчі акти, які склали скелет сучасного фітосанітарного законодавства України: закони «Про карантин рослин» (1993), «Про пестициди та агрохімікати» (1995), «Про захист рослин» (1998). Логіка такої побудови була в наступному: Закон України «Про захист рослин» грає роль загального нормативно-правового акту, Закон України «Про карантин рослин» - спеціального, оскільки він регулює один з видів захисту рослин. Закон України «Про пестициди та агрохімікати» мав характер

[43] Про ратифікацію Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі: Закон України від 18.04.2007 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2007. № 30. Ст. 396.

спеціального лише у частині, присвяченій захисту рослин шляхом використання пестицидів;

б) *рамковість*, тобто кожен із прийнятих основних законів був максимально лаконічним, містив загальні положення, необхідні не стільки для безпосереднього регулювання правовідносин, скільки для встановлення певних принципових орієнтирів для наступного регулювання. Ця ознака добре простежується при вивченні незначного обсягу та узагальненого змісту цих нормативно-правових актів у тогочасних редакціях;

в) *реверсивний рух нормотворчості*, а саме прийняття законів від спеціального до загального, що порушує логічність процесу, однак є типовим для вітчизняної законотворчості аналізованого періоду. Так, Закон України «Про захист рослин» був прийнятий через п’ять років після Закону України «Про карантин рослин». Реверсивність закладає змістовні суперечності до нормативного масиву та є ознакою відсутності або слабкості концептуального бачення напрямів та особливостей розвитку відповідних правовідносин;

г) *значна питома вага норм адміністративно-правового змісту*. Так, ця характерна особливість добре помітна під час аналізу першої редакції Закону України «Про карантин рослин», який практично повністю складався із положень щодо розмежування компетенції та повноважень різних органів публічного управління. Переважання адміністративно-правових норм є показником незрілого стану управлінського та контролюючого апарату держави, що теж є цілком характерним для перших років становлення правової системи молодої держави. Засилля адміністративних норм цього закону відтінялося наявністю лише однієї статті, в якій закріплювалися обов’язки підприємств у сфері карантину рослин.

У першій редакції Закону України «Про пестициди та агрохімікати» теж було добре виражено адміністративно-правовий уклін. В основному перша редакція цього закону була присвячена регулюванню виробництва, транспортування, торгівлі пестицидами та агрохімікатами. Характерною ознакою слід вказати брак положень, що стосувалися би безпосереднього використання цих речовин у

сільськогосподарській діяльності. Однак досить явно простежувалися еколого-правові застереження, що варто визнати досягненням цього етапу. Це дало змогу Н. О. Багай віднести усю тріаду фітосанітарного законодавства до групи приписів про охорону довкілля під час здійснення сільськогосподарської діяльності[44].

Утім, значна питома вага норм адміністративно-правового характеру розмивала аграрно-правовий зміст фітосанітарного законодавства аналізованого рамкового етапу його розвитку. Це пояснюється тим, що першочерговим завданням було налагодження роботи власного управлінського та контролюючого механізму, який зміг би надійно регламентувати та перевіряти законність у сфері здійснення фітосанітарних заходів;

д) *проникнення фітосанітарних правил у неспеціальне законодавство*. Такі процеси є цілком закономірними з огляду на розвиток правової системи, ускладнення суспільних відносин та комплексність відносин охорони та використання навколишнього природного середовища. Зокрема, це обумовлює проникнення окремих фітосанітарних правил у законодавчі акти, які регулюють ті чи інші аграрні, земельні, екологічні та природоресурсні відносини. Так, ще у Законі УРСР «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991) було встановлено загальні правові орієнтири, важливі для подальшого спеціалізованого регулювання фітосанітарних відносин. Зокрема, самостійна стаття була присвячена охороні навколишнього природного середовища при застосуванні засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних хімічних речовин та інших препаратів[45]. У Законі України «Про рослинний світ» (1999) до поняття охорони рослинного світу було включено захист від шкідників і хвороб[46], чим поширено фітосанітарні правила на весь рослинний світ. Узагалі, як зазначає Т. Г. Ковальчук, вимоги щодо охорони об’єктів рослинного світу від

---

[44] Багай Н. О. Теоретико-методологічні засади розвитку аграрного законодавства України в умовах євроінтеграції: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2021. С. 295.

[45] Про охорону навколишнього природного середовища: Закон УРСР від 25.06.1991 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1991. № 41. Ст. 546.

[46] Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1999. № 22-23. Ст. 198.

негативного впливу сільськогосподарської діяльності «розкидані» та містяться як у різних поресурсових кодексах та законах, так і в законодавстві щодо охорони навколишнього природного середовища та забезпеченні екологічної безпеки[47].

Так, у прийнятому Водному кодексі України (1995) було заборонено застосування стійких та сильнодіючих пестицидів у прибережних захисних смугах та на території водоохоронних зон[48]. У Законі України «Про бджільництво» (2000) було закріплено зобов'язання осіб, які застосовують засоби захисту рослин для обробки медоносних рослин, повідомляти про це пасічників на відстані до десяти кілометрів від оброблюваних площ[49]. У Законі України «Про охорону земель» (2003) врегульовувалося питання про гранично допустимі концентрації у ґрунтах хімічних речовин, залишкових кількостей пестицидів і агрохімікатів, важких металів тощо[50]. Законом України «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» (1997) заборонялося для промислового виготовлення харчових продуктів використовувати продовольчу сировину, яка оброблялась не дозволеними до використання пестицидами та агрохімікатами чи дозволеними до використання пестицидами та агрохімікатами, якщо їх вміст у сировині перевищує встановлені гранично допустимі рівні[51]. У Законі України «Про насіння і садивний матеріал» (2002)[52] теж містилися норми фітосанітарного характеру, зокрема у частині обов'язкового супроводження відповідної продукції необхідними фітосанітарними документами.

2) Етап стабільного удосконалення (2004 – 2013 роки). Початок цього етапу співпав із етапом якісного еволюційного переходу усієї системи права

---

[47] Ковальчук Т. Г. Проблеми правового регулювання відносин у сфері використання земель та інших природних ресурсів в аграрному секторі економіки України. *Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі:* матеріали «кругл. столу» (Харків, 13 червня 2014 року). Харків, 2014. С. 88 – 91.

[48] Водний кодекс України від 06.06.1995 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1995. № 24. Ст. 189.

[49] Про бджільництво: Закон України від 22.02.2000 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2000. № 21. Ст. 157.

[50] Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 39. Ст. 349.

[51] Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1998. № 19. Ст. 98.

[52] Про насіння і садивний матеріал: Закон України від 26.12.2002 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 13. Ст. 92.

України. Так, саме у цей період накопичена за попереднє десятиліття нормативно-правова маса вимагала подальшого удосконалення для того, щоб адекватно відповідати вимогам часу та суспільним відносинам, що інтенсивно розвивалися. Наприкінці попереднього етапу це втілилося у прийнятті трьох важливих кодексів (Земельного кодексу України, Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України), а також у розробці цілої низки аграрних законів. Для фітосанітарного законодавства цей період часу ознаменувався такими ознаками:

а) прийняття нових редакцій ключових законів. Обрана на попередньому етапі трьохопорна система фітосанітарного законодавства не зазнала змін, однак кожен закон, що входив до її складу, суттєво видозмінився. Найбільшого реформування зазнав Закон України «Про карантин рослин», який у 2004 та 2006 роках переписувався та викладався у нових редакціях. Зокрема, з'явилися норми, спрямовані не лише на встановлення повноважень органів, але й положення про права підприємств у сфері карантину рослин. Крім того, слід відмітити значне розширення правової термінології, запровадження нових правил щодо розробки та застосування фітосанітарних заходів. Особливої уваги заслуговує поява норм, безпосередньо спрямованих на регулювання біологічного методу захисту рослин, що є досить прогресивним кроком. Суттєво оновилися фітосанітарні процедури, зокрема, було деталізовано диференціацію фітосанітарного контролю на вибірковий, стандартний та розширений;

б) *зростання впливу міжнародного законодавства* проявлялося на цьому етапі неодноразово та стало основним його трендом. По-перше, в рамках підготовки України до вступу до СОТ (у 2008 році) було здійснено реформування Закону України «Про карантин рослин». Зокрема, його положення були приведені у певну відповідність із ключовими вимогами Угоди СОТ про застосування санітарних та фітосанітарних заходів. У світлі цієї обставини не дивною виглядає поява у Законі України «Про карантин рослин» цілої низки норм, спрямованих на охорону міжнародної торгівлі від засилля національних вимог та фітосанітарно-правового свавілля. Це досить суттєво

змінило зміст аналізованого закону, він набув інших рис: зниження протекційності, добровільне самообмеження у сфері здійснення фітосанітарних заходів та вимог.

Закон України «Про пестициди та агрохімікати» теж був переглянутий на відповідність ключовим вимогам права СОТ. Так, було передбачено винятки щодо заборони ввезення та виробництва незареєстрованих пестицидів та агрохімікатів; збільшено термін дії реєстрації препаратів (з 5 до 10 років); звужено сферу ліцензування (залишено лише вимогу щодо ліцензування виробництва та торгівлі). Загалом, у рамках підготовки до вступу до СОТ Закон України «Про пестициди та агрохімікати» був лібералізованим порівняно із попереднім варіантом редакції.

По-друге, приєднання України до Міжнародної конвенції про захист рослин (у 2006 році) обумовило перегляд положень загального Закону України «Про захист рослин», що відбувся у 2011 році;

в) *поширення фітосанітарних правил у неспеціальному законодавстві*. Окреслена на попередньому етапі тенденція продовжилася та розвинулася. Так, у Законі України «Про дитяче харчування» (2006 року) було запроваджено більш жорсткі вимоги щодо застосування засобів захисту рослин, а саме: застосування пестицидів та агрохімікатів у спеціальній сировинній зоні мало провадитися за спеціальними технологіями, що забезпечували отримання продукції, яка відповідає санітарно-гігієнічним вимогам дитячого харчування[53]. У прийнятому Законі України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» (2013) одним зі спеціальних принципів виробництва органічної сільськогосподарської продукції було закріплено принцип охорони рослин за допомогою превентивних заходів, таких як вибір відповідних видів та сортів, стійких до хвороб та шкідників, сівозміни, механічних та фізичних методів та захист від природних ворогів (шкідників)[54];

---

[53] Про дитяче харчування: Закон України від 14.09.2006 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2006. № 44. Ст. 433. *(втратив чинність)*

[54] Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 03.09.2013 року. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 20-21. Ст. 721. *(втратив чинність)*

г) *посилення тиску на агробізнес.* Цей етап характеризується в цілому активним нарощуванням нормативно-правового масиву. Змістовно цей процес втілювався в кількох проявах:

- деталізації процедурного регулювання;
- посилення відповідальності за порушення фітосанітарного законодавства. Так, у 2006 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання використанню фальсифікованих пестицидів і агрохімікатів»[55], згідно з яким було посилено юридичну відповідальність за низку порушень у сфері здійснення фітосанітарних заходів. Розробка цього закону була спричинена невтішним фактом використання значного обсягу фальсифікованих пестицидів та агрохімікатів (близько 20%)[56];
- запровадження вимог щодо нових документів. Наприклад, у 2011 році до Закону України «Про захист рослин» було внесено багато змін, найбільш суттєвими з яких були вимоги щодо отримання нових адміністративних погоджень та документів, а саме: сертифікату відповідності сільськогосподарської продукції та сировини рослинного походження щодо вмісту в них залишкової кількості пестицидів, агрохімікатів та важких металів; сертифікату про дотримання регламентів застосування пестицидів і агрохімікатів (тільки регуляторів росту рослин) у сільськогосподарській продукції та сировині рослинного походження; погодження на ввезення на територію України засобів захисту рослин.

Усі ці процеси призводили до того, що фітосанітарне законодавство, яке на першому етапі свого розвиту мало рамковий характер, уже на другому етапі переросло в розгалужену систему норм, правил та вимог, які чинили все більш серйозний тиск передусім на агробізнес. Така ситуація дійшла до кульмінаційної

---

[55] Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання використанню фальсифікованих пестицидів і агрохімікатів*:* Закон України від 14.09.2006 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2006. № 43. Ст. 420.

[56] Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання підробці засобів захисту рослин, пестицидів і агрохімікатів № 0837 від 25.05.2006 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0837&skl=6 (дата звернення: 01.12.2021 року)

точки та призвела до необхідності розпочати третій етап розвитку, головним трендом якого стали зворотні дерегуляційні процеси.

3) ***Дерегуляційний етап (2014 – 2017 роки).*** Початок цього етапу співпав із кількома важливими політичними подіями: підписанням Угоди про асоціацію з ЄС та початком воєнних дій на сході України. Глибокі кризові явища в економіці змусили нормотворця переглянути законодавство на предмет послаблення адміністративного тиску на бізнес, що мало пожвавити економічну діяльність у більш сприятливих регулятивних умовах. Дерегуляційна тактика втілилася у хвилі законів, якими було скасовано низку дозвільних процедур та документів у сфері застосування фітосанітарних заходів. Так, у 2014 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру» від 09.04.2014 року[57], яким, зокрема, було виключено положення про необхідність отримання сертифікатів відповідності сільськогосподарської продукції та сировини рослинного походження щодо вмісту в них залишкової кількості пестицидів, агрохімікатів та важких металів, а також сертифікатів про дотримання регламентів застосування пестицидів і агрохімікатів (тільки регуляторів росту рослин) у сільськогосподарській продукції та сировині рослинного походження. Ці норми проіснували менше двох років та були визнані зайвим тягарем для агробізнесу.

Наступного року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 12.02.2015 року[58], яким, зокрема, було скасовано ліцензування діяльності, пов’язаної із виробництвом та торгівлею пестицидами і агрохімікатами.

Цього ж року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про карантин рослин" щодо зменшення адміністративного

[57] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру: Закон України від 09.04.2014 року. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 23. Ст. 873.

[58] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція): Закон України від 12.02.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 21. Ст. 133.

навантаження» від 15.07.2015 року[59], яким було внесено багато коригуючих змін до процедурних правил, термінології, переліку об'єктів регулювання.

Через рік тенденцію дерегуляції продовжив Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції в агропромисловому комплексі» від 08.12.2015 року[60], яким було скасовано необхідність отримання карантинного дозволу.

Незважаючи на критику окремих експертів щодо недоцільності лібералізації фітосанітарних процедур[61], у цілому аналізований етап став необхідним врівноваженням попереднього етапу стабільного розвитку – за цей короткий проміжок часу попереднє стрімке і часто безсистемне накопичення нормативного матеріалу змінилося критичним його переосмисленням. Однак дерегуляція не передбачала зміну концептуальних засад фітосанітарного законодавства: її метою було прибирання зайвих та обтяжливих правових механізмів, дублюючих конструкцій, які важким тягарем стримували агробізнес у несприятливих умовах економічної кризи. Тому цілком закономірно, що дерегуляція не принесла ні зміну системи фітосанітарного законодавства, ні перегляду його ключових положень – ці завдання перед нею й не ставилися.

4) ***Етап євроінтеграційного реформування (2018 – до сьогодні).*** Без перебільшення можна стверджувати, що підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС є найбільш масштабним пакетом домовленостей в історії незалежної України. У зв'язку з цим стало зрозуміло, що законодавство України потребуватиме ґрунтовного та системного доопрацювання в багатьох напрямках, зокрема і щодо фітосанітарної безпеки рослинництва[62]. З 1 січня 2016 року розпочалося тимчасове застосування Глави IV Угоди про асоціацію між

[59] Про внесення змін до Закону України "Про карантин рослин" щодо зменшення адміністративного навантаження: Закон України від 15.07.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 35. Ст. 353.

[60] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції в агропромисловому комплексі: Закон України від 08.12.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. Ст. 40.

[61] Глущенко Я. І., Стефківський В. М. Адаптація вітчизняного законодавства в сфері фітосанітарної безпеки в умовах євроінтеграції. *Економіка, фінанси, право*. 2016. № 12. С. 22 – 27.

[62] Боснюк-Григор'єва Ю. П. Узгодження санітарних та фітосанітарних заходів в Україні європейськими стандартами. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції*: матеріали «круг. столу» (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків: Право, 2017. С. 252 – 254.

Україною та ЄС у частині поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі[63]. Так, було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 25 жовтня 2017 року № 1106[64]. У свою чергу, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 року № 228-р схвалено Всеохоплюючу стратегію імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони[65]. Відповідна стратегія побудована таким чином: зазначено найменування стратегії, базове законодавство ЄС, строк підготовки та строк її впровадження. Відтак, Розділ 3 Стратегії присвячено фітосанітарним заходам, які в свою чергу розділено на конкретні заходи із зазначенням окремо відповідного законодавства ЄС та строків їх впровадження: а) заходи, які застосовуються щодо здоров'я рослин (строк підготовки 2018- 2019 рр., строк впровадження – 2019-2020 рр.); б) заходи, які застосовуються щодо захисту прав на сорти рослин (строк підготовки – 2019 р., строк впровадження – 2020 р.); в) заходи, які застосовуються щодо реєстрації засобів захисту рослин (строк підготовки – 2019 р., строк впровадження – 2020 р.); г) заходи, які застосовуються щодо добрив (строк підготовки – 2021 р., строк впровадження – 2021 р.); д) заходи, які застосовуються щодо насіння та посадкового матеріалу рослин (строк підготовки – 2017 р., строк впровадження – 2018 р.); е) заходи, які

[63] Боснюк-Григор'єва Ю. П. Деякі аспекти рівня якості українських товарів рослинного походження. *Актуальні питання реформування правової системи*: зб. матеріалів XV Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 11 червня 2018 року). Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С. 88 – 90.

[64] Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 52.

[65] Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 року № 228-р. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 65.

застосовуються щодо контролю генетично модифікованих організмів (строк підготовки – 2017 р. , строк впровадження – 2018 р.)[66].

Отже, з огляду на вказане вище, незважаючи на те, що Угода про асоціацію з ЄС була підписана ще у 2014 році, відповідні суттєві зміни до фітосанітарного законодавства розпочалися лише з 2018 року[67]. В основному ці зміни торкнулися Закону України «Про карантин рослин», однак паралельно зачепили й інші ключові законодавчі акти. Уважне вивчення нормотворчості цього етапу дозволяє виділити кілька його основних рис:

а) стрімке розширення та спеціалізація нормативно-правового регулювання. За кілька останніх років фітосанітарне законодавство стрімко масштабувалося, обросло великою кількістю підзаконних нормативно-правових актів, які є виконанням завдань України, що були взяті за підписання Угоди про асоціацію з ЄС. При цьому темп нормотворчості настільки пришвидшився, що це вже не можна, навіть за великого бажання, ідентифікувати як стабільне регулятивне середовище. Здобутки попереднього дерегуляційного етапу були швидко знецінені, оскільки великий обсяг нових норм та вимог знову ж таки лягає додатковим навантаженням на бізнес. При цьому, незважаючи на високу динаміку нормотворчості, задані в Стратегії темпи імплементації все одно не виконуються[68];

б) імплементація фітосанітарного законодавства ЄС. З моменту підписання Угоди про асоціацію з ЄС Україна взяла на себе велику кількість зобов’язань, значну частину яких склали вимоги щодо змін фітосанітарного законодавства. Змістовно такі зобов’язання втілюються в довгий перелік актів законодавства ЄС, положення яких мають знайти своє відображення в нормативно-правовому масиві українського законодавства.

---

[66] Боснюк-Григор'єва Ю. Україна на шляху до європейських стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів: що зроблено та які виклики слід подолати. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 170 – 175.

[67] Боснюк-Григор’єва Ю. П. Щодо безпеки харчових продуктів рослинного походження. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 – 19 травня 2018 року). Київ, 2018. С. 178 – 183.

[68] Петлюк Ю. С. Сучасний стан і напрями розвитку АПК України: правовий вимір. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах:* матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 242 – 243.

Як вбачається зі строків впровадження фітосанітарних заходів, повне оновлення законодавства відповідно до вимог ЄС було заплановано Україною на 2021 рік. При цьому сторони в Угоді окремим принципом зазначили про встановлення механізму визнання еквівалентності стосовно санітарних та фітосанітарних заходів, що застосовуються. Відповідна норма міститься в ст. 4 Угоди СОТ про застосування санітарних та фітосанітарних заходів, а саме: члени СОТ повинні визнавати санітарні та фітосанітарні заходи інших Членів еквівалентними, навіть якщо ці заходи відрізняються від їхніх власних заходів чи від заходів, які використовуються іншими Членами СОТ, що ведуть торгівлю цим самим товаром, якщо експортуючий Член СОТ об'єктивно продемонструє імпортуючому Члену СОТ, що його заходи досягають належного рівня санітарного чи фітосанітарного захисту, встановленого імпортуючим Членом СОТ. Країни-учасниці ЄС є одночасно і членами СОТ, а тому Україна повинна розробити та прийняти такі нормативно-правові акти щодо санітарних та фітосанітарних заходів, які б задовольняли вимоги обох організацій[69].

Фактично наразі триває етап докорінної перебудови вітчизняного фітосанітарного законодавства, кінцевою метою якого є максимальна схожість у ключових пунктах із європейським. Такий процес, незважаючи на свої достоїнства, має й суттєві недоліки. Зокрема, він передбачає відмову від власного правового досвіду, напрацьованого протягом майже тридцяти років.

в) підміна концепції наближення механічним планом імплементації. Незважаючи на те, що у 2016 році було прийнято Стратегію імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи), вона по своїй суті не є програмним документом, оскільки в ній відсутнє концептуальне бачення наближення фітосанітарного законодавства України до норм ЄС з урахуванням національної специфіки та збереженням особливостей вітчизняної правової системи. Фактично, концептуальні розробки послідовної трансформації, яка б мала відбуватися еволюційним шляхом, були замінені механічно складеним планом

[69] Боснюк-Григор'єва Ю. Україна на шляху до європейських стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів: що зроблено та які виклики слід подолати. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 170 – 175.

«галопуючої» нормотворчості. Подібні упущення вже допускалися в новітній історії української держави. На жаль, попередній період розвитку аграрного законодавства України (в тому числі з питань здійснення земельної та аграрної реформ) свідчить про відсутність належного наукового обґрунтування становлення та розвитку окремих аграрно-правових інститутів, аграрного законодавства в цілому, неповне врахування висновків та рекомендацій науки аграрного права України у правотворчій діяльності державних органів[70]. Це потягнуло за собою безліч перекосів та прикрих законодавчих помилок, які вартували багатьох ресурсів, зниження економічного зростання, розвалом соціального життя у сільських місцевостях та інших проблем сучасної України. Саме тому нехтувати науковим опрацюванням та вибором оптимальної концепції подальшого розвитку законодавства перед його реформуванням – означає невиправдано ризикувати;

г) перспектива трансформації трьохопорної системи фітосанітарного законодавства в моноопорну. За результатами нормотворчої діяльності останніх кількох років можна спостерігати цікаве явище – «мозаїчний» стан сучасного фітосанітарного законодавства. Він полягає у тому, що законодавство втратило свою однорідність і системність: основна частина норм залишається діяти (умовно її можна назвати доінтеграційною), а серед них з'являються нові норми та правові механізми, які потрапляють внаслідок активного виконання аналізованих зобов'язань (умовно їх можна назвати інтеграційними). Паралельне існування двох видів фітосанітарно-правових норм – доінтеграційних та інтеграційних – з одного боку, є неодмінним атрибутом перехідного періоду, однак з іншого – така ситуація в цілому знижує ефективність законодавства, що і так є досить розбалансованим у своєму динамічному розширенні та трансформації. Подолати «мозаїчний» ефект планується за допомогою кардинальної зміни системи фітосанітарного законодавства та його основних положень. Для цієї мети було розроблено законопроєкт Закону про захист рослин

[70] Багай Н. О. Розвиток науки аграрного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2002. 19 с.

№ 4600 від 16.01.2021 року[71]. Відповідно до цього проєкту пропонується консолідувати усе правове регулювання захисту рослин в єдиному нормативно-правовому акті. За такого підходу закони «Про карантин рослин» та чинний наразі «Про захист рослин» будуть визнані недійсними, а Закон України «Про пестициди та агрохімікати» отримає суттєве редагування.

Вітчизняна доктрина аграрного та екологічного права традиційно приділяє замало уваги проблематиці фітосанітарної безпеки. Здебільшого фітосанітарні заходи розглядаються інструментально, в ролі практичного втілення вимог до виробничої сільськогосподарської діяльності. Такий підхід суттєво обмежує розуміння та значення фітосанітарних заходів, позбавляє їх комплексності та необхідної системності. Можливо, саме тривале ігнорування ученими фітосанітарних правовідносин призвело до того, що правове регулювання у цій сфері втратило концептуальне наукове підґрунтя, а прогресивність нормативно-правової основи досягається не шляхом новітніх розробок, а шляхом копіювання іноземних зразків.

Однак на тлі відносної пасивності науки протягом останніх років євроінтегративної нормотворчості спостерігається активний розвиток законодавства у сфері застосування фітосанітарних заходів. У зв’язку з цим виникає паралельна науково-теоретична проблема щодо визначення місця фітосанітарного законодавства у сучасній правовій системі України, оскільки ця сукупність взаємопов’язаних норм не лише об’єктивно існує, але й демонструє потенціал до подальшого розширення.

Наразі існують лише окремі дослідження, безпосередньо спрямовані на виявлення специфіки фітосанітарних правовідносин та формулювання шляхів оптимізації їх законодавчого забезпечення. Зокрема, слід виділити дисертаційну роботу В. В. Курзової під назвою «Еколого-правове регулювання карантину рослин» (2009)[72], в якій учена концентрувала увагу на одній з форм

[71] Проект Закону про захист рослин № 4600 від 16.01.2021 року. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/5169 (дата звернення: 1.12.2021 року)

[72] Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.

фітосанітарних заходів – карантині рослин. У дисертаційному дослідженні К. Б. Сакаджи «Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин» (2011)[73] теж опрацьовувалися юридичні проблеми здійснення фітосанітарних заходів, зокрема, у контексті використання пестицидів. Зазначені питання увійшли також до предмету дослідження К. А. Кондратьєвої «Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні» (2013)[74].

Вагомий внесок до науки аграрного і екологічного права зробили докторські дисертаційні дослідження А. В. Духневича «Організаційно-правове забезпечення реалізації угод Світової організації торгівлі у сільському господарстві України» (2017)[75] та Н. В. Карпінської «Концептуально-правові засади застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС» (2021)[76]. У цих фундаментальних наукових працях проаналізовано еволюцію фітосанітарного законодавства України крізь призму вимог СОТ та ЄС.

Деякі питання щодо захисту рослин вивчалися також на рівні докторських дисертацій А. К. Соколової «Теоретичні засади становлення та розвитку флористичного права України» (2013)[77], І. В. Гиренко «Правова охорона рослинного світу України» (2016)[78], кандидатських дисертацій Е. Є. Туліної «Правове забезпечення використання рослинного світу» (2016)[79], Л. І. Полюхович «Організаційно-правові питання виробництва, переробки та

[73] Сакаджи К. Б. Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2011. 19 с.

[74] Кондратьєва К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 18 с.

[75] Духневич А. В. Організаційно-правове забезпечення реалізації угод Світової організації торгівлі у сільському господарстві України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 389 с.

[76] Карпінська Н. В. Концептуально-правові засади застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2021. 32 с.

[77] Соколова А. К. Теоретичні засади становлення та розвитку флористичного права України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2013. 37 с.

[78] Гиренко І. В. Правова охорона рослинного світу України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2016. 40 с.

[79] Туліна Е. Є. Правове забезпечення використання рослинного світу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2016. 20 с.

реалізації сільськогосподарської продукції у контексті вимог СОТ»[80] (2014), Г. А. Кім «Правовий режим об'єктів рослинного світу, занесених до Зеленої книги України» (2017)[81] тощо.

Новітній характер цих досліджень та заявлених у них методологічних підходів підкреслюється тим, що традиційно фітосанітарні ризики та фітосанітарна безпека не розглядалися в ролі самостійного об'єкту правового забезпечення, ховаючись у загальних рамках екологічних ризиків та екологічної безпеки. Це, зокрема, пояснює той факт, що застосування санітарних та фітосанітарних заходів досліджувалося здебільшого в науці екологічного права в контексті збереження права на екологічну безпеку й сприятливе навколишнє природне середовище[82]. На відміну від фітосанітарних правових питань проблематиці екологічної безпеки приділено велику кількість наукових робіт, серед яких праці В. І. Андрейцева, Г. В. Анісімової, Г. І. Балюк, С. І. Бугери, М. Я. Ващишин, Н. С. Гавриш, Я. З. Гаєцької-Колотило, О. В. Гафурової, А. П. Гетьмана, Х. А. Григор'євої М. А. Дейнеги, А. С. Євстігнєєва, В. М. Єрмоленка, В. П. Жушмана, В. С. Кайдашова, І. І. Каракаша, Р. С. Кіріна, Н. Р. Кобецької, Т. О. Коваленко, Т. Г. Ковальчук, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. О. Костяшкіна, Н. В. Кравець, М. В. Краснової, Ю. А. Краснової, П. Ф. Кулинича, І. М. Кульчій, Т. В. Курман, С. І. Марченко, В. В. Носік, С. А. Оболєнської, О. Ю. Піддубного, Є. О. Платонової, В. А. Поліщука, С. М. Романко, О. М. Савельєвої, Г. І. Савченко, Я. О. Самсонової, Л. О. Святченко, В. І. Семчика, В. Д. Сидор, Я. О. Сидорова, А. М. Статівки, Є. П. Суєтнова, В. Ю. Уркевича, Н. І. Титової, О. М. Туєвої, В. І. Федоровича, Т. Є. Харитонової, М. М. Чабаненка, Т. М. Чурилової, В. В. Шеховцова, М. В. Шульги, В. З. Янчука тощо. Безумовно, ці розробки надзвичайно корисні в аспекті осягнення еколого-правової складової фітосанітарних заходів.

---

[80] Полюхович Л. І. Організаційно-правові питання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції у контексті вимог СОТ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2014. 18 с.

[81] Кім Г. А. Правовий режим об'єктів рослинного світу, занесених до Зеленої книги України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2017. 22 с.

[82] Духневич А.В. Правові проблеми реалізації Угоди про сільське господарство СОТ в Україні: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 400 с.

Юридична природа фітосанітарних вимог досі залишається спірним науково-практичним питанням. Ураховуючи незначну увагу, яку приділяли дослідники безпосередньо проблемам фітосанітарних заходів як окремому самостійному предмету наукових розвідок, досить дивним виглядає висловлення багатьох різних думок стосовно їх юридичної природи. Зокрема, аналіз фахової літератури демонструє три основних підходи до розуміння правової природи фітосанітарних норм: аграрно-правовий, еколого-правовий та комплексний. При цьому відповідні підходи не є одностайними: в середині вони також диференціюються:

1) ***Аграрно-правовий напрям*** полягає у тому, що *правовий інститут захисту сільськогосподарських рослин розглядається як складова частина аграрного права*. Ця думка висловлена за результатами дослідження К. Б. Сакаджи[83]. Подібну позицію підтримує й Н. В. Шапошнікова, аналізуючи правовий механізм захисту рослин. Так, учена вважає, що правовий механізм захисту рослин – це сукупність правових засобів реалізації захисту рослин як окремого інституту аграрного права. Він охоплює сукупність елементів, які регулюють суспільні відносини з підтримання фітосанітарного правопорядку в Україні і спрямовані на захист рослин від шкідників, хвороб, бур'янів, а також від надмірної хімізації сільського господарства[84]. У цілому погоджуючись із логікою процитованих учених, вважаємо їх підхід дещо звуженим. Зокрема, захист рослин є більш вузьким поняттям порівняно із категорією фітосанітарних заходів. Останні включають в себе велику кількість правовідносин, які стосуються не лише безпосередньо захисту рослин, а також життя і здоров'я людей та тварин, що можуть зазнати негативного впливу. Таким чином, правовий інститут захисту рослин у складі аграрного права вже переріс у еволюційно наступне правове утворення – фітосанітарне законодавство;

---

[83] Сакаджи К. Б. Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2012. 19 с.

[84] Шапошнікова Н. В. Юридична відповідальність як невід'ємний елемент правового механізму захисту рослин. А*граре право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна:* матеріали Всеукр. кругл. столу (Київ, 25 травня 2012 року). Київ, 2012. С. 161 – 164.

2) ***Еколого-правовий напрям*** представлений двома основними позиціями:

а) *правовий інститут захисту рослин як складова екологічного права*. Ця точка зору була запропонована В. В. Курзовою[85] за результатами її дисертаційного дослідження. На нашу думку, предмет її наукової роботи вплинув на відповідний висновок, оскільки учена зосереджувала свою увагу саме на еколого-правовому регулюванні карантину рослин. Такий підхід, звичайно, має свої підстави, однак у чистому вигляді він занадто звужує розуміння фітосанітарних заходів та межі їх правового регулювання. Зокрема, штучним виглядатиме ігнорування виробничо-господарської складової таких правовідносин;

б) *складова законодавства у сфері забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення.* Зокрема, М. П. Ліхтер виокремила правові норми актів аграрного законодавства у частині регламентації здійснення ветеринарно-санітарних та фітосанітарних заходів у одну з груп законодавчих норм у сфері забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення[86]. При цьому дослідниця наполягає на еколого-правовій природі санітарно-епідемічного благополуччя. Запропонований підхід до вивчення фітосанітарного законодавства заслуговує увагу хоча б тому, що є досить оригінальним, а за його допомогою розкриваються додаткові неочевидні грані відносин у сфері застосування фітосанітарних заходів. При цьому на повноцінне охоплення юридичної природи фітосанітарних відносин такий підхід претендувати не може, оскільки розглядає ці правовідносини лише крізь призму санітарно-епідемічної безпеки населення, упускаючи з виду, зокрема, продовольчу безпеку, охорону природних ресурсів та інші важливі питання;

3) ***Комплексний напрям***:

---

[85] Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.

[86] Ліхтер М. П. Еколого-правове забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 19 с.

а) фітосанітарне законодавство як складова сучасного законодавства у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів України. Цей підхід обґрунтовується у дослідженнях Н. В. Карпінської[87]. Учена розробила оригінальну ідею щодо складної, багаторівневої юридичної природи відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві. Так, відповідно до цієї ідеї вчена побудувала ієрархічну систему складових юридичної природи: 1) аграрно-правова складова є базовою; 2) еколого-правова складова є вторинною; 3) адміністративно-правова складова є третинною; 4) міжнародно-правова складова є четвертинною та існує унаслідок цілеспрямованих дій держави по набуттю міжнародних зобов'язань у цій сфері[88];

б) *субінститут захисту рослин як складова правового інституту охорони довкілля у сільському господарстві*. Таке бачення юридичної природи фітосанітарних правовідносин пропонує М. М. Чабаненко[89]. На його думку, правовий інститут охорони довкілля в сільському господарстві є складним, міжгалузевим утворенням, бо включає в себе норми як екологічного, так і аграрного права, субінститути забезпечення екологічної безпеки у сфері сільського господарства, екологічної безпеки сільськогосподарської продукції, меліорації земель сільськогосподарського призначення, захисту рослин тощо[90]. Розуміючи логіку вченого, все ж маємо деякі сумніви щодо доцільності виокремлення екологічних відносин під час сільськогосподарської діяльності в ролі інституту аграрного права. На нашу думку, норми, спрямовані на охорону навколишнього природного середовища під час сільськогосподарської діяльності, є іманентно властивими аграрному праву. Тобто екологічність має не

---

[87] Карпінська Н. В. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів: проблеми правового забезпечення у контексті вимог СОТ та ЄС: монографія. Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. 532 с.

[88] Карпінська Н. В. Концептуально-правові засади застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2021. 32 с.

[89] Чабаненко М. М. Система аграрного права України: методологічні засади становлення та розвитку: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2015. 437 с.

[90] Чабаненко М. М. Природоресурсні норми в системі аграрного права. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи:* зб. матеріалів кругл. столу (Харків, 30-31 жовтня 2015 року). Харків, 2015. С. 202 – 204.

виноситися в окремий інститут, а визнаватися ознакою галузі – тобто ознакою усіх її складових.

Усі висловлені вище думки заслуговують на увагу, оскільки мають під собою аргументацію із різним ступенем обґрунтування. Однак при цьому, на наш погляд, жодна з них не може повністю задовольнити наукові потреби у визначенні юридичної природи сучасних фітосанітарних відносин.

На нашу думку, найбільш вдалим рішенням можна визнати підхід до визначення природи фітосанітарних правовідносин з позицій їх комплексності. Ураховуючи позитивну тенденцію до проникнення екологічних норм в усі галузі вітчизняного права, учені прогнозують появу деяких симбіотичних правових утворень, що краще та більш повноцінно відображатимуть потреби майбутніх суспільних відносин. Зокрема, все частіше в юридичній літературі обговорюється утворення у майбутньому якісно нового «агроекологічного права»[91]. Наразі ця ідея критично осмислюється. Наприклад, Х. А. Григор'єва вважає, що процес зближення аграрного права із екологічним полягає саме в набутті галуззю аграрного права нового повноправного принципу – екологізації сільськогосподарської діяльності, якому має відповідати аграрно-правове регулювання суспільних відносин. При цьому висунута в літературі пропозиція щодо формування агроекологічного права як правового утворення, окремого від аграрного права (агровиробничого), учена вважає загрозливою. На її думку, штучний розрив відносин сільськогосподарського виробництва та охорони задіяних у ньому природних ресурсів є непродуктивним та породжує внутрішній конфлікт[92].

На нашу думку, поділ аграрного права на агроекологічне та агровиробниче дійсно несе в собі потенційну загрозу. Однак через це відмовлятися повністю від ідеї агроекологічного права, на наш погляд, передчасно. Зокрема, ми бачимо агроекологічне право не частиною сучасного аграрного права, а наступною

---

[91] Кулинич П. Ф. До питання про розвиток предмета аграрного (сільського) права. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна:* матеріали Всеукр. кругл. столу. (Київ, 25 травня 2012 року). Київ, 2012. С. 45.

[92] Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

стадією його еволюційної трансформації. Вважаємо, що таке концептуальне бачення майбутньої еволюції законодавства у сфері сільськогосподарської діяльності цілком відповідає сучасним світовим тенденціям та глобальним потребам людства. Зокрема, такі тенденції проявляються передусім у відносинах безпосередньо виробничих, які регулюють питання захисту рослин від шкідливих організмів. У зв'язку з цим, можна наголосити на ідеальній агроекологічній юридичній природі відносин застосування фітосанітарних заходів у рослинництві.

Отже, якщо наразі фітосанітарне законодавство є пронизаною вкрапленнями екологічних обмежень органічною складовою аграрного законодавства України, то перспективою має бути утворення монолітного фітосанітарного права як частини агроекологічного права. Строки його утворення важко передбачити, однак його наближення вже відчувається.

Розвиток фітосанітарного законодавства України пришвидшується, і сподіватися на сповільнення цих процесів немає підстав. Це досить важливо підкреслити. Обраний курс на євроінтеграцію ставить Україну у позицію наздоганяючого, оскільки право ЄС не є статичним. Воно перманентно еволюціонує, і особливо це відчувається зараз, адже обрані філософсько-ідеологічні основи подальшої трансформації в кліматично нейтральне суспільство породжують чергову суттєву зміну європейського законодавства, у тому числі й фітосанітарного. Це означає, що виконавши план по імплементації одних нормативних вимог, Україна одразу ж отримає новий план – і ще більш суворий.

13 грудня 2016 року прийнято новий Регламент Європейського Союзу щодо контролю за здоров'ям рослин 2016/2031[93]. По суті це доповнений та удосконалений Закон у сфері здоров'я рослин, який був запроваджений ще у 1977 році. Положення нового Регламенту набрали законної сили з 13 грудня 2019

[93] Regulation (EU) 2016/2031 of the European Parliament of the Council of 26 October 2016 on protective measures against pests of plants, amending Regulations (EU) No 228/2013, (EU) No 652/2014 and (EU) No 1143/2014 of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 69/464/EEC, 74/647/EEC, 93/85/EEC, 98/57/EC, 2000/29/EC, 2006/91/EC and 2007/33/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R2031 (дата звернення: 01.12.2021 року)

року. Таке відтермінування дозволило компетентним органам пристосуватися до нових правил, а також впровадити додаткові нормативно-правові акти для практичного застосування Закону. Новий Регламент має на меті запобігти потраплянню або поширенню шкідників рослин в країнах ЄС, а це жорсткі правила щодо нагляду за процесом вирощування та виробництва товарів рослинного походження, ефективні способи та методи ліквідації шкідників рослин, жорсткі правила імпорту товарів рослинного походження, збільшення фінансування у даній сфері. Основним меседжем ЄС, який покладено в основу Регламенту, є розуміння того, що попередження можливої шкоди для сільськогосподарських культур та навколишнього середовища від того чи іншого шкідника є ефективнішим, ніж її усунення, а тому більше ресурсів та заходів повинні бути впровадженні заздалегідь[94]. Тенденція до посилення фітосанітарних заходів ясно простежується й в інших нормативних актах права ЄС, і це неминуче матиме вплив і на українське право.

Незважаючи на досить солідний досвід правового регулювання аграрних відносин, ми мало що можемо із нього безпосередньо запозичити сьогодні, оскільки таких цілей, які стоять перед сучасним аграрним правом – забезпечення ефективного, соціально та екологічно відповідального аграрного виробництва; забезпечення багатоманітності рівних перед законом організаційно-правових форм аграрного господарювання; забезпечення функціонування аграрного ринку; забезпечення продовольчої безпеки; забезпечення соціально-економічного розвитку села та сільських територій – фактично і не стояло перед аграрним законодавством і законодавцем минулих історичних періодів[95]. Однак незмінним має стати критерій оцінки нормотворчої діяльності – відповідність довгостроковим національним інтересам України. Перед Україною стоїть складний виклик – узгодити правове регулювання здійснення фітосанітарних

---

[94] Боснюк-Григор'єва Ю. П. Європейські стандарти контролю за здоров’ям рослин. *Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України*: матеріали конф. (Одеса, 7-10 червня 2018 року). Одеса, 2018. С. 85 – 87.

[95] Чабаненко М. М. Про історичний досвід правового регулювання аграрних відносин. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства:* зб. наук. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4 – 5 листопада 2016 року). Київ, 2016. С. 176 – 177.

заходів із жорсткими вимогами СОТ та ЄС, та одночасно спонукати національного виробника до нарощування виробництва[96]. Варто погодитися із думкою В. В. Носіка про те, що за умов адаптації аграрного законодавства до вимог СОТ та ЄС має враховуватися «пріоритет у забезпеченні територіального верховенства України, національної, продовольчої, екологічної безпеки Українського народу»[97]. Опираючись на такі аксіологічні основи, вітчизняна юридична наука має більш уважно досліджувати фітосанітарні правовідносини. Ураховуючи весь складний комплекс відносин, на які впливають фітосанітарні вимоги (торговельні, інтегративні, продовольчі, протекційні, економічні, екологічні відносини тощо), саме якісне наукове опрацювання здатне створити оптимальну теоретико-правову основу для подальшого удосконалення вітчизняного фітосанітарного законодавства.

1.3. Методологічні засади правового регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві

Оскільки предмет нашого дисертаційного дослідження ще не виступав предметом наукового пошуку на такому рівні, не дивним є те, що методологія правового регулювання застосування фітосанітарних заходів є недостатньо опрацьованою. Однак, перш ніж приступити до виявлення та аналізу цих методологічних засад, варто все ж зупинитися на визначенні цього поняття.

Як пише Т. В. Курман, під методологією аграрно-правових досліджень слід розуміти вчення про інструментарій пізнавально-дослідницької діяльності в

---

[96] Боснюк-Григор'єва Ю. П. Узгодження санітарних та фітосанітарних заходів в Україні з європейськими стандартами. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції:* матеріали «кругл. столу» (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків, 2017. С. 252 – 254.

[97] Носік В. В. Методологічні основи юридичної природи сучасного земельного та аграрного права у забезпеченні конкурентоспроможності України в умовах світових інтеграційних економічних та державно-правових явищ. *Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 21-22 травня 2010 року). Біла Церква, 2010. С. 17 – 18.

аграрно-правовій науці (принципи, методи, форми, підходи та засоби), а також про його застосування дослідником[98]. При цьому важливо підкреслити нетотожність методології та методів проведення дослідження. Так само нетотожними будуть методологія правового регулювання та методи такого регулювання.

Учені неодноразово критикували застарілу та консервативну методологію сучасних наукових досліджень аграрних, земельних та екологічних правовідносин. Зокрема, В. В. Носік вважає прикрим упущенням той факт, що теоретичні висновки і рекомендації дисертаційних робіт часто-густо обмежуються тлумаченням і коментуванням норм чинного ЗК України, прийнятих законів відокремлено від Конституції України, від законів про приєднання України до СОТ, адаптації українського законодавства до права ЄС; наукові дослідження проводяться переважно без осмислення і використання методологічних основ використання землі, природних ресурсів, праці у сільському господарстві та інших галузях економіки[99]. Професор критикує ситуацію, за якої наукові дослідження продовжують базуватись на утверджених у свідомості вчених стереотипах про те, що право – це закон; джерелом права виступають закони та інші підзаконні акти, локальні нормативно-правові акти; аграрне, земельне, екологічне право – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини; систему аграрного права складають врегульовані нормами права внутрішні і зовнішні правовідносин, без огляду на сучасні виклики, які постали перед державою і народом в умовах глобалізації та інтеграції суспільних, економічних, державно-правових явищ (СОТ, ЄС, ЗВТ тощо) тощо[100]. Учений послідовно наголошує на тому, що принципи і норми

---

[98] Курман Т. В. Щодо методологічних підходів дослідження правових засад сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. *Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах:* зб. матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр (Одеса, 6-9 червня 2019 року). Одеса: Гельветика, 2019. С. 139 – 142.

[99] Носік В. В. Розвиток доктрин земельного, аграрного та екологічного права у національній правовій системі України. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права*: матеріали кругл. столу (Харків, 24 травня 2013 року). Харків, 2013. С. 24 – 26.

[100] Носік В. В. Проблеми методології й методики дослідження, вивчення та викладання аграрного, земельного і екологічного права в Україні. *Збірник матеріалів першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та*

аграрного права мають базуватися на методологічних засадах взаємодії природи, економіки і суспільства[101].

Погоджуючись із наведеними думками, слід підкреслити їх особливу актуальність для фітосанітарних правовідносин. Це обумовлюється тим, що відносини застосування фітосанітарних заходів є складним перехрестям різних важливих процесів сьогодення: інтеграції, екологізації, протекціонізму, глобалізації тощо. Необхідність урахування усіх цих та інших важливих аспектів вимагає гнучкої та збалансованої сучасної методології, яка здатна лягти в основу удосконалення фітосанітарного законодавства України. Саме тому ми вважаємо, що оптимальними методологічними засадами правового регулювання фітосанітарних заходів мають стати наступні:

1) Баланс економічних, екологічних та соціальних інтересів. Інтенсифікація антропогенної діяльності, у тому числі сільськогосподарської, спричиняє багато екологічних проблем. Сучасне екологічно необґрунтоване та біосферонесумісне агропромислове виробництво – по суті це руйнування і виснаження ґрунтового покриву, природного потенціалу країни взагалі. За розрахунками учених, «внесок» агропромислового комплексу в екологічну кризу, а точніше – в забруднення та деградацію навколишнього природного середовища, становить у середньому 35-40%, у тому числі земельних ресурсів – понад 50%, а поверхневих водойм – близько 45%[102]. При цьому антропогенне і техногенне навантаження на навколишнє природне середовище в Україні у кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу. Значною мірою це зумовлено забрудненням навколишнього природного

природоресурсного права у вищих навчальних закладах України (Одеса, 9-10 вересня 2016 року). Одеса: Юридична література, 2016. С. 47 – 50.

[101] Носік В. В. Філософські основи розвитку аграрного права в сучасних умовах. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах:* матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 14 – 19.

[102] Саблук П. Т. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / Саблук П. Т. (ред.), Лукінов І. І., Юрчишин В. В. (ред.), Амбросов В. Я., Баланюк І. Ф. Київ, 1996. 664 с.; Іваненко О. О. Енергетична оцінка сучасного землеробства. *Вісник аграрної науки*. 2008. № 10. С. 5.; Зражевський О. В. Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про захист рослин: автореф. дис. … канд. юрид. наук 12.00.08. Київ, 2010. 19 с.

середовища, а саме в результаті сьогоденних проблем – нераціонального використання пестицидів та утворення, в результаті, небезпечних відходів[103].

Хімізація сільського господарства призвела до забруднення води та ґрунту, загибелі запилювачів та, зокрема, зменшення популяції бджіл. При цьому негативні екологічні наслідки боляче б'ють знову ж таки по людині. Забруднене, сповнене небезпечних речовин довкілля створює загрозу для життя та здоров'я людей. У результаті господарської діяльності людини в біосфері циркулює значне число різноманітних токсичних ксенобіотиків, як неорганічної, так і органічної природи. Потрапляючи в оточуюче середовище в результаті антропогенної діяльності людини, ксенобіотики здатні накопичуватися в ґрунтах, водоймах, з атмосферними та водними потоками розповсюджуватися на тисячі кілометрів. Вони потрапляють в організм людини та викликають серйозні порушення здоров'я, від гострих отруєнь до захворювань, що проявляються тільки через роки[104]. До того ж, як наголошує Т. Г. Ковальчук, з огляду на важливість боротьби із пандемічними загрозами в сучасних умовах переоцінки цінностей стає очевидним, що цінність такого комплексного об'єкту як агросфера зростає, оскільки остання натепер стала місцем, де стабільно здійснюється виробництво сільськогосподарської продукції[105]. Щодо проблем забруднення передусім земельних та водних ресурсів речовинами, які широко використовуються в сільському господарстві, писали С. І. Бугера[106], М. А.

---

[103] Карпенко О. О., Муравкіна М. О. Удосконалення еколого-економічних механізмів в сфері поводження з пестицидами. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія «Економіка»*. 2013. Вип. 1 (61). С. 82 – 90.

[104] Бугера С. І. Правові питання забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції. *Часопис Київського університету права.* 2011. Вип. 4. С. 286 – 290.

[105] Ковальчук Т. Г. Щодо правового забезпечення безпеки харчових продуктів рослинного походження в умовах розвитку агросфери. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 лист. 2020 року). Харків, 2020. С. 170 – 173.

[106] Бугера С. І. Аграрно-правове забезпечення якості сільськогосподарської продукції: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 32 с

Дейнега[107], К. А. Кондратьєва (Козмуляк)[108], Ю. А. Краснова[109], С. О. Лушпаєв[110], Т. С. Новак[111], Н. М. Обіюх[112], О. Ю. Піддубний[113], С. О. Романко[114], Р. А. Цилюрик[115] тощо.

Розуміння цих міцних діалектичних взаємозв'язків є конче важливою та необхідною передумовою для майбутньої оптимізації правового регулювання застосування фітосанітарних заходів. Кардинальні рішення у цій сфері не вітаються. З одного боку, активізація агресивного впливу у вигляді використання хімічних методів боротьби зі шкідливими організмами сприяє вирішенню економічних та продовольчих проблем, дозволяє долати зростаючу адаптивність шкідників до існуючих препаратів та їх дозувань. Проте, з іншого боку, «хрестовий похід» проти шкідливих організмів означатиме посилення навантаження на довкілля, тобто поглиблюватиме прірву екологічних негараздів.

Саме на законодавство – як на втілення основного суспільного регулятора – лягає завдання щодо створення збалансованої моделі застосування фітосанітарних заходів. Хоча, як зазначав І. І. Каракаш, «економічні та екологічні інтереси є об'єктивно суперечливими, тому їх зближення, а тим паче поєднання, є надзвичайно складним»[116].

---

[107] Дейнега М. А. Правове регулювання меліорації земель сільськогосподарського призначення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2012. 19 с.

[108] Козмуляк К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: монографія. Чернівці: Кондратьєв А.В, 2017. 192 с.

[109] Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки в Україні: автореф. дис. ...докт. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2018. 31 с.

[110] Лушпаєв С. О. Правові засади продовольчої безпеки України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2014. 19 с.

[111] Новак Т. С. До питання правового забезпечення охорони навколишнього природного середовища при здійсненні сільськогосподарського виробництва. *Ефективність регулювання екологічних, природоресурсних та космічних відносин для сталого розвитку: право, інституції, сучасні інформаційні технології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 12 листопада 2021 року). Київ: Видавництво «Наукова Столиця», 2021. С. 126 – 129.

[112] Обіюх Н.М. Правове забезпечення використання джерел питного водопостачання в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2015. 20 с.

[113] Піддубний О. Ю. Правовідносини у сфері біотехнологій: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.06; 12.00.07. Київ, 2015. 43 с.

[114] Романко С. М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 19 с.

[115] Цилюрик Р. А. Правове регулювання використання земельних ділянок для органічного землеробства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2019. 20 с.

[116] Природноресурсове право України: навч. посіб. / За ред. І. І. Каракаша. Київ: Істина, 2005. 376 с.

Цікаво, що вітчизняні учені, які досліджували суто виробничі аграрно-правові питання, інтуїтивно підкреслювали важливість встановлення екологічних обмежень для амбіційних економічних прагнень. Наприклад, Ю. Ю. Бакай виділяла принцип підвищення екологічної безпечності виробничих та технологічних процесів при вирощуванні насіння соняшнику[117]. В. П. Станіславський визначив серед основних засад правового регулювання насінництва екологічну безпеку та охорону навколишнього природного середовища і здоров'я людини[118]. Такий же принцип виділила Ю. В. Суперсон у сфері правового регулювання бджільництва[119]. В. А. Поліщук наголосив на необхідності дотримуватися екологічних вимог під час ведення промислового садівництва[120].

Г. В. Мороз, вивчаючи проблематику екологічних інтересів, наголошує на проблемі їх співвідношення з іншими. Якщо розглядати екологічний інтерес як категорію, що виражає прагнення (потреби) людей зберегти належну якість довкілля, придатного для нормального існування і відтворення, то в такому сенсі екологічний інтерес матиме тільки позитивне забарвлення і вважатиметься законним екологічним інтересом. Якщо ж суспільство і людина орієнтуються виключно на соціальні і економічні фактори (а в Україні цей перекіс уже давно відбувся[121]), то в суспільстві формуються хибні екологічні інтереси, спрямовані не на взаємодію з навколишнім середовищем, а тільки на споживання його благ. У реальному житті це проявляється в соціально-економічній, правотворчій та

---

[117] Бакай Ю. Ю. Правова регламентація відносин по вирощуванню та реалізації насіння соняшнику в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2010. 20 с.

[118] Станіславський В. П. Правове регулювання вирощування і реалізації високопродуктивного насіння зернових культур: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2005. 20 с.

[119] Суперсон Ю. В. Правове регулювання бджільництва в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 19 с.

[120] Поліщук В. А. Правове регулювання сільськогосподарського садівництва в Україні: автореф. … дис. канд. юрид. наук. Київ, 2017. 21 с.

[121] Балюк Г. І. Проблема законодавчої регламентації і реалізації в Україні екологічної складової концепції сталого розвитку. *Екологічне законодавство України: стан та перспективи розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13-14 грудня 2007 року). Харків, 2008. С. 35 – 43.

інших видах діяльності, результатом чого стала існуюча екологічна ситуація в Україні та світі[122].

Погоджуючись із цим твердженням, існує спокуса поставити екологічні вимоги у пріоритет порівняно із економічними. Справді, навіщо нам гнатися будь-якою ціною за надвисокими врожаями, якщо людство, страждаючи від екологічних та кліматичних негараздів, або вестиме боротьбу за власне існування, або взагалі зникне? Однак екстремізм у питаннях пріоритету – це досить підступний шлях. Зведення у безумовний культ екологічних інтересів дуже швидко призведе до повного занедбання економічних потреб (оскільки довкілля по суті сприймає економічну діяльність людини як антагоністичну, саме тому екологічний інтерес у своєму найчистішому вигляді – це припинення будь-якої антропогенної перетворюючої діяльності людини). Однак, як неодноразово доводила історія, неодмінні супутники економічної кризи – безробіття та падіння рівня життя людей – стають дуже сприятливим середовищем для грубих екологічних порушень.

При цьому не слід забувати, що екологізація у сучасному світі – це дорога річ, і тому країни не можуть її собі дозволити в однаковому обсязі. Це добре видно на прикладі заборони неонікотиноїдів – групи пестицидів, яких звинувачують у згубному пролонгованому впливі на бджіл. Така ініціатива була зі складнощами, однак все ж втілена в ЄС кілька років тому. Для України, особливо в умовах газової кризи та здорожчання агрохімії у 2021 - 2022 роках, відповідна заборона означає нове навантаження на агробізнес, зростання вартості вітчизняної сільськогосподарської продукції та зниження її конкурентоспроможності. Розуміння та усвідомлення цих та подібних взаємозв’язків має втілюватися у правовому полі. Зокрема, у протекційних та адаптивних правових механізмах, що мають турботливо супроводжувати екологізаційні заборони, обмеження та вимоги.

---

[122] Мороз Г. В. Екологічні потреби та екологічні інтереси: питання співвідношення та взаємодії. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти*: матеріали «кругл. столу» (Харків, 5 грудня 2014 року). Харків, 2014. С. 140 – 142.

Конкретним кроком на шляху до збалансованого поєднання економічних та екологічних інтересів у сільськогосподарській діяльності може стати агроекологічний підхід, який активно розробляється та удосконалюється у деяких зарубіжних країнах. Агроекологія є комплексним підходом до ведення аграрного виробництва, при якому застосовуються екологічні принципи. Метою політики держав щодо запровадження агроекології у сільському господарстві є не лише перетворення його на екологічне, але й на високоприбуткове та економічно привабливе. Стратегії підтримки та сприяння запровадження агроекології в аграрному секторі діють у низці країн ЄС. Так, наприклад, Франція стала однією з перших промислово розвинутих держав, яка взяла курс на запровадження агроекологічних принципів та зміну ведення сільського господарства, що поєднує економічну прибутковість та екологічну безпечність. Можна сказати, що Франція є єдиною країною ЄС, яка будує аграрну політику на чіткій концепції агроекології. З огляду на предмет нашого дослідження найбільший інтерес викликає така державна програма як План «Ecophyto II» щодо зменшення використання пестицидів та агрохімікатів на 50% до 2025 року, моніторингу їх впливу, розповсюдження та використання альтернатив захисту рослин та добрив тощо[123]. Методологічні засади агроекології цілком відповідають, з одного боку, потребам досягнення та підтримання фітосанітарної безпеки, а з іншого – формуванню стійкої екологічної безпеки сільськогосподарської діяльності. У вітчизняній юридичній доктрині перспективним опрацюванням правових питань використання агроекологічного підходу займається Ю. Ю. Бакай[124].

Екологізаційні тенденції та вимоги стають все більш проблемними для країн, що розвиваються. Це, зокрема, добре простежується на прикладі дискусій

---

[123] The Plan of the Government`s French Republic ECOPHYTO II. URL: https://ec.europa.eu/food/sites/food/files/plant/ docs/pesticides_sup_nap_fra-ecophyto-2_en.pdf (дата звернення: 01.12.2021 року); Бакай Ю. Ю. Державна політика країн ЄС у галузі агроекології. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року*: матеріали «кругл. столу» (Харків, 21 травня 2021 року). Харків: Право, 2021. С. 141 – 144.

[124] Бакай Ю. Ю. Сучасне право агроекології в умовах євроінтеграції. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 11 – 13.

навколо оголошеного ЄС Зеленого курсу (Green Deal). Більшість країн, які не мають економічної змоги наразі відповідати високим кліматичним та екологічним вимогам ЄС, виказують своє невдоволення та занепокоєння. Виникає прикрий парадокс: якщо країна небагата – вона не може собі дозволити екологізацію, однак якщо у неї не дотримуються високі екологічні вимоги – вона не зможе нарощувати торгівлю, а значить біднішатиме.

Для України ця проблема надзвичайно гостра, і вона проявляється дуже яскраво саме у питаннях правового регулювання фітосанітарних заходів. Занадто поспішні екологізаційні «ривки» здатні нашкодити основній галузі національної економіки – сільському господарству, яке формує половину валютної виручки, є стабільним наповнювачем бюджету та роботодавцем для багатьох мільйонів українців.

2) Співпраця держави та суспільства у сфері забезпечення фітосанітарної безпеки. Цю методологічну складову варто розглядати з двох однаково важливих боків.

По-перше, вона має формуватися на основі *активної позиції держави*. Така позиція має бути втілена не лише в традиційному фітосанітарному контролі, але й у безпосередніх допоміжних діях з боку державних органів під час активних та пасивних форм фітосанітарних заходів. Зокрема, може проявлятися в агропротекційних механізмах, які до того ж дозволені за правом СОТ та класифікуються як заходи «зеленої» скрині – тобто спрямовані на них обсяги державної підтримки не лімітуються.

Активність держави у цій сфері обумовлюються тим, що саме вона виступає тією ланкою, яка покликана відстоювати загальні інтереси суспільства. Це завдання є абсолютно логічним, оскільки інституційний державний механізм має представляти народ та його узагальнені інтереси. Однією з об’єктивно необхідних функцій, яку має виконувати сучасна держава, називають «природоохоронну», «середовищезахисну» або екологічну функцію[125]. Сьогодні

[125] Каракаш І. І. Екологічна функція сучасної української держави. *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права:* матеріали «кругл. столу» (Харків, 6 грудня 2013 року). Харків, 2013. С. 30 – 33.

міжнародною спільнотою досить часто використовується поняття «екологічна держава» для визначення високого рівня розвитку та дотримання еколого-правових норм у державі. Екологічна держава – це не що інше, як елемент конституційної держави, поряд із суверенною, демократичною, соціальною та правовою державою, визначеною ст. 1 Конституції України[126].

Однак слід не забувати про те, що екологічна функція є не єдиною – вона дещо обмежена потребами економічного розвитку. Про дилему цього співвідношення багато пише В. В. Костицький[127].

Стосовно виконання екологічних функцій державою у питаннях фітосанітарної безпеки необхідно розуміти внутрішні зв'язки цієї системи: запровадження посилених фітосанітарних вимог потягне за собою потребу в додаткових витратах бізнесу. При цьому держава не може ігнорувати свої протекційні функції у даній царині.

По-друге, аналізована методологічна засада має ґрунтуватися на активній позиції громадянського суспільства: бізнесу, громадських організацій, громадян. Цю складову слід розглядати як принципово важливу. Справа у тому, що бізнес наразі розглядає фітосанітарний контроль з боку держави як черговий тягар та адміністративні бар'єри. Ведучи перманентну боротьбу зі шкідливими організмами у своєму господарстві, аграрій розглядає державу не як партнера, а як антагоніста – намагається приховати факти появи шкідників чи хвороб, прагне уникнути контролю та можливих наслідків. Така поведінка є соціально безвідповідальною, оскільки може призводити до подальшого розповсюдження

---

[126] Павлова О. В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2017. 20 с.

[127] Костицький В. В. Про уточнення екологічної функції ліберальної держави в умовах глобальних викликів. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 240 – 243; Костицький В. В. Ознаки екологічної держави в соціолого-правовому вимірі. *Децентралізація влади як чинник розвитку аграрного, екологічного, земельного та інших природоресурсних галузей права:* матеріали Всеукр. кругл. столу (Київ, 22 вересня 2017 року). Київ: Видавництво «Прінт Сервіс», 2017. С. 34 – 39; Костицький В. В. Екологічна функція держави та економіко-правовий механізм охорони довкілля. *Право України*. 2004. № 1. С. 147 – 148; Костицький В. В., Гетьман А. П. Екологічні права громадян як основа конституційного закріплення екологічної функції держави. *Малий і середній бізнес (право, держава, економіка).* 2011. Вип. 1-2. С. 3 – 8; Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). Київ: УСП МСБ "Eusmeu", 2003. 772 с.

шкідливих організмів. Описана ситуація є свідченням системної помилки у методології правового регулювання організації фітосанітарних заходів. Оновлення фітосанітарного законодавства має ґрунтуватися на партнерстві та співробітництві державно-владних структур та представників суспільства з метою спільного протистояння загрозам фітосанітарній безпеці.

3) Збереження національного правового суверенітету в умовах міжнародно-правових процесів. Не вдаючись до розгорнутої теоретичної дискусії про тонкощі поняття правового суверенітету, зазначимо, що ми розуміємо під ним здатність держави самостійно визначати та реалізовувати свою нормотворчу функцію у сфері застосування фітосанітарних заходів з урахуванням національних особливостей та інтересів. Це питання все більше загострюється в умовах євроінтеграційних процесів, які пришвидшуються та зокрема втілюються у перебудові вітчизняного фітосанітарного законодавства. На наш погляд, такі дії мають бути більш концептуально осмислені.

Як зазначають вітчизняні дослідники, характерною особливістю розвитку та поглиблення європейської інтеграції на сучасному етапі є бажання з боку Європейського Союзу поширити свою правову та економічну політику на взаємовідносини з тими державами, що не входять до його складу (третіми країнами), однак становлять для нього певний геополітичний інтерес. Таке явище в доктрині отримало назву «ефекту проникнення»[128], без чого європейська інтеграція не змогла б надалі розвиватися. Тим самим треті країни поступово залучаються до процесів правової інтеграції в рамках європейських інтеграційних організацій, що не може не позначатися на їх суверенітеті[129].

Ці процеси не відміняють, а навпаки актуалізують необхідність все більш уважного опрацювання європейських правових механізмів та виявлення концептуальних ідей, пошуку шляхів оптимального втілення у вітчизняному законодавстві з метою мінімальної його деформації – адже зміна регулятивного

---

[128] Костюченко Я. М. Правове регулювання співробітництва України і Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2010. 18 с.

[129] Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції: монографія / Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, С. Г. Серьогіна та ін.; за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. К.: Ред. журн. «Право України», 2012. Випуск «Академічні правові дослідження». Дод. до юрид. журн. «Право України». 336 с.

середовища створює додаткове навантаження на економіку та суспільство, посилює напруженість в умовах кризових явищ, не сприяє стабілізації та зростанню підприємницької активності. Нам імпонує думка, висловлена Н. В. Карпінською, яка переконана у тому, що наближення законодавства до іноземних взірців має відбуватися передусім через призму використання принципів та методологічних підходів, а не через механічне копіювання іноземних норм права[130]. Ця думка висловлена також і у дослідженнях Х. А. Григор'євої[131]. Підтримує такий підхід і В. В. Панченко, яка вважає, що зарубіжне законодавство повинно обов'язково бути адаптоване в український контекст, беручи до уваги наші соціально-економічні та політичні особливості. Проста імплементація норм законодавства зарубіжних країн без урахування сьогодення в площині аграрного ринку може призвести до навпаки погіршення економіки сільського господарства, що унеможливить досягнення позитивних результатів[132].

Вітчизняні вчені, активно вивчаючи проблематику інтеграційного реформування законодавства України[133], вказують на складнощі такої трансформації. Як пише В. В. Носік, правова ідеологія розбудови та утвердження нового земельного та аграрного права в Україні не може не враховувати сучасні

---

[130] Карпінська Н. В. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів: проблеми правового забезпечення у контексті вимог СОТ та ЄС: монографія. Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. 532 с.

[131] Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.; Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України та ЄС: порівняльно-правовий аспект. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матеріали XI Міжнар. наук. конф. (Одеса, 27 травня 2020 року). Одеса: Фенікс, 2020. С. 259 – 261.

[132] Панченко В. В. Міжнародний досвід при формуванні екологічної політики в Україні. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року*: матеріали «кругл. столу» (Харків, 21 травня 2021 року). Харків: Право, 2021. С. 254 – 257.

[133] Духневич А. В. Правова регламентація застосування санітарних та фітосанітарних заходів в Україні у контексті вимог СОТ та ЄС. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 64 – 70; Коваленко Т. О. Адаптація аграрного законодавства України до aquis communautaire: сучасний стан та перспективи. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 185 – 190; Корнієнко В. М. Стан та проблеми вдосконалення аграрного законодавства України в умовах євроінтеграції. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах:* матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 190 – 192; Кульчій І. М. Інтеграційні відносини у сфері розвитку сільського господарства та сільських територій як складова предмета аграрного права. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 196 – 201; Статівка А. М. Сучасне аграрне право в контексті євроінтеграційних процесів. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного та аграрного права в умовах євроінтеграції:* матеріали круг. столу (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків, 2017. С. 94 – 98.

інтеграційні процеси адаптації земельного законодавства до правової системи ЄС та до вимог СОТ щодо використання та охорони землі, *виходячи при цьому з національних пріоритетів у забезпеченні територіального верховенства України, державного суверенітету, продовольчої, екологічної безпеки Українського народу* (виділено авт. – Ю. Боснюк)[134]. На нашу думку, учений вдало підкреслив методологічну основу таких розробок, яка, на жаль, часто ігнорується у поспішній гонитві за виконанням інтеграційних планів.

4) Технічна та наукова обґрунтованість застосування фітосанітарних заходів. Еволюційний розвиток фітосанітарного законодавства у світовому масштабі має цілком закономірні тенденції. Зокрема, початкова строкатість національних фітосанітарних вимог, яка була характерна для етапу становлення відповідних положень у законодавстві різних країн, поступово була витіснена прагненням до уніфікації фітосанітарних заходів, що суттєво спрощувало міжнародні торгівельні відносини. Відповідні процеси найбільш яскраво проявилися у контексті діяльності ГАТТ/СОТ.

При цьому одна з основних вимог СОТ до фітосанітарних заходів країн полягає у їхній «технічній обґрунтованості». Фітосанітарні заходи, що не були технічно обґрунтовані, розглядаються як «невиправдані бар'єри в торгівлі». Країни-експортери рослин та рослинницької продукції мають право опротестувати в СОТ фітосанітарні заходи країн-імпортерів, що не були технічно обґрунтованими. Технічним обґрунтуванням заходів з карантину рослин служить аналіз фітосанітарного ризику.

При цьому слід зазначити, що аналізована методологічна засада неоднорідна та має міжнародно-правовий та національно-правовий аспекти. Якщо міжнародно-правовий аспект зводиться до знайдення певного антипротекційного балансу, що не порушує конкуренцію та не створює бар'єрів для зовнішньоекономічної діяльності, то внутрішній національно-правовий аспект полягає дещо в іншому.

---

[134] Носік В. В. Конституційні основи стратегії розвитку земельного та аграрного права в Україні. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку:* матеріали «кругл. столу» (Київ, 27 травня 2016 року). Київ, 2016. С. 64 – 66.

Справа у тому, що фітосанітарні вимоги для національних виробників за своєю суттю є обмеженнями. Вивчаючи цю правову категорію, Ю. Л. Коломієць дала наступне визначення обмежень у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників – це «звуження суб'єктивних прав сільськогосподарських підприємств і (або) фізичних осіб-підприємців шляхом нормативного закріплення заборон, умов чи зобов'язань щодо провадження ними діяльності з виробництва сільськогосподарської продукції, переробки власновиробленої сільськогосподарської продукції та її реалізації»[135]. Учена зробила висновок про те, що максимальну кількість обмежень у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарськими товаровиробниками встановлено законодавством України саме у сфері виробництва сільськогосподарської продукції (обмеження провадження діяльності на певних земельних ділянках чи територіях, щодо застосування пестицидів та агрохімікатів при вирощуванні рослинницької продукції, у використанні генетично модифікованих організмів тощо). Це зумовлено тим, що саме в результаті виробничого процесу виготовляються (вирощуються) відповідні продукти харчування чи сільськогосподарська сировина, які вже надалі зазнають переробки й реалізуються, і саме на цьому першому етапі має обмежуватися виробництво неякісних і небезпечних продуктів та сировини[136].

Оскільки фітосанітарні вимоги за своєю суттю виступають обмеженнями, вони мають бути абсолютно виправданими. Тобто за технічну та наукову обґрунтованість фітосанітарних заходів держава несе відповідальність не лише перед іноземними партнерами та міжнародними організаціями, але й перед національними виробниками. Це досить логічно підкріплюється думкою А. М.

[135] Коломієць Я. Л. Правове регулювання обмежень у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2015. 20 с.

[136] Коломієць Я. Л. Правове регулювання обмежень у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2015. 20 с.

Статівки про те, що серед принципів екологічної політики у сільському господарстві одним з основних є принцип науковості[137].

5) Екологічний імператив як мірило справедливості фітосанітарного законодавства. Для розкриття цієї методологічної засади ми спершу звернемо увагу на те, що ж саме виступає об'єктом захисту під час застосування фітосанітарних заходів. Незважаючи на перший погляд легку відповідь, у цьому питанні ховається глибока методологічна проблема.

Виходячи з офіційного визначення фітосанітарних заходів, що закріплене у Законі України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», об'єктами захисту виступають життя або здоров'я людей, тварин та рослин. Цим підкреслюється взаємозв'язок та взаємовплив відповідних категорій. Наприклад, негативний вплив на рослини внаслідок грибкового захворювання здатен призвести до негативних наслідків для людини, яка вжила таку рослинницьку продукцію в їжу, отруївшись мікотоксинами. Легальне формулювання, втілене у вказаному вітчизняному Законі, не є продуктом власної нормотворчості, оскільки воно є прямим запозиченням з тексту Угоди СОТ про застосування санітарних та фітосанітарних заходів, здійсненим у рамках узгодження законодавства України із вимогами права СОТ.

Однак такий підхід подекуди зустрічає гостру критику. Зокрема, висловлюються думки про неоднозначність такої юридичної конструкції як «життя та здоров'я рослин», адже відповідні норми суперечать фундаментальним основам права, яке відносить тварин та рослин не до суб'єктів, а до об'єктів правовідносин. Прибічники такого бачення підкреслюють, що не може бути знака рівності між захистом життя і здоров'я людей та захистом життя і здоров'я рослин – об'єктів майнових прав та природних ресурсів, компонентів навколишнього природного середовища.

При більш детальному вивченні окресленої проблеми можна побачити, що методологічні підходи, використані нормотворцем та доктриною, відрізняються.

---

[137] Статівка А. М. Деякі принципи екологічної політики в сільському господарстві України. *Правове життя сучасної України:* матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20-21 квітня 2012 року). Одеса, 2012. С. 406 – 407.

Якщо останній підхід опирається на засади антропоцентризму, то у праві СОТ та вітчизняному Законі використано методологію біоцентризму.

Справді, існування та ідеологічна боротьба двох основних філософських підходів до правового регулювання екологічних суспільних відносин – антропоцентричного (гуманістичного) та (еко-) біоцентричного – знаходить свій прояв і у фітосанітарному законодавстві та праві.

Антропоцентризм можна зустріти і в законодавчих нормах, і в доктринальних розвідках. Добре ілюструє таку методологію твердження В. В. Носіка про те, що за своїм функціональним призначенням аграрне право України виступає універсальним соціальним регулятором, який має забезпечувати утвердження у суспільстві таких соціальних цінностей як людина, її життя і здоров'я, свобода, справедливість, рівність особи у всіх сферах людського життя незалежної, демократичної, правової держави[138].

Однак все більшої популярності набирає й біоцентричний підхід. Підкреслюючи необхідність пошуку прийнятного балансу у відносинах між суспільством і природою, з'явилася парадигма біоцентризму, одне з найважливіших положень якого полягає у тому, що потреби людини повинні бути задоволені лише настільки, наскільки вони не зачіпають різноманіття життя на Землі, що забезпечує динамічну рівновагу біосфери, до якої генетично адаптована людина. Фактично у цьому розрізі такий підхід відповідає концепції сталого розвитку, яка стала «загальноприйнятою в політиці, суспільстві, науці, у т.ч. юридичній»[139].

М. А. Дейнега, аналізуючи доктринальні основи природокористування, погоджується із тим, що біоцентризм є найбільш етичною філософською концепцією, у той час як концепція «все для людини» втрачає силу. Біоцентризм, натомість, передбачає, що не один вид або кілька видів, а все живе має право на

---

[138] Носік В. В. Аграрні права та їх юридична природа в сучасних умовах. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні:* зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14-15 травня 2010 року). Хмельницький, 2010. С. 123.

[139] Зуєв В. А. Комерціалізація національного екологічного законодавства як загроза сталому розвитку країни. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України:* матеріали «кругл. столу» (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків, 2016. С. 107 – 109.

існування, що саме біос, а не просто людина повинна встати у центрі уваги. Права біоса повинні бути захищені у законодавчих документах. Біоцентричний підхід до розуміння ролі та місця людини у природі допоможе правильно вирішувати і питання екологічного характеру[140].

У ролі серединної концепції, що поєднує найкращі риси обох підходів, можна вказати ідею екологічного імперативу. Під екологічним імперативом слід розуміти систему формальних і неформальних вимог, правил, норм, що регулюють антропогенну діяльність та впливають на зміни в навколишньому природному середовищі. Слід підкреслити, що екологічні імперативи є динамічним поняттям і можуть змінюватися залежно від рівня розвитку суспільства, його технологій, свідомості, добробуту, інституційного середовища та процесів глобалізації[141]. В. Л. Бредіхіна вважає, що філософсько-моральним підґрунтям правового регулювання природокористування має виступати екологічний імператив, під яким найчастіше розуміють форму заборон і обмежень, що розповсюджуються на будь-яку людську діяльність для збереження живої природи, видового різноманіття планети, захисту навколишнього природного середовища від надмірного забруднення як безумовних пріоритетів. Це своєрідна звернена до людства моральна вимога обмежити або зупинити згубне для природи господарювання, і у своїй діяльності враховувати антропогенний тиск на довкілля і екологічну витривалість біосфери, тобто межа допустимої активності людини у взаєминах з природою, яку вона не має права переступати за жодних обставин[142].

Отже, за результатами дослідження можна підсумувати та підкреслити особливу важливість оптимального підбору основних методологічних засад, які будуть покладені в основу реформування фітосанітарного законодавства

---

[140] Дейнега М. А. Біоцентризм як основа розвитку природоресурсних правовідносин. *Децентралізація влади як чинник розвитку аграрного, екологічного, земельного та інших природоресурсних галузей права*: матеріали Всеукр. кругл. столу (Київ, 22 вересня 2017 року). Київ, 2017. С. 81 – 83.

[141] Шпильова Ю. Б., Ільїна М. В. Значення екологічного імперативу для формування орієнтирів сталого розвитку суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент».* 2017. Вип. 24 (1). С. 8 – 11.

[142] Бредіхіна В. Л. Правові аспекти реалізації екологічного імперативу у сфері природокористування. *Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах:* матеріали «кругл. столу» (Харків, 1 березня 2019 року). Харків, 2019. С. 91 – 94.

України. На наш погляд, найбільш вдалими та корисними стануть наступні методологічні засади: 1) баланс економічних, екологічних та соціальних інтересів; 2) співпраця держави та суспільства у сфері забезпечення фітосанітарної безпеки; 3) збереження національного правового суверенітету в умовах міжнародно-правових процесів; 4) технічна та наукова обґрунтованість застосування фітосанітарних заходів; 5) екологічний імператив як мірило справедливості фітосанітарного законодавства.

РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

2.1. Система управлінських, контролюючих та сервісних державних органів у сфері забезпечення застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві

Зростання обсягів міжнародних перевезень та міграції населення підвищують ризики ввезення карантинних та потенційно-небезпечних шкідливих організмів, неконтрольоване поширення яких загрожує біорізноманіттю екосистем та створює передумови недобору врожаю сільськогосподарських культур. Так, за сучасною оцінкою спеціалістів, у США втрати від організмів-переселенців з початку їх акліматизації сягнули 137 млрд. доларів, в Індії – 117 млрд. доларів, у Бразилії – 50 млрд. доларів, у Великобританії – 12 млрд. доларів. Запобігання проникненню карантинних організмів на нові території значною мірою залежить від ефективності спрямованих проти них заходів фітосанітарного контролю[143]. Однак ці заходи потребують не лише свого втілення у правових вимогах – вони вимагають інституційного забезпечення. Саме тому невід'ємною складовою державного механізму усіх країн є спеціалізована система органів, спрямована на організацію проведення фітосанітарних заходів та контроль у цій сфері.

В Україні протягом періоду незалежності розвиток інституційного забезпечення фітосанітарної безпеки відбувався досить своєрідно. Зокрема, у цьому процесі при уважному вивченні проявляються досить характерні закономірності і тенденції. Передусім, слід вказати на те, що фітосанітарний

[143] Сикало О. О., Чернега Т. О., Дащенко А. В. Нормативні документи (ISO, МФСЗ, ДСТУ), що використовуються при викладанні дисциплін спеціалізації «Карантин рослин». Київ, 2015. 87 с.

інституційний організм України пройшов три етапи свого розвитку, на кожному з яких він демонстрував власні особливості.

1) ***Етап диференціації (1991 – 2012 роки).*** Цей етап розпочався разом із періодом незалежності України – періодом, коли відбувалося становлення нової держави. Йому були характерні такі риси:

- *зростаючий плюралізм управлінських та контролюючих органів* та інституцій, які мали певні функції, пов'язані із захистом рослин та фітосанітарною безпекою. Протягом цього часу спостерігалося накопичення різноманітних державних інституцій, які виконували ті чи інші повноваження у сфері здійснення фітосанітарних заходів.

Успадкована від періоду СРСР Державна служба карантину рослин продовжила функціонувати і в незалежній Україні. Однак лише у 1993 році отримала законодавче підґрунтя своєї діяльності, а саме: регламентація основних засад її функціонування знайшла своє відображення у прийнятому Законі України «Про карантин рослин». Того ж року постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 1993 року № 892 було затверджено Статут Державної служби з карантину рослин України[144]. Зміна законодавчих засад, яка відбувалася у вигляді прийняття нових редакцій Закону України «Про карантин рослин» потягла за собою і зміну функціонального навантаження відповідного органу. Так, у 2003 році наказом Міністерства аграрної політики було затверджено нове Положення про Державну службу з карантину рослин України[145], а у 2007 році наказом Міністерства аграрної політики від 08.05.2007 року № 310 – інше положення[146]. Останнє проіснувало до кінця відповідного періоду, тобто фактично до зміни парадигми регулювання відповідних правовідносин та ліквідації вказаного державного органу. Незважаючи на

[144] Про Статут Державної служби з карантину рослин України: постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 1993 року № 892. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-93-%D0%BF#Text *(втратив чинність)*

[145] Про затвердження Положення про Державну службу з карантину рослин України: наказ Міністерства аграрної політики від 11.12.2003 року № 439. *Офіційний вісник України*. 2003. № 52. Том 2. Стор. 745. Ст. 2878. *(втратив чинність)*

[146] Про затвердження Положення про Державну службу з карантину рослин України: наказ Міністерства аграрної політики від 08.05.2007 року № 310. *Офіційний вісник України***.** 2007. № 39. Стор. 101. Ст. 1572. *(втратив чинність)*

функціонування даного управлінського органу, К. Б. Сакаджи доводила доцільність створення самостійного органу виконавчої влади в Україні у складі Міністерства аграрної політики та продовольства України – Департаменту із захисту рослин і прийняття Президентом України відповідного Положення «Про Департамент із захисту рослин». Це стало б важливим правовим важелем виконання вимоги Міжнародної конвенції про захист рослин від 6 грудня 1951 року щодо створення офіційної організації захисту рослин й виконання передбачених нею зобов'язань з прийняття законодавчих, технічних та адміністративних заходів[147].

Протягом цього етапу було організовано цілу низку спеціальних органів, які мали ті чи інші повноваження у сфері застосування фітосанітарних заходів – це мало забезпечувати максимально потужний організаційно-правовий супровід держави у справі формування фітосанітарної безпеки, однак швидко проявило свої недоліки, зокрема, щодо нечіткого поділу функцій;

- *перетинання повноважень і компетенції.* Паралельно із функціонуванням Державної служби з карантину рослин були утворені інші інституції. Зокрема, після прийняття загального Закону України «Про захист рослин» у 1998 році наказом Міністерства агропромислового комплексу України на базі «Укрaгрохім» було створено Центральну державну станцію родючості ґрунтів і захисту рослин. А в 1999 році наказом Мінагрополітики України цю станцію реорганізували в Головну державну інспекцію захисту рослин та Державний центр охорони родючості ґрунтів і якості продукції[148], а державні обласні проектно-розвідувальні станції хімізації сільського господарства були перетворені на державні проектно-технологічні центри охорони родючості ґрунтів і якості продукції Автономної Республіки Крим та областей[149].

---

[147] Сакаджи К. Б. Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2011. 19 с.

[148] Про створення Головної державної інспекції захисту рослин та Державного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції: наказ Міністерства агропромислового комплексу України від 3 листопада 1999 року № 339. *(втратив чинність)*

[149] Історія створення Державної установи «Інститут охорони ґрунтів України». URL: https://www.iogu.gov.ua/pro-du-derzhgruntohorona/istoriya-stvorennya/ (дата звернення: 01.12.2021 року)

Під впливом оновлення фітосанітарного законодавства у 2007 році було затверджено Положення про Головну державну інспекцію захисту рослин "Головдержзахист"[150], яка була визнана спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у сфері захисту рослин, діяла у складі спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань аграрної політики і підпорядковувалася йому.

У 2005 році було затверджено Положення про Головну державну інспекцію з карантину рослин України[151]. На цей орган покладалися спеціальні функції. Так, Укрголовдержкарантин було визнано органом Державної служби з карантину рослин України, що здійснює державне управління у сфері карантину рослин.

При цьому, паралельно із існуванням та функціонуванням Укрголовдержкарантину та Головдержзахисту окремі фітосанітарні функції покладалися й на інші органи. Наприклад, на Укрдержнасінінспекцію, яка мала право визначати перспективи розвитку державного контролю в насінництві, направленого на сприяння відповідним суб'єктам господарювання у створенні насіннєвих фондів з високими сортовими, гібридними і посівними якостями та на застереження від розповсюдження найбільш злісних і шкідливих бур'янів, шкідників і хвороб рослин[152].

Проводячи розмежування компетенції численних інспекційних органів у сфері рослинництва, О. Ю. Піддубний вказав, що сільськогосподарські інспекції у рослинництві умовно можна поділити на два блоки, з точки зору завдань і функцій: а) робота Укрдержнасінінспекції та Української державної помологічно-ампелографічної інспекції спрямована на підтримання сортової

---

[150] Про затвердження Положення про Головну державну інспекцію захисту рослин "Головдержзахист": наказ Мінагрополітики від 18.06.2007 року № 422. *Офіційний вісник України*. 2007. № 58. Стор. 91. Ст. 2323. *(втратив чинність)*

[151] Про затвердження Положення про Головну державну інспекцію з карантину рослин України: наказ Мінагрополітики України від 21.12.2005 року № 727. *Офіційний вісник України*. 2006. № 3. Стор. 188. Ст. 115. *(втратив чинність)*

[152] Про затвердження Положення про Українську державну насіннєву інспекцію: наказ Мінагрополітики № 255 від 19.12.2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0967-00#top *(втратив чинність);* Про затвердження Положення про Українську державну насіннєву інспекцію: наказ Мінагрополітики від 23.03.2004 року № 97. *Офіційний вісник України*. 2004. № 15. Стор. 222. Ст. 1075. *(втратив чинність)*

чистоти і якості насіння сільськогосподарських культур; б) другий блок завдань виконують Головдержзахист і Головдержкарантин – робота цих контрольно-інспекційних органів пов‘язана з недопущенням розвитку і поширення шкідливих організмів, організацією заходів по їх винищенню[153]. Однак при цьому, компетенція останніх двох державних органів явно перетиналася. Це призводило до посилення навантаження на бізнес, оскільки численні інспекційні органи мали змогу перевіряти та контролювати подібні правовідносини.

В. В. Курзова, яка проводила дисертаційне дослідження еколого-правового регулювання карантину рослин саме у цей період, дійшла висновку про те, що особливістю організаційної системи управління у досліджуваній сфері є численність та неоднорідність суб’єктів, що її складають. До неї входили як органи державного управління, так і органи місцевого самоврядування, а також центральні органи виконавчої влади з галузевими та функціональними повноваженнями, для яких забезпечення захисту рослин від карантинних організмів було лише складовою основних функцій при реалізації державної політики з певних питань. На підставі проведеного аналізу вчена обґрунтувала доцільність проведення комплексних організаційних заходів щодо системи органів управління у досліджуваній сфері, а саме об’єднання зусиль головних держінспекцій трьох міністерств: Міністерства агрополітики України, Міністерства охорони навколишнього природного середовища України та Міністерства охорони здоров’я України[154].

Аналізуючи інституційно-функціональну систему управління та контролю у галузі рослинництва, О. А. Поліводський дійшов висновку про невиправданість існування в системі органів державного управління надмірної кількості комісій та інших структур з тотожними функціями і повноваженнями, що призводить до паралелізму та дублювання у вирішенні питань реалізації сільськогосподарської продукції, бюрократизму та ущемленню інтересів сільськогосподарських

[153] Піддубний О. Ю. Правовідносини у сфері біотехнологій: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.06; 12.00.07. Київ, 2015. 43 с.

[154] Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.

товаровиробників[155]. Відповідні проблеми хвилювали нормотворця ще у 2006 році, коли відбулася спроба утворити єдиний контролюючий орган у сфері сільського господарства, а саме: коли уряд постановою від 25.05.2006 року створив Генеральну державну сільськогосподарську інспекцію на базі Державної інспекції з контролю якості сльськогосподарської продукції та моніторингу її ринку та Державної служби з охорони прав на сорти рослин. Однак втілити цю ідею не вдалося. У вересні цю постанову було скасовано. У 2006 році Генсільгоспоінспекція проіснувала лише на папері[156].

2) ***Етап спеціалізації (2012 – 2016 роки).*** Протягом цього періоду часу відбулася перша хвиля об'єднання повноважень у кількох ключових контролюючих органах замість багатьох інституцій попереднього етапу. З цією метою було утворено Державну інспекцію сільського господарства України[157], однак цей потужний контролюючий орган не поширював свої повноваження на сферу захисту рослин. Тобто відповідна компетенція була виокремлена та передана спеціалізованому органу – Державній ветеринарній та фітосанітарній службі[158]. На цей новий орган було покладено забезпечення реалізації державної політики у галузі ветеринарної медицини, безпечності харчових продуктів, сферах карантину та захисту рослин, охорони прав на сорти рослин, державного нагляду (контролю) за племінною справою у тваринництві. Завдання та функції цієї Служби поєднували у собі завдання та функції Державного ветеринарного комітету та Державної служби з карантину рослин, при цьому повноважень щодо реалізації контрольної функції даного органу було більше, ніж повноважень щодо надання адміністративних послуг[159].

---

[155] Поліводський О. А. Правове регулювання реалізації сільськогосподарської продукції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 1999. 17 с.

[156] Бондар О. Г. Роль Держсільгоспінспекції України в розвитку державно-приватного партнерства у сфері АПК. *Актуальні правові проблеми публічно-приватного партнерства у сфері аграрних, земельних, екологічних та космічних відносин:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листопада 2013 року). Київ: Прінт Сервіс, 2013. С. 56 – 59.

[157] Про Державну інспекцію сільського господарства України: Указ Президента України від 13.04.2011 року № 459/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459/2011#top (*втратив чинність*)

[158] Про затвердження Положення про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України: Указ Президента України від 13.04.2011 року. № 464/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/464/2011#Text (*втратив чинність*)

[159] Рафальський А. Р. Правове регулювання надання адміністративних послуг у ветеринарній та фітосанітарній сферах України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 24 с.

Крім того, питання, пов'язані із впливом на життя та здоров'я людей Держветфітослужба ділила із Державною санітарно-епідеміологічною службою; а питання, пов'язані із застосуванням фітосанітарних заходів за межами сільськогосподарського виробництва, – із Державною екологічною інспекцією України[160]. Зокрема, на останню було покладено обов'язки щодо виконання комплексу необхідних заходів захисту для забезпечення охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу, застосування пестицидів і агрохімікатів у лісовому господарстві й лісах. При цьому І. В. Гиренко пропонує розширення компетенції Держекоінспекції у фітосанітарних питаннях. Зокрема, на її думку, організацію й проведення державного фітосанітарного контролю мало бути покладено на Головну державну екологічну інспекцію України, та мало здійснюватися за активного сприяння відповідних інспекторів Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України і Державної санітарно-епідеміологічної служби України. Така пропозиція пояснюється тим, що біологічні ризики для здоров'я людини зумовлені переважно небезпекою біогенетичного забруднення природного середовища (агро- і екосистем), що може не лише негативно вплинути на фіторізноманіття, а й «бумерангом» торкнутися інших, зокрема медичних, фармакологічних, продовольчих проблем, а відтак – і здоров'я, а то й життя населення[161].

Отже, тенденції, що спостерігалися на аналізованому етапі, в цілому були позитивними, оскільки відображали рух до побудови стрункої системи спеціалізованих органів. Попри наявні проблеми у нормативно-правовому забезпеченні контрольно-наглядової та сервісної діяльності Держсільгоспінспекції, на думку О. Г. Бондаря, утворення цього органу забезпечило створення єдиної системи контрольно-інспекційних органів в аграрному секторі економіки, дозволило посилити результативність контролю за

[160] Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: Указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 454/2011. *Урядовий кур'єр*. 2011. № 83. *(втратив чинність)*

[161] Гиренко І. В. Правова охорона рослинного світу України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2016. 40 с.

діяльністю відповідних суб'єктів, виключити дублювання функцій контролюючих органів, більш ефективно проводити загальнодержавну політику в АПК, направлену на забезпечення продовольчої безпеки країни, досягнення необхідних державі та суспільству соціальних, економічних та екологічних позитивних результатів[162]. При цьому, на думку окремих учених, утворення Держсільгоспінспекції не задовольняло потреби в якісному державному контролі фітосанітарної безпеки. Зокрема, Л. А. Тенкач вважав, що з метою впорядкування контролюючої діяльності та підвищення її ефективності слід звертати увагу на взаємоузгодження дій Головної державної інспекції захисту рослин та Головної державної інспекції карантину рослин. На його погляд, варто було об'єднати вищезазначені інспекції, оскільки вони контролюють близькі за змістом питання. Створення такого органу як Державна інспекція сільського господарства України не сприяло поліпшенню справи, оскільки контрольно-інспекційна діяльність не є основним обов'язком вищезазначених спеціально уповноважених органів виконавчої влади. Їх завданням є діагностика рослин з метою виявлення хвороб та шкідників, запобігання їх подальшого розповсюдження, здійснення контролю за використанням пестицидів та агрохімікатів. На думку Л. А. Тенкач, законодавець насамперед має ставити наголос саме на цій проблемі. Отже, створення Державної інспекції сільського господарства жодним чином не покращило реалізацію державного контролю у сфері обігу засобів захисту рослин, оскільки цей орган здійснював контроль над занадто широким колом питань, які не були близькими за значенням[163].

Незважаючи на позитивні процеси спеціалізації та укрупнення органів у сфері фітосанітарії, проблеми дублювання та нечіткого розмежування повноважень зберігалися. Так, дискусійною була сфера державного контролю за вмістом залишкових кількостей пестицидів і агрохімікатів у ґрунтах, в якій

---

[162] Бондар О. Г. Актуальні проблеми нормативного забезпечення діяльності Держсільгоспінспекції України. *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права:* зб. тез кругл. столу (Харків, 6 грудня 2013 року). Харків: Право, 2013. С. 90 – 93.

[163] Тенкач Л. А. Теоретико-практичні аспекти визначення правового режиму обігу засобів захисту рослин. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право*. 2012. Вип. 173 (3). С. 232 – 238.

перетиналися повноваження Держветфітослужби України, Держекоінспекції України та Держсільгоспінспекції України[164]. При цьому, в той час спроба розмежувати функції названих органів у досліджуваній сфері була здійснена на рівні ЗК України, законів України «Про охорону земель» та «Про державний контроль за використанням та охороною земель», однак жоден із вказаних актів чіткого розмежування контрольних повноважень між Держеко- та Держсільгоспінспекцією не проводив[165].

Учені помітили досить складну долю контролюючих органів у сфері сільського господарства. Так, О. Г. Бондар окремо наголошує на складних реаліях тих органів, які мають у назві слово «інспекція». Згадаємо «злети і падіння» Державної інспекції з контролю за використанням та охороною земель протягом 2002 – 2010 років, ліквідацію Державної інспекції сільського господарства, до якої з моменту створення перейшли відповідні повноваження Держземінспекції, численні закиди в корупційності та непрозорості на адресу Державної екологічної інспекції тощо. В ученого складається враження, що саме слово «інспекція» має апріорі крамольний відтінок, від якого всіляко намагаються відійти[166]. Ця тенденція проявляється ще яскравіше на наступному етапі становлення інституційно-функціональної системи вітчизняної системи управління та контролю за фітосанітарною безпекою;

3) ***Етап об'єднання (2016 – до сьогодні).*** Необхідність євроінтеграційного оновлення законодавства внаслідок підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС потягла за собою перетворення й в інституційно-функціональній структурі державних органів. Передусім, було засновано Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту

[164] Кондратьєва К. А. Правові проблеми контролю за охороною земель при застосуванні пестицидів за законодавством України. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин:* зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 50 – 52.

[165] Козмуляк К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: монографія. Чернівці: Кондратьєв А. В, 2017. 192 с.

[166] Бондар О. Г. Контрольно-наглядова діяльність як гарантія реалізації та захисту екологічних прав: деякі проблеми інституційного забезпечення. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 13 – 18.

споживачів, яка стала якісно новим органом. По-перше, Держпродспоживслужба стала сервісно-інспекційним органом, тобто поєднувала контролюючі повноваження із обслуговуючими. По-друге, вона була названа виходячи з головного принципу свого утворення, а саме: залежно від цілі, а не сфери функціонування. По-третє, в основу утворення Держпродспоживслужби покладено принцип харчового ланцюга, тобто на аналізованому етапі відбулося об'єднання повноважень більш високого рівня, ніж на попередньому.

Цей процес зайняв деякий час. Зокрема, процедури ліквідації Державної інспекції сільського господарства розтягнулися де-факто на роки[167]. Постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» утворена Державна служба з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів[168]. Постановою Кабінету Міністрів України від 02 вересня 2015 року № 667 затверджено Положення про Держпродспоживслужбу[169]. Територіальні органи Держпродспоживслужби утворені постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1092[170]. Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2016 року №260-р «Питання Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» Держпродспоживслужба офіційно розпочала роботу і приступила до виконання функцій[171]. З примірної структури Головного Управління Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів в області вбачається створення Управління фітосанітарної безпеки, в свою чергу

---

[167] Бондар О. Г. До питання про інституційне забезпечення контрольно-наглядової діяльності в поземельній сфері у контексті сталого розвитку України. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України:* матеріали кругл. столу (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків: Право, 2016. С. 71 – 74.

[168] Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 442. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 169.

[169] Про затвердження Положення про про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 02 вересня 2015 року № 667. *Урядовий кур'єр.* 2015. № 168.

[170] Про утворення територіальних органів Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1092. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 4.

[171] Питання Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2016 р. № 260-р. *Урядовий кур'єр.* 2016. № 81.

виокремлено відділ карантину рослин, відділ фітосанітарних заходів на кордоні, відділ контролю за обігом засобів захисту рослин, відділ прогнозування, фітосанітарної діагностики та аналізу ризиків[172]. Вважаємо доцільним та ефективним створення однієї структури, на яку покладені усі функції у сфері безпечності харчових продуктів та захисту прав споживачів. У даному випадку йдеться про системність та єдність у роботі відповідної служби, раціональність у використанні бюджетних коштів, координацію та оперативність, високий рівень злагодженості у співпраці з міжнародними структурами, що в свою чергу позитивно вплине на пожвавлення торговельних відносин з ЄС[173].

Незважаючи на те, що в цілому поява нового органу виглядає логічно, ураховуючи стрімкі інтеграційні перетворення в Україні, однак відповідний інституційно-функціональний крок був зустрітий неоднозначно. Наприклад, В. А. Поліщук при дослідженні системно-функціонального забезпечення сільськогосподарського (промислового) садівництва в Україні критикує появу Держпродспоживслужби в частині об’єднання в одне відомство різних функцій ветеринарного, санітарного та фітосанітарного контролю[174]. Сумніви у спроможності цього органу виконувати свої функції, хоча б на тому ж рівні, що й Держсільгоспінспекція, висловлював і В. М. Єрмоленко[175].

До того ж зберігаються окремі проблеми щодо розмежування компетенції. Так, К. А. Козмуляк вказує на те, що компетенція Держпродспоживслужби в частині здійснення державного контролю за вмістом залишкових кількостей пестицидів і агрохімікатів у ґрунтах перетинається з повноваженнями Держгеокадастру України і Держекоінспекції України в частині контролю за

---

[172] Примірна структура Головного Управління Держпродспоживслужби в області. URL: http://www.consumer.gov.ua/Pictures/Files/Editor/document/довідник/структура%20головне%20управління.pdf. (дата звернення: 01.12.2021 року)

[173] Боснюк-Григор'єва Ю. Україна на шляху до європейських стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів: що зроблено та які виклики слід подолати. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 170 – 175.

[174] Поліщук В. А. Правове регулювання сільськогосподарського садівництва в Україні: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2017. 199 с.

[175] Єрмоленко В. М. Сучасний стан нормативного забезпечення держанвого контролю за якістю сільськогосподарської продукції. *Збірник матеріалів Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України* (Одеса, 9-10 вересня 2016 року). Одеса: Юридична література, 2016. С. 22 – 25.

дотриманням вимог земельного законодавства щодо недопущення забруднення земель хімічними речовинами[176]. М. П. Ліхтер обстоює іншу позицію, а саме: учена переконана, що повноваження у частині нагляду за вмістом залишкової кількості пестицидів і агрохімікатів у водних об'єктах, ґрунтах, на землях населених пунктів, у атмосферному повітрі повинні здійснюватися спільно з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів. Це дозволить покращити показники санітарно-епідемічного благополуччя населення в Україні, адже зобов'яже уповноважених державних органів комплексно, узгоджено і послідовно здійснювати нагляд і контроль за діяльністю у зазначеній сфері[177].

Плюралізм думок у юридичній доктрині цілком відповідає динаміці видозміни державного апарату. Так, О. Г. Бондар вважає, що за умов загальної нестабільності системи органів виконавчої влади у державі підсистема контрольно-наглядових органів є ще більш хиткою та такою, що перебуває під деструктивним впливом політичної кон'юнктури. Відтак загалом правильний і, більш того, як вбачається, безальтернативний шлях до модернізації цієї сфери публічного управління, приведення її до європейських та світових стандартів, піддається ризикам, з одного боку, надмірної лібералізації, з іншого ж, безкінечного пошуку моделей побудови системи органів публічної адміністрації з відповідними функціями та повноваженнями[178].

У реаліях українського політичного та соціального життя нормотворець змушений активно працювати не лише у напрямку узгодження законодавчого забезпечення фітосанітарного контролю з жорсткими нормами СОТ та ЄС, а й

---

[176] Козмуляк К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: монографія. Чернівці: Кондратьєв А. В, 2017. 192 с.

[177] Ліхтер М. В. Еколого-правове забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 184 с.

[178] Бондар О. Г. Контрольно-наглядова діяльність як гарантія реалізації та захисту екологічних прав: деякі проблеми інституційного забезпечення. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 13 – 18.

одночасно напрацьовувати антикорупційне законодавство у даній сфері. При цьому вважаємо за необхідне поряд із внесенням змін до норм чинного законодавства чи прийняття нових законів щодо порядку впровадження, порядку дотримання та власне перевірки дотримання санітарних та фітосанітарних норм, одночасно прописувати і норми закону щодо контролю за діяльністю тих державних органів чи структур, на які покладено здійснення відповідних функцій. Крім того, доцільним є прийняття системних законів з метою створення зрозумілої, чіткої, а головне прозорої, що зменшить корупційні ризики, процедури дотримання санітарних та фітосанітарних норм. Проте, аналізуючи роботу законодавчої гілки влади, спостерігаємо точкове прийняття змін чи доповнення новими нормами вже існуючого чинного законодавства[179].

Реформа національної системи забезпечення якості та безпеки продуктів харчування та державного контролю у цій сфері поступово завершується. Після 4 років перехідного періоду та 3 років мораторію на перевірки, Держпродспоживслужба як новий орган, який зібрав діючі служби з контролю, у т.ч. фітосанітарного та санітарно-епідеміологічного, отримала можливість розпочати перевіряти операторів ринку харчової продукції[180].

Аналізуючи становлення інституційно-функціональної системи забезпечення фітосанітарної безпеки України, можна вказати на деякі характерні риси, які заслуговують на увагу, оскільки вказують не лише на іманентні ознаки відповідної системи, але й виявляють окремі важливі тенденції подальшого її розвитку.

1) *Еволюція підвідомчості*. В Україні державні органи, які відповідали за фітосанітарну безпеку, з’явилися у системі органів управління сільським господарством, тобто мали аграрну підвідомчість. Так, зокрема, Державна служба з карантину рослин України та Державна ветеринарна і фітосанітарна

---

[179] Боснюк-Григор'єва Ю. П. Деякі питання оновлення законодавчого забезпечення при проведенні фітосанітарних процедур. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків: Юрайт, 2018. С. 320 – 325.

[180] Саркісова Т. Проблеми правової регламентації системи контролю у сфері екобезпеки продуктів харчування. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 305 – 308.

служба входили до системи органів Міністерства аграрної політики та продовольства (незалежно від зміни назв профільного органу). Схожа доля спостерігалася і у фітосанітарних органів багатьох іноземних держав. Наприклад, у США Міністерство сільського господарства було створене понад 100 років тому, і відтоді воно займається, окрім іншого, організацією та управлінням у сфері боротьби з хворобами та шкідниками рослин[181]. Нещодавно така усталена практика в Україні була порушена, коли у 2019 році раптово було ліквідовано Мінагрополітики – один з вищих центральних органів виконавчої влади, який існував із самого початку періоду незалежності. Окремі функції цього міністерства було покладено на Міністерство економіки, яке здобуло нову назву Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. Практично одразу допущена стратегічна помилка стала очевидною, та Мінагрополітики було відроджено. Однак наслідком описаного управлінського каламбуру залишилося порушення традиційної аграрної підвідомчості фітосанітарного органу. Справа у тому, що із ліквідацією Мінагрополітики Держпродспоживслужба «дісталася у спадок» та була підпорядкована Мінекономіки. Наразі, незважаючи на відновлення спеціального міністерства, Держпродспоживслужба досі залишається у системі іншого центрального органу.

Оцінюючи описану ситуацію, слід зазначити наступне. Звичайно, зі зміною законодавства та імплементацією європейського підходу перестав існувати суто «фітосанітарний» орган, навіть більше – від такого диференційованого підходу необхідно принципово відійти, оскільки основна концептуальна ідея, покладена в основу державного управління, ідея агропродовольчого (або харчового) ланцюга вимагає комплексного підходу до управління та контролю за виробництвом та реалізацією рослинницької продукції. Саме тому цілком закономірно, що Держпродспоживслужба стала органом, повноваження якого розширилися далеко за межі суто агробізнесу. Окрім суто фітосанітарних

[181] Семчик В. І. Проблемы адаптации аграрного законодательства Украины к законодательству Европейского Союза. Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / Под общ. ред. Е. Б. Кубко, В. В. Цветкова. Киев: Юринком Интер, 2003. С. 411 – 423

процедур Держпродспоживслужба виконує численні функції у сфері санітарно-епідеміологічного захисту населення, контролю за ціноутворенням, захисту прав споживачів тощо. Однак все ж ядром компетенції Держпродспоживслужби залишаються повноваження у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів. З огляду на вищевказане, через нашарування додаткових функцій аналізований державний орган змушений еволюціонувати від спеціальної підвідомчості до загальної.

2) *Цифровізація*. Це є надзвичайно помітним та одним з найбільш активно прогресуючих трендів сучасного розвитку системи інституційно-функціонального забезпечення фітосанітарної безпеки в Україні. У найбільш прикладному аспекті цифровізація у сфері державного управління має на меті максимальне спрощення процедур шляхом переведення їх у електронний вигляд. У доктрині зустрічається думка про те, що окремі прояви цифровізації слід розуміти як дерегуляцію аграрного бізнесу. Наприклад, С. І. Марченко розглядає одним із видів дерегуляції «запровадження цифровізації аграрного бізнесу як ефективного інструменту для боротьби з корупцією (створення електронної системи публічних закупівель Prozorro, єдиної державної інформаційної системи – Державний аграрний реєстр тощо)»[182]. Однак, на нашу думку, такі висновки є дещо передчасними. Справа у тому, що переведення документообігу та окремих процедур в електронний формат, з одного боку, дозволяє відмовитися від застарілих бюрократичних затримок чи перепон, пришвидшує отримання необхідних документів чи рішень, але з іншого – супроводжується появою власних вимог, які змінюють попередні зобов'язання на інші. На наш погляд, якщо дерегуляція є змістовним перетворенням фітосанітарних правовідносин (відмова від певних процедур, скасування документів, погоджень тощо), то цифровізація є формальним їх перетворенням (тобто стара форма змінюється на

[182] Марченко С. І. Дерегуляція аграрного бізнесу в системі принципів правового регулювання аграрних відносин. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези доп. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 77 – 79.

нову, більш прогресивну, але разом із цим зобов'язання залишаються або видозмінюються).

Цифровізація невпинно розвивається. Наприклад, на підставі законів України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних»[183] та «Про охорону навколишнього природного середовища» на сайті Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України розроблено Національну онлайн платформу, що містить актуальну інформацію про стан довкілля – «ЕкоСистема»[184]. Зазначена платформа, окрім безпосередньо даних про природні ресурси, розміщує такі електронні сервіси, як: е-Відходи; е-ОВД; е-Контроль; е-СЕО; е-Пестициди; е-Довкілля тощо[185]. Аналіз застосування інформаційних технологій в аграрному секторі нашої країни демонструє все ж таки позитивну динаміку, хоч і недостатнє, але пришвидшення темпів розвитку цифровізації сільського господарства. Так, нещодавно у Держпродспоживслужбі проінформували про підготовку чотирьох масштабних проєктів з цифровізації, серед яких поширення цифровізації фітосанітарних послуг та процесів[186].

Цифровізація відкриває багато можливостей для удосконалення діяльності органів державної влади. Зокрема, у доктрині вже неодноразово лунають пропозиції повнішого використання цифрових можливостей. Наприклад, учені вважають, що способом забезпечення безперебійності торговельних потоків, а також справжності санітарних заходів може стати електронна сертифікація, адже вона забезпечує такі переваги як: онлайнова подача заявок, прискорена обробка і оформлення, і нижчі транспортні витрати. За допомогою електронної сертифікації підвищуються прозорість, скорочуються витрати і затримки,

---

[183] Про національну інфраструктуру геопросторових даних: Закон України від 13.04.2020 року. *Відомості Верховної Ради.* 2020. № 37. Ст. 277.

[184] ЕкоСистема: національна онлайн-платформа, яка містить актуальну інформацію про стан довкілля. URL: https://eco.gov.ua/ (дата звернення: 01.12.2021 року)

[185] Краснова Ю. Правові засади становлення екологічного обліку в Україні. *Ефективність регулювання екологічних, природоресурсних та космічних відносин для сталого розвитку: право, інституції, сучасні інформаційні технології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 12 листопада 2021 року). Київ: Видавництво «Наукова Столиця», 2021. С. 79 – 84.

[186] Сидоров Я. О. Цифровізація агросфери як напрям державної політики розвитку інноваційної моделі сільського господарства. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 листопада 2020 року). Харків: Юрайт, 2020. С. 250 – 254; В уряді повідомили про чотири масштабні проєкти з цифровізації у Держпродспоживслужбі. URL: https: // agropolit.com/news/18161-v-uryadi-povidomili-pro-chotiri-masshtabni-proekti-ztsifrovizatsiyi-u-derjprodspojivsluj (дата звернення 14.11.2020р.)

знижуються обсяги харчових відходів; крім того сертифікати безпеки харчових продуктів стають надійнішими і захищеними, скорочується кількість підроблених сертифікатів, і отже, зміцнюється довіра між торговими партнерами. Однак учений нагадує, що перехід на електронну сертифікацію та її грамотне застосування можливі лише за умови знаходження органів із питань безпечності харчових продуктів на певному рівні розвитку[187].

Цифровізація має додатковий вектор, який втілюється у посиленні *сервісної складової* діяльності Держпродспоживслужби.

Досліджуючи проблематику управлінської та сервісної діяльності у сфері земельних правовідносин, Д. В. Бусуйок сформулювала визначення «сервісних правовідносин у сфері використання й охорони земель як врегульованих нормами земельного права суспільних відносин, які забезпечують реалізацію приватно-публічних інтересів, однією з обов'язкових сторін яких є наділені публічними повноваженнями органи виконавчої влади або суб'єкти, які діють від імені держави з приводу надання зацікавленим суб'єктам таких земельних адміністративних послуг […][188]». Проєкція цього земельно-правового визначення на фітосанітарні правовідносини дозволяє вказати, що Держпродспоживслужба концентрує досить значну кількість сервісних повноважень.

3) Втілення ідеї агропродовольчого ланцюга, тобто простежуваності походження продукції на усіх етапах її виробництва. О. Г. Бондар вважає цю ідею досить перспективною та пояснює механізм її реалізації як «забезпечення системності контрольно-наглядової діяльності поетапно за всіма процесами у сфері рослинництва, починаючи від якості насіння, яке закладається у ґрунт для вирощування певної сільськогосподарської культури, технологій вирощування (обробки ґрунту та застосування мінеральних або біологічних добрив, засобів

[187] Пахолюк О. В., Передерій О. І. Заходи щодо забезпечення безпеки харчових продуктів. *Хімія, біо- та нанотехнології, екологія та економіка в харчовій та косметичній промисловості:* зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 7-8 жовтня 2019 року). Харків, 2019. С. 120 – 123.

[188] Бусуйок Д. В. Правове регулювання управлінських та сервісних відносин у сфері використання та охорони земель: проблеми теорії та практики: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2018. 38 с.

захисту рослин), і закінчуючи безпечністю продукції рослинництва, місцем та умовами її зберігання»[189].

4) Здійснення фітосанітарного контролю. Саме на Держпродспоживслужбу покладено цю важливу функцію. У цьому аспекті слід окремо розглянути дві групи питань:

а) *концептуальні питання*. Фітосанітарний контроль у теоретичному аспекті може розглядатися, як одна із складових державного регулювання, яка покликана виправити одну з недосконалостей міжнародної торгівлі. Проте, з іншого боку, застосування фітосанітарних заходів потребує додаткових витрат, які у розрахунку на одиницю виробленої продукції рослинництва перевищують аналогічний показник ЄС майже у 7 разів. Головною причиною такої ситуації є тотальний фітосанітарний контроль над торгівельними потоками України[190]. В ЄС діє дещо інша система фітосанітарного контролю, яка передбачає фітосанітарну паспортизацію. На єдиному ринку ЄС фітосанітарний контроль фокусується саме на місці виробництва, де і здійснюється сертифікація рослин та продуктів рослинного походження. Документом, що підтверджує їх сертифікацію, є паспорт рослин. Він потрібен для переміщення рослин, рослинних продуктів та інших об'єктів, які є потенційними носіями хвороб та шкідливих організмів, у межах ЄС. За відсутності даного документа будь-яке переміщення або торгівля даними рослинами або продуктами рослинного походження не дозволяються.

Для системи паспортизації рослин необхідно, щоб кожен виробник, імпортер або торговець рослинами або продуктами рослинного походження був офіційно зареєстрований. Після подачі заявки на реєстрацію виробника/імпортера/торговця проводиться перевірка інспектором на місці умови вирощування/виробництва рослин або продуктів рослинного походження на відповідність фітосанітарним вимогам, передбаченим законодавством. У

---

[189] Бондар О. Г. Контрольно-наглядова діяльність у сільському господарстві України: аграрно-правовий аспект: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06; 12.00.07. Київ, 2015. 38 с.

[190] Носова М., Цимбалюк С. Фітосанітарний контроль як складова державного регулювання екобезпеки. *Техногенно-екологічна безпека України: стан та перспективи розвитку / ТЕБ-2019*: матеріали IX Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (Ірпінь, 04-15 листопада 2019 року). Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. С. 127 – 130.

випадку виявлення такої невідповідності інспектор відмовляє в реєстрації даного виробника, що тягне за собою відмову у надані права на випуск паспорта рослин.

Кожному зареєстрованому виробнику/імпортеру/торговцю присвоюється реєстраційний номер (PHR), який зазначається в паспорті рослин. Зареєстрованим особам необхідно призначити відповідальну особу для контролю за виникненням карантинних організмів чи хвороб. Ця особа зобов'язана: 1) повідомляти уповноважений державний орган про випадки зараження шкідливими організмами чи хворобами рослини або продукту рослинного походження; 2) зберігати план приміщень, в яких рослини або продукти рослинного походження виростають, виробляються, зберігаються, утримуються чи використовуються; 3) здійснювати візуальне спостереження за рослинами або продуктами рослинного походження; 4) забезпечувати інспектору доступ до усіх необхідних документів і рослин або продуктів рослинного походження.

З метою контролю дотримання виробником/торговцем усіх вимог та підтвердження чинності інформації, зазначеної у заявці при реєстрації, раз на рік інспектор проводить перевірку. Якщо є підозри щодо зміни фітосанітарного стану рослин, продуктів рослинного походження або підозри щодо зміни фітосанітарного стану рослин, продуктів рослинного походження або підозри у порушенні стандартів та нормативів вирощування, зберігання, тоді може бути призначена повторна перевірка[191]. Тобто, на відміну від української інституційно-функціональної моделі, фітосанітарний контроль в ЄС концептуально покладений передусім на представників бізнесу, а не держави. Крім того, за європейським законодавством кожна особа мусить інформувати відповідну інстанцію, коли вона помічає будь-який небезпечний організм на рослинах. Ця рідкісна для України практика є доволі звичною в ЄС. У країнах ЄС передбачені досить високі штрафи за те, що господар ділянки чи фермер не проводить необхідних застережних заходів для здоров'я рослин, а також не

[191] Бойко О. В. Паспорт рослин: огляд європейського законодавства. *Правові проблеми розвитку сільських територій України:* матеріали кругл. столу (Київ, 9 грудня 2015 року). Київ, Видавництво «Прінт сервіс», 2015. С. 182 – 186.

повідомляє державні органи про невідомі хвороби. В Україні такі штрафи є несуттєвими і тому неефективними. За таких умов особиста відповідальність громадян є особливо цінною[192];

б) *процедурні питання*. В Україні передбачено три види дозвільних документів, які покликані забезпечувати фітосанітарну безпеку: фітосанітарний сертифікат, фітосанітарний сертифікат на реекспорт та карантинний сертифікат. Подібні вимоги існують і у більшості інших країн, однак всюди виявляються певні власні нюанси, які роблять процедури отримання фітосанітарних документів різними.

Для України суттєвим прогресивним рішенням стало утворення електронного реєстру фітосанітарних сертифікатів. Держпродспоживслужба забезпечує ведення в електронній формі та є держателем Реєстру виданих фітосанітарних сертифікатів. Крім того, було розроблено та прийнято низку додаткових деталізованих правил, спрямованих на забезпечення фітосанітарного контролю. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації Закону України «Про карантин рослин» від 15 листопада 2019 року № 1177, якою затверджено Порядок проведення інспектування, огляду, фітосанітарної експертизи (аналізів), повторної фітосанітарної (арбітражної) експертизи (аналізів), нагляду, обстеження, моніторингу, знезараження об’єктів регулювання, оформлення сертифікатів, передбачених Законом України “Про карантин рослин”, контролю за проведенням огляду в частині відбору зразків та вибіркового контролю за проведенням фітосанітарної експертизи (аналізів); Порядок ведення Реєстру уповноважених фітосанітарних лабораторій; Порядок ведення Реєстру виданих фітосанітарних сертифікатів[193].

Наразі широко доступними є експрес-методи діагностики шкідливих мікроорганізмів (експрес-тест-системи, комп’ютерні діагностикуми тощо), польові мікрокомп’ютери, автоматичні метеостанції, супутникові навігаційні

[192] Боснюк-Григор’єва Ю. П. Щодо принципів політики Європейського Союзу у сфері фітосанітарного контролю за товарами рослинного походження. *Area Nauki*. 2017. № 3 (3). С. 5 – 11.

[193] Деякі питання реалізації Закону України «Про карантин рослин»: постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2019 року № 1177. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 19.

системи, електронні сховища даних, оперативні супутникові прогнози погоди, геоінформаційні фітоландшафтні карти тощо[194].

5) Застосування фітосанітарних заходів під час карантину рослин. Вітчизняне законодавство побудоване у такий спосіб, що держава зберігає за собою повноваження щодо проведення активних карантинних дій у випадках небезпечних спалахів фітосанітарних загроз. У цьому теж можна знайти два протилежні наслідки. З одного боку, держава, беручи на себе важливі функції карантинних дій, зберігає контроль над ситуаціями фітосанітарних небезпек як ситуацій публічного інтересу. Однак, з іншого боку, така активна позиція вимагає адекватного забезпечення ресурсами (фінансовими, матеріальними, трудовими тощо), а це вже питання достатності бюджетних коштів на відповідні цілі.

6) *Міжнародно-правова взаємодія.* Значна частина норм фітосанітарного законодавства спрямована на регулювання зовнішньоекономічної діяльності із рослинницькою продукцією. При цьому Держпродспоживслужба виступає органом – представником України у цих питаннях. Наприклад, кілька років тому до Посольства України Департаментом захисту рослин Міністерства сільського господарства та розвитку сільських територій Соціалістичної Республіку В'єтнам були надіслані листи, адресовані Держпродспоживслужбі, з претензіями щодо фітосанітарного стану партій зернових, в основному кукурудзи. У цих листах повідомлялося про те, що Соціалістична Республіка В'єтнам дуже стурбована випадками недотримання українськими експортерами фітосанітарних вимог. Підкреслювалося, що В'єтнам планує ввести ембарго на ввезення українського зерна (кукурудзи та інших культур) з метою припинення поширення осоту польового (Cirsium arvense)[195]. Ця типова проблема мала вирішуватися офіційними представниками держави. У тому числі для усунення

---

[194] Новосад І. В. Фітосанітарні експертизи в Україні крізь призму міжнародних стандартів. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 266 – 269.

[195] Боснюк Ю. Легалізація вільної зони від конкретних організмів як ефективний механізм дотримання фітосанітарних вимог експортованої продукції рослинного походження. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини*: зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 11 грудня 2020 року). Луцьк: Вежа-Друк, 2020. С. 160 – 162.

подібних проблем було прийнято новий Порядок офіційного встановлення та/або підтримання статусу місця виробництва або виробничої ділянки, вільних від регульованих шкідливих організмів, позбавлення такого статусу, його поновлення та інші умови офіційного встановлення місця виробництва або виробничої ділянки, затверджений наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України 04.03.2021 № 451[196].

2.2. Державна підтримка у сфері застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві

Окремою складовою ефективного управління сучасним сільським господарством виступає його перманентна адаптивна державна підтримка. У своєму монографічному дослідженні Х. А. Григор'єва добре висвітлює підстави, що роблять відповідну підтримку не лише виправданою, але й абсолютно необхідною. Зокрема, учена виділяє низку підстав, згрупувавши їх у блоки: економічні, природно-кліматичні, екологічні, соціально-демографічні, політичні, науково-технічні[197].

Погоджуючись із цим баченням, ми маємо наголосити на тому, що окрім цілком справедливого визнання загальних підстав державної підтримки, існує потреба у визначенні й **спеціальних підстав** – тих, що обумовлюють необхідність підтримки саме у сфері здійснення фітосанітарних заходів у сільському господарстві. Ми пропонуємо виокремити такі три основні фактори, що зумовлюють потребу в державній підтримці фітосанітарних заходів.

---

[196] Про затвердження Порядку офіційного встановлення та/або підтримання статусу місця виробництва або виробничої ділянки, вільних від регульованих шкідливих організмів, позбавлення такого статусу, його поновлення та інші умови офіційного встановлення місця виробництва або виробничої ділянки: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України 04.03.2021 року № 451. *Офіційний вісник України.* 2021. № 33. Стор. 329. Ст. 1983.

[197] Григор'єва Х. А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2020. 493 с.

1) *Фінансово-економічний фактор,* який має кілька своїх проявів. Основна сутність цієї підстави заключається у високій вартості фітосанітарної безпеки на сучасному рівні. Як свідчить досвід країн Східної Європи, що здійснюють гармонізацію свого національного законодавства відповідно до засад СОТ, найбільш вартісним є впровадження Угоди про застосування санітарних і фітосанітарних заходів, що пов'язане не лише із законодавчим запровадженням відповідних норм, але й з витратами на відповідне устаткування, навчання персоналу[198], – тобто витратами, які лягають на плечі бізнесу.

Цікавими також є результати досліджень, проведених Міжнародною фінансовою корпорацію, відповідно до яких сукупні (офіційні та неофіційні) витрати приватного сектору на дотримання вимог у сфері карантину рослин в Україні у 2011 році становили більше 1,05 млрд грн, або 0,45% валового виробництва продукції рослинництва. Це майже в 7,5 разів перевищує витрати приватного сектору в ЄС, де аналогічні витрати мали лише 0,06% вартості всієї виробленої продукції. Проте найбільш парадоксальним є порівняння цих статистичних даних з інформацією українських контролюючих органів, які зафіксували значне збільшення території поширення всіх регульованих шкідливих організмів, а в окремих випадках – територія поширення збільшилася у 38 разів[199]. Отже, надмірні витрати приватного сектору на дотримання вимог у сфері карантину рослин і загальна неефективність фітосанітарних заходів доводять неавтоматичність взаємозв’язку «витрати – ефект».

Так, подальше посилення вимог щодо здійснення фітосанітарних заходів сигналізує про перспективне зростання витрат аграрних виробників на дотримання відповідних вимог. На тлі зміни траєкторії розвитку агропротекційного законодавства, що відбувається протягом останніх кількох років, спостерігається загальне зменшення державної підтримки

[198] Галахер Пітер. Світова організація торгівлі. Урегулювання торговельних суперечок. Київ: Зовнішня торгівля, 2006. 188 с.

[199] Дем’яненко С. І., Нів’євський О. В. Система регулювання фітосанітарних заходів в Україні. *Економіка АПК.* 2015. № 5. С. 28 – 33

сільськогосподарських виробників, а значить – має місце зростання фінансового тиску на агробізнес. З іншого боку, правильна та сучасна організація фітосанітарних заходів у рамках не лише окремих господарств, а на рівні усієї держави – це саме той необхідний елемент, який прямо впливає на рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення урожайності, збільшення прибутків вітчизняних аграріїв. Саме тому, для того, щоб цей логічний та продуктивний зв'язок було встановлено, вимагається активна участь держави, яка обдуманими протекційними діями спрямовує інвестиції у необхідний екологічно безпечний та економічно ефективний напрям встановлення та підтримання фітосанітарної безпеки.

2) *Публічно-правовий фактор*. Оскільки саме у питанні організації фітосанітарних заходів яскраво проявляється класичний принцип єдності та боротьби протилежностей, саме у цих відносинах ми можемо спостерігати чергові антагонізм та єдність економічних та екологічних інтересів. Ця дилема не може бути вирішена на приватно-правовому рівні (наприклад, на зобов’язальному чи договірному). Бізнес завжди прагне до скорочення видатків, у т.ч. і на фітосанітарні заходи. Як пише С. М. Романко, виробник та інвестор можуть бути зацікавлені в економічній ефективності свого бізнесу навіть за рахунок якості і безпеки продукції[200]. Однак в інтересах збереження навколишнього природного середовища, біорізноманіття, життя і здоров’я людей, відповідні вимоги не лише існують – вони мають тенденцію до посилення. Віднайдення балансу можливе лише шляхом ведення врівноваженої аграрної політики, основним інструментом якої має бути обґрунтований протекціонізм.

3) *Міжнародно-правовий фактор.* Оскільки фітосанітарна безпека – це проблема глобальна та в умовах інтенсивної міжнародної торгівлі та міграції стосується усіх країн світу без винятку, недивним є той факт, що державна підтримка відповідних заходів регулюється особливим чином. Якщо, за

[200] Романко С. М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 19 с.

загальним правилом, державна підтримка сільського господарства має стримуватися або скорочуватися, то підтримання фітосанітарних заходів винесено за рамки цього обмеження. Так, у Додатку 2 до Угоди про сільське господарство передбачені заходи з внутрішньої підтримки, для яких вимагається звільнення від зобов'язань за скороченням, зокрема «боротьба зі шкідниками та хворобами, включаючи загальні та потоварні заходи боротьби зі шкідниками та хворобами, як, наприклад, системи раннього попередження, карантин і знищення товару»[201].

З огляду на синергетичну дію усіх трьох факторів необхідність формування системи державної підтримки у сфері здійснення фітосанітарних заходів не викликає сумнівів. Наступним питанням має стати визначення особливостей становлення та сучасного стану відповідного законодавства в Україні.

Історія становлення та розвитку державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників у напрямі організації та забезпечення здійснення фітосанітарних заходів має власні характерні особливості. Найкраще така специфіка проглядається під час аналізу періодизації розвитку законодавства, що забезпечувало відповідні агропротекційні відносини.

1) ***Етап організаційної підтримки (1991 – 2003 роки).*** На початковому етапі становлення Української держави сільське господарство, як й інші галузі національної економіки, переживало гостру кризу через порушення традиційних логістичних та виробничих каналів, а також через ґрунтовну зміну економіко-правових і власницьких засад господарювання. У цей період держава брала на себе функції по організації процесу виробництва, розподілу та постачання мінеральних добрив та засобів захисту рослин. Відповідний нетиповий функціонал добре простежується на прикладі низки нормативно-правових актів того часу[202]. Аналіз цих та інших супутніх нормативних актів дозволяє виявити

---

[201] Угода про сільське господарство від 15.04.1994 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Стор. 313. Ст. 2989; Духневич А. В. Правове регулювання фітосанітарного контролю в Україні у відповідності до норм СОТ. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 289 – 294.

[202] Про порядок поставки сільськогосподарським товаровиробникам бензину, дизельного палива, мінеральних добрив і засобів захисту рослин: постанова Кабінету Міністрів України від 9 лютого 1994 року № 86. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86-94-%D0%BF#Text *(втратила чинність)*; Про забезпечення сільськогосподарських товаровиробників мінеральними добривами і засобами захисту рослин у 1996 році:

деякі характерні риси законодавчого забезпечення державної підтримки здійснення фітосанітарних заходів протягом цього періоду, а саме:

а) держава як активний учасник та координатор виробничих та торговельних відносин. Держава брала на себе функції з організації виробництва необхідних речовин та їх постачання аграрним підприємствам в обмін на зерно, яке вони зобов'язувалися виростити та поставити до державних контрактантів. Тобто державна підтримка, про яку йтиме мова, об'єктивувалася у гарантуванні державою шляхом організації процесів виробництва, доставки та розподілу необхідних мінеральних добрив та засобів захисту рослин сільськогосподарським підприємствам у складних умовах перехідної економіки та гострого дефіциту продукції. Державно-владний механізм та публічний сектор економіки отримували обов'язкові до виконання вказівки щодо забезпечення агропідприємств необхідними пестицидами та агрохімікатами. У такий спосіб проявлявся державний протекціонізм у перехідний період розвитку економіки молодої держави. При цьому важливо відмітити двовекторність такого протекціонізму, який був спрямований на підтримку не лише вітчизняних аграріїв, але й національної хімічної промисловості;

б) *заготівельна мета протекційних заходів.* Тобто мотиваційним фактором, який обумовлював організацію аналізованої моделі протекціонізму, була не стільки необхідність посилення фітосанітарної безпеки як такої, скільки потреба в забезпеченні необхідного обсягу законтрактованого державою урожаю;

в) *ранжування сільськогосподарських товаровиробників як потенційних отримувачів державної підтримки.* Цей аспект був основною підвалиною

постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 1996 року № 562. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-96-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2021 року); Про Порядок забезпечення сільськогосподарських товаровиробників мінеральними добривами і засобами захисту рослин: наказ Міністерства сільського господарства і продовольства України, Міністерства промисловості України, Міністерства економіки України, Міністерство фінансів України №200/126/134/84 від 25.06.96 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0365-96#Text (дата звернення: 01.12.2021 року); Про забезпечення сільськогосподарських товаровиробників мінеральними добривами і засобами захисту рослин під урожай 1997 року: постанова Кабінету Міністрів України від 6 січня 1997 року № 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-97-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2021 року); Про забезпечення сільськогосподарських товаровиробників матеріально-технічними та фінансовими ресурсами в 1999 році: постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 1998 року № 1953. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-98-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

відповідного протекційного механізму, який забезпечувався усією адміністративною машиною. Так, централізоване гарантоване постачання хімічних засобів за рахунок державних зусиль відбувалося лише тим сільськогосподарським підприємствам, які укладали договори про поставку зерна за державним замовленням. Цікаво, що згодом було запроваджено додатково ранжування і постачальників відповідних ресурсів, а саме: проводилися конкурси для визначення обмеженого кола можливих виробників мінеральних добрив для сільськогосподарських підприємств у рамках цієї протекційної схеми[203];

г) *лімітування та нормування* під час розподілення мінеральних добрив та засобів захисту рослин, що є цілком логічною складовою централізованого механізму постачання ресурсів;

д) *державне регулювання цін на мінеральні добрива та засоби захисту рослин*, що постачалися у рамках державного протекційного механізму;

е) *формування інституційної мережі*, яка забезпечувала безпосереднє постачання та розподіл ресурсів. Так, було організовано ВАТ «Агрохімцентр», агрохімічні формування в областях та районах;

ж) *активна внутрішня еволюція аналізованого протекційного механізму*, що проявилася у щорічному удосконаленні та спеціалізації нормативно-правового регулювання. По-перше, слід відмітити, що відповідні агропротекційні заходи протягом 1994 – 1999 років регулювалися схожими, але кожного разу новими нормативно-правовими актами (постановами уряду, розпорядженнями та наказами профільних міністерств). Це свідчить, зокрема, про те, що такий механізм розглядався як тимчасовий. По-друге, аналіз змісту цих документів дозволяє стверджувати про їх щорічне ускладнення, обростання деталями, спеціальними нормами казуального характеру, необхідність в яких була виявлена у процесі застосування протекційних заходів.

[203] Про Порядок забезпечення сільськогосподарських товаровиробників мінеральними добривами під урожай 1998 року: наказ Міністерства агропромислового комплексу України, Державної акціонерної компанії "Хліб України", Міністерства фінансів України № 65/213/77 від 14.10.97 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0536-97#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

Отже, перший період законодавчого становлення державної підтримки здійснення фітосанітарних заходів має чітко виражені ознаки перехідного періоду, який переживали на той час система права, система законодавства та економічний устрій держави. Основною рисою, яка є наріжним каменем такої підтримки, є активна роль держави не стільки як донора підтримки, скільки як основного гравця господарських відносин. Організовуючи процеси виробництва мінеральних добрив та засобів захисту рослин, формуючи логістичні канали, контрактуючи сільськогосподарську продукцію, держава пов'язувала усі господарські елементи до одного ланцюга та готувала таким чином основу для подальшого самостійного врегулювання відповідних відносин самими учасниками ринку. При цьому фітосанітарна безпека у даному протекційному механізмі була факультативним результатом, який підпорядковувався іншій переважній цілі – забезпечення продовольчої безпеки.

Оскільки така роль є неіманентною для стабільно функціонуючої держави, цілком зрозуміло, що разом із остаточним переходом до нової системи господарювання та переформатування законодавства, права, суспільства та економіки відповідний механізм як інструмент перехідного періоду себе вичерпав. Саме тому у 2003 році було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку погашення заборгованості Міністерства аграрної політики за виконані роботи щодо виробництва мінеральних добрив перед підприємствами хімічної галузі» від 30 грудня 2003 року № 2078[204]. Відповідно до цього нормативно-правового акту було завершено розрахунки між суб'єктами, залученими до реалізації аналізованого протекційного механізму, та його застосування завершилося. Відтепер було взято на озброєння інший протекційний механізм – компенсаційний, який ознаменував собою початок нового етапу законодавчого забезпечення.

[204] Про затвердження Порядку погашення заборгованості Міністерства аграрної політики за виконані роботи щодо виробництва мінеральних добрив перед підприємствами хімічної галузі: постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2003 року № 2078. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2078-2003-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

Якщо аналізований вище механізм організаційної підтримки у сфері забезпечення мінеральними добривами виконував протекційні фітосанітарні функції побічно, то існував спеціальний механізм, який варто розглянути окремо. Так, державна підтримка, яка мала фітосанітарну природу та була абсолютно спеціалізованою на досягненні й підтриманні фітосанітарної безпеки, запроваджувалася постановою Кабінету Міністрів України від 13 лютого 1999 року № 181 «Про затвердження Порядку фінансування запобіжних заходів щодо поширення, локалізації та ліквідації карантинних і особливо небезпечних шкідливих організмів, а також контрольних обстежень сільськогосподарських угідь за рахунок коштів Державного бюджету України»[205]. Механізм, передбачений цим нормативно-правовим актом, полягав у наступному: підприємство, установа чи організація проводили фітосанітарну обробку певних угідь, а оплачували ці роботи за рахунок бюджетних коштів. Специфічними особливостями цього механізму, на які варто звернути увагу, були такі:

- фінансувалися як превентивні заходи, так і заходи по безпосередньому знищенню шкідливих організмів;
- обмежене коло шкідників та хвороб, боротьба з якими підпадала під фінансування за цією програмою (якщо узагальнено, то були обрані лише найбільш небезпечні);
- адміністративний порядок визначення обсягу угідь, які підпадали під фінансовану програмою обробку.

У рамках аналізованого першого етапу привертає увагу також прийняття важливої масштабної програми «Зерно України 2001 – 2004», схваленої постановою Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2000 року № 1739[206]. У цьому програмному документі особливу увагу було приділено фітосанітарним

[205] Про затвердження Порядку фінансування запобіжних заходів щодо поширення, локалізації та ліквідації карантинних і особливо небезпечних шкідливих організмів, а також контрольних обстежень сільськогосподарських угідь за рахунок коштів Державного бюджету України: постанова Кабінету Міністрів України від 13 лютого 1999 року № 181. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-99-%D0%BF#top *(втратила чинність)*

[206] Про Програму "Зерно України - 2001 - 2004": постанова Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2000 року № 1739. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1739-2000-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2021 року); Про Програму "Зерно України - 2001-2004": наказ Мінагрополітики та НААН № 4/6 від 22.01.2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0004555-01#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

заходам. Зокрема, зазначалося, що «захист зернових культур дасть можливість сільгосптоваровиробникам зберегти від шкідників, хвороб та бур'янів зерно на суму понад 2 млрд. гривень щороку. Кожна затрачена гривня на захист зернових культур окуповується в 3-4 рази»[207].

На виконання цієї масштабної програми приймалися більш конкретизовані програмні документи. Наприклад, наказом Мінагрополітики та НААН «Про збільшення виробництва зерна в 2002 році» було затверджено програму «Зерно України – 2002». У цьому документі були зафіксовано перелік заходів, спрямованих на збільшення урожайності зернових. Зокрема, особлива увага приділялася захисту рослин. У тексті програми зазначалося про необхідність активного застосування агротехнічних і організаційно-господарських заходів, які здатні попереджувати масове розмноження шкідливих організмів, що дасть змогу зменшити використання хімічних засобів і забезпечити більш ефективне їх використання[208].

Відповідна хвиля типових програмних документів цього періоду продовжилася, наприклад, затвердженням програми «Селекція і насінництво 2001 – 2005». У цьому документі передбачалася потреба у вивченні нових видів пестицидів, регуляторів росту, мінеральних та органічних добрив і розробки регламентів їх застосування на насінницьких посівах[209].

Такі програмні акти мали схожу внутрішню структуру та логіку своєї побудови, мали значне агротехнологічне змістовне навантаження, тобто адресувалися, перш за все, безпосередньо аграріям. На наступному етапі практика розробки подібних програм збереглася, але дещо модифікувалася, про що йтиметься нижче.

2) ***Етап компенсаційної підтримки (2003 – 2014 роки).*** Законом України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» було передбачено новий

[207] Про Програму "Зерно України - 2001-2004": наказ Мінагрополітики та НААН № 4/6 від 22.01.2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0004555-01#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

[208] Про збільшення виробництва зерна в 2002 році: наказ Мінагрополітики та НААН № 288/82 від 27.09.2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0288555-01#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

[209] Про затвердження Програми "Селекція і насінництво - 2001-2005": наказ Мінагрополітики та НААН 300/86 від 05.10.2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0300555-01#top (дата звернення: 01.12.2021 року)

різновид державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників щодо здійснення ними фітосанітарних заходів – часткову компенсацію вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва. На відповідну підтримку було виділено 140 млн грн та прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету, які виділяються для часткової компенсації вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва» від 14 січня 2004 року № 13[210]. Відповідно до цього порядку передбачалася вже принципово інша модель підтримки, а саме: сільськогосподарський товаровиробник самостійно купував добрива вітчизняного виробництва, а потім звертався до уповноважених представників держави для отримання встановленої грошової компенсації частини сплаченої вартості. Такий механізм у своїх загальних рисах є типовим для українського агропротекційного законодавства, оскільки він у різних варіаціях активно застосовувався та нині продовжує застосовуватися для підтримки різних видів сільськогосподарської діяльності. Однак йому притаманні деякі об'єктивні «слабкі місця», зокрема:

- *негарантованість отримання,* оскільки була обрана конкурсна модель здійснення відповідних компенсацій, що означало утворення комісій, які приймали заяви від товаровиробників та ухвалювали рішення щодо них;
- *нестабільний обсяг підтримки,* адже розмір фактичної суми компенсації залежав від бюджетних асигнувань, від розподілення між областями, від заявленої кількості виробників, які претендують на таку підтримку. Тобто адресат державної підтримки не знав про обсяг грошової компенсації не лише тоді, коли купував мінеральні добрива, але й тоді, коли подавав документи на відшкодування їх вартості. При цьому використовувалося досить жорстке фінансове регулювання, а саме: виробникам мінеральних добрив заборонялося встановлювати ціни вищі, ніж закріплені граничні оптово-

[210] Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету, які виділяються для часткової компенсації вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 року № 13. *Урядовий кур'єр*. 2004. № 17. *(втратила чинність)*

відпускні[211], а сільськогосподарським товаровиробникам мали надаватися компенсації, розраховані за фіксованими розмірами[212];

- *обмежений перелік об'єктів підтримки*, тобто мінеральних добрив, купівля яких могла передбачати компенсацію;

- *постфактумна природа підтримки,* тобто фінансові ресурси держави надавалися не тоді, коли вони були найбільш необхідні – в момент придбання таких речовин для внесення на поля, а пізніше, коли сільськогосподарський товаровиробник вже знайшов гроші та провів відповідні роботи;

- *збереження окремих елементів організаційної підтримки держави,* що була характерна для попереднього етапу законодавчого забезпечення. Наприклад, було прийнято спеціальний наказ Мінагрополітики «Про організаційні заходи щодо використання аміачної води сільгосптоваровиробниками в 2004 році» від 31.01.2004 року № 27[213], відповідно до якого передбачалося здійснити цілу низку заходів з метою якісної організації постачання, зберігання, розподілу та внесення одного з різновидів мінеральних добрив, що підпадали під компенсації – аміачної води. Це не єдиний рудиментарний випадок – певні елементи організаційної державної підтримки простежуються й в інших правовідносинах.

Як зазначалося вище, на аналізованому етапі розвитку законодавства у сфері підтримки здійснення фітосанітарних заходів, набула свого подальшого поширення практика прийняття аграрних програм. Так, у цей часовий проміжок було розроблено програму «Зерно України 2005 – 2010»[214]. Вона уже

---

[211] Про регулювання (встановлення) граничного рівня оптово-відпускних цін на мінеральні добрива вітчизняного виробництва, для часткової компенсації вартості яких виділяються кошти державного бюджету: наказ Мінпромисловості України 20.01.2004 року №18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-04#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

[212] Додаток 2 до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету, які виділяються для часткової компенсації вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва» від 14 січня 2004 року № 13. *Урядовий кур'єр.* 2004. № 17. *(втратила чинність)*

[213] Про організаційні заходи щодо використання аміачної води сільгосптоваровиробниками в 2004 році: наказ Мінагрополітики від 31.01.2004 року № 27. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0027555-04#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

[214] Про затвердження Програми "Зерно України 2005-2010" та організаційні заходи по проведенню збирання зернових культур, формування та функціонування зернового ринку урожаю 2004 року: наказ Мінагрополітики 28.07.2004 року № 271 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0271555-04#top (дата звернення: 01.12.2021 року)

відображала основний протекційний лейтмотив цього етапу – компенсаційний механізм підтримки. З метою реалізації цієї програми щороку приймалися детальні плани заходів, які серед іншого містили заходи організаційної підтримки виробників щодо забезпечення їх мінеральними добривами та засобами захисту рослин. Узагальнюючи норми відповідних документів, можна зробити висновок про те, що на державні органи виконавчої влади покладалися обов'язки вживати заходи щодо поліпшення стану забезпечення аграріїв мінеральними добривами, засобами захисту рослин, проводити інформаційну підготовку, аналітичну роботу щодо визначення рівня насичення ринку відповідними товарами, а також що важливо – застосування прогресивного інтегрованого захисту посівів від хвороб та шкідників[215].

Дуже важливо відзначити також, що спеціальна державна підтримка, спрямована на боротьбу зі шкідниками та хворобами, розпочата на першому етапі законодавчого розвитку, продовжилася і на його другому етапі. При цьому відповідний напрям довше зберігав елементи організаційної підтримки, ніж добривний напрям, що пояснюється, зокрема, специфікою вагомого публічного інтересу, захованого у відносинах захисту рослин.

Так, у 2004 році було прийнято наказ Мінагрополітики «Про затвердження Порядку створення і використання резерву пестицидів для боротьби з особливо небезпечними шкідниками сільськогосподарських рослин» від 18.02.2004 року № 44[216]. Відповідно до цього порядку передбачалося утворення державних резервних запасів засобів захисту рослин у періоди пікових навантажень, а також безоплатне розподілення їх між сільськогосподарськими товаровиробниками по всій державі. За своєю ідеєю, цей механізм був досить позитивним, однак під час

[215] Про затвердження плану заходів по проведенню комплексу весняно-польових робіт у 2005 році: наказ Мінагрополітики та НААН 11.03.2005 року № 95/16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0095555-05#top (дата звернення: 01.12.2021 року); Про затвердження плану заходів по проведенню комплексу весняно-польових робіт у 2006 році: наказ Мінагрополітики 24.03.2006 року № 15. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0150555-06#top (дата звернення: 01.12.2021 року); Про затвердження Плану заходів з проведення комплексу весняно-польових робіт у 2007 році: наказ Мінагрополітики та НААН 13.02.2007 року № 89/9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0089555-07#top (дата звернення: 01.12.2021 року)

[216] Про затвердження Порядку створення і використання резерву пестицидів для боротьби з особливо небезпечними шкідниками сільськогосподарських рослин: наказ Мінагрополітики від 18.02.2004 року № 44. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0292-04#Text *(втратив чинність)*

аналізу конкретного його втілення – нормативно-правового акту – можна відмітити деякі недоліки, зокрема: високий ступінь забюрократизованості цих відносин та непрозорість процедури надання підтримки.

З часом обидва основні протекційні механізми даного етапу – часткова компенсація вартості добрив та фінансування фітосанітарних заходів боротьби зі шкідниками – удосконалювалися.

Так, у 2007 році механізм компенсації вартості вітчизняних мінеральних добрив було змінено, що ознаменувалося прийняттям нового Порядку використання у 2007 році коштів державного бюджету, що виділяються для часткової компенсації вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 9 лютого 2007 року № 182[217]. У своєму загальному вигляді компенсаційний механізм залишився тим же самим, однак у ньому було модифіковано окремі деталі. Наприклад, вже не йшлося про конкурсний відбір адресатів підтримки; було збільшено суми компенсацій за видами мінеральних добрив; уточнено вимоги до сільськогосподарських підприємств, які мають право на відшкодування; деталізовано перелік документів, які мали супроводжувати заяву про надання підтримки, тощо.

Часткове повернення до практики організаційної підтримки рослинництва у сфері забезпечення міндобривами не зазнало особливого успіху. Так, у 2009 році Аграрний фонд закупив міндобрива та здійснював їх реалізацію сільськогосподарським виробникам на умовах попередньої оплати[218]. Однак закуплений обсяг міндобрив не був реалізований, і його залишки було частково використано для надання аміачної селітри експортерам сільськогосподарської

[217] Про затвердження Порядку використання у 2007 році коштів державного бюджету, що виділяються для часткової компенсації вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 9 лютого 2007 року № 182. *Урядовий кур'єр*. 2007. № 33.

[218] Про забезпечення сільськогосподарських підприємств мінеральними добривами вітчизняного виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2008 року № 1110. *Урядовий кур'єр*. 2008. № 245; Питання закупівлі та реалізації Аграрним фондом дизельного палива і мінеральних добрив для проведення весняно-польових робіт у 2009 році: постанова Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2009 року № 152. *Урядовий кур'єр.* 2009. № 42.

продукції в рахунок бюджетного відшкодування ПДВ, а частково – продано сільськогосподарським виробникам наступного року[219].

На думку Х. А. Григор'євої, організаційна державна підтримка рослинництва у сфері забезпечення насінням і міндобривами не була успішною та не закріпилася в законодавстві та практиці у зв’язку з тим, що недосконалі нормативно-правові засади її надання не враховували інтереси всіх сторін цих відносин та не забезпечували балансу протекціонізму з ринковими умовами господарювання. Унаслідок цього держава часто несла збитки, яких можна було б уникнути за умови більш продуманого правового регулювання цих відносин[220].

Оновлення пережив і механізм державного фінансування здійснення заходів боротьби зі шкідливими організмами. Так, у 2008 році було прийнято Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для проведення заходів щодо боротьби з шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2008 року № 398[221]. Головна метаморфоза полягала у переводі цього механізму на компенсаційні засади, які в цілому відповідали загальному мейнстріму цього етапу законодавчого розвитку. Так, за новими правилами, сільськогосподарські підприємства здійснювали обробку власних угідь своїми силами, а потім надавали підтверджуючі документи до спеціально створених комісій, які формували реєстри адресатів та розподіляли виділені грошові кошти у вигляді часткової компенсації вартості проведених фітосанітарних заходів.

У 2012 році було прийнято нову постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів щодо боротьби із шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин, запобігання розповсюдженню

---

[219] Питання реалізації Аграрним фондом аміачної селітри: постанова від 7 жовтня 2009 року № 1058. *Урядовий кур’єр.* 2009. № 188 *(втратила чинність)*; Питання реалізації Аграрним фондом аміачної селітри: розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2010 року № 190-р. *Урядовий кур’єр*. 2010. № 28.

[220] Григор’єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

[221] Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для проведення заходів щодо боротьби з шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин: постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2008 року № 398. *Офіційний вісник України*. 2008. № 32. Стор. 27. Ст. 1046.

збудників інфекційних хвороб тварин»[222], яка не містила нових правил щодо надання підтримки у сфері здійснення фітосанітарних заходів, а лише посилалася на чинний попередній порядок 2008 року.

Слід відзначити, що фактичне надання державної підтримки за означеними напрямами наприкінці другого етапу демонструвало стійку спадну тенденцію. Урешті-решт, у 2014 році у державному бюджеті було заплановано лише мізерні 12,7 млн грн на фінансування відповідної фітосанітарної підтримки[223], однак навіть ці кошти були перекинуті на інші потреби протягом року та не були спрямовані на цілі досягнення фітосанітарної безпеки.

Таким чином, другий етап законодавчого розвитку, який активно використовував різні варіанти компенсаційної державної підтримки, завершився не еволюційним переходом на наступний прогресивний рівень, а фактичним зведенням такої підтримки до нуля.

Не покращило ситуацію й існування протягом аналізованого періоду спеціальних державних програм. Наприклад, наказом Мінагрополітики у 2007 році було затверджено галузеву програму "Захист рослин 2008-2015", яка була прийнята «з метою насичення ринку пестицидів ефективними засобами захисту рослин у необхідних обсягах і асортименті та забезпечення їх раціонального використання, і на цій основі поліпшення фітосанітарного стану сільськогосподарських угідь»[224]. Загалом, відповідна програма була подібною до цілої низки типових програм 2000-х років, яким були притаманні описовий характер, зниження ролі держави, декларативність формулювань. Зокрема, у цій програмі зазначалося, що заходи боротьби зі шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур у 2008 році прогнозується провести

[222] Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів щодо боротьби із шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин, запобігання розповсюдженню збудників інфекційних хвороб тварин: постанова Кабінету Міністрів України від 29 лютого 2012 року № 205. *Урядовий кур'єр.* 2012. № 61.

[223] Про Державний бюджет України на 2014 рік: Закон України від 16.01.2014 року. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 9. Ст. 93.

[224] Про затвердження галузевої програми "Захист рослин 2008-2015": наказ Мінагрополітики від 06.12.2007 року № 867/112. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0867555-07#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

на площі 28,0 млн га, в тому числі за рахунок коштів державного бюджету – лише на 0,3 млн га. Тобто певних амбітних цілей програма не ставила.

Такою ж була й комплексна галузева програма "Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року", затверджена наказом Мінагрополітики та НААН від 23.10.2007 року № 757/101[225]. Відповідно до цієї програми вкотре наголошувалося на важливості проведення вчасних фітосанітарних заходів, однак без конкретних планів та агропротекційних механізмів.

Така ж доля була й у галузевої Програми "Комплексна біологізація захисту рослин 2008-2012"[226], якою було передбачено у 2008 році надання фінансової підтримки сільськогосподарським підприємствам з придбання біологічних засобів захисту рослин та впровадження технологій комплексної біологізації рослинництва. Проте такі кошти виділені не були[227].

3) ***Етап відсутності спеціальної державної підтримки (2015 – 2022 роки).*** Протягом указаного періоду часу державний бюджет не передбачав жодних спеціальних програм, спрямованих на підтримку здійснення фітосанітарних заходів. У цей час зароджувалися нові механізми підтримки, реанімувалися старі її види, але підтримка фітосанітарної сфери була стійко відсунута поза межі державного фінансування. Слід одразу застерегти від поспішних висновків про те, що усі проблеми щодо досягнення фітосанітарної безпеки в Україні вже вирішені. Як зазначають дослідники, останніми роками проблема забезпечення вітчизняного рослинництва міндобривами загострюється знову. Незадовільне становище із внесенням добрив і застосуванням засобів захисту рослин пов’язане з тим, що у фермерських господарств недостатньо коштів на придбання цих ресурсів, а також є наслідком істотного скорочення їх

[225] Про затвердження комплексної галузевої програми "Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року": наказ Мінагрополітики та НААН від 23.10.2007 року № 757/101. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0757555-07#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

[226] Про затвердження галузевої Програми «Комплексна біологізація захисту рослин 2008-2012": наказ Мінагрополітики та НААН від 27.05.2008 року № 334/46. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0334555-08#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

[227] Ключнікова А. О. Правове забезпечення ведення тепличного господарства в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 244 с.

вітчизняного виробництва[228]. У цих несприятливих умовах адекватна державна підтримка була б дуже своєчасною[229].

Показовою стала ситуація, що тривала в Україні протягом 2020-2021 років навколо збільшення імпорту мінеральних добрив до України. Суть проблеми полягала у тому, що вітчизняні хімічні підприємства вимагали від уряду запровадження квот на ввезення мінеральних добрив іноземного виробництва, тоді як аграрії були проти такого кроку, оскільки це потенційно вплинуло би на ціну, кількість та якість добрив на внутрішньому ринку.

Тісний взаємозв'язок хімічної та аграрної галузей у питанні забезпечення мінеральними добривами відомий давно, і ми його аналізували під час вивчення першого та другого періодів становлення законодавства, коли держава проводила послідовну двовекторну модель протекціонізму, намагаючись одночасно підтримувати обидві галузі української економіки. Однак відмова від будь-яких спеціальних видів державної підтримки здійснення фітосанітарних заходів спричинила розрив цієї двовекторної моделі та появу своєрідного протистояння аграрної та хімічної галузей в Україні.

За результатами довгих судових спорів та суспільних обговорень ситуація вирішилася відмовою від квотування імпорту мінеральних добрив. Однак таке рішення, незважаючи на поверховий агропротекційний ефект, насправді не задовольняє довгострокові цілі аграрної політики. Справа у тому, що зменшення або взагалі втрата вітчизняного виробництва хімічних добрив стане стратегічною проблемою і загрозою для стабільного функціонування вітчизняного агросектору. Саме тому відповідне питання вимагає безпосередньої спеціальної опіки з боку держави. У стратегічній перспективі це має вихід на питання продовольчої безпеки. А з цього ракурсу, цілком слушно згадати слова А. В. Духневича про необхідність підтримання відповідного рівня продовольчого самозабезпечення, що передбачає використання державної

---

[228] Спаський Г. В. Підвищення ефективності функціонування фермерських господарств Закарпаття. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 53.

[229] Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та вживання заходів контролю імпортної продукції з метою захисту власних виробників від іноземної конкуренції[230].

Слід відзначити той факт, що аграрно-правова наука приділяє досить мало уваги проблемам державної підтримки здійснення фітосанітарних заходів у сільському господарстві. Це особливо помітно саме під час аналізу наукових досліджень, які проводилися протягом третього етапу відповідного законодавчого розвитку. Тобто відсутність фактичної державної підтримки не спровокувала активність наукової фахової спільноти у напрямі обґрунтування її необхідності.

Звичайно, існують дослідження, здійснені протягом 2015 – 2022 років, які торкаються піднятої проблеми. Зокрема, ґрунтовну увагу цим питанням було приділено у працях Х.А. Григор'євої, яка розглядала їх у розрізі еволюції усієї системи агропротекційного законодавства України[231].

Еколого-правові аспекти висвітлювалися у дослідженнях К. А. Козмуляк[232], яка неодноразово наголошувала на необхідності розробки економіко-правових механізмів стимулювання екологічно безпечної діяльності у сільському господарстві. Зокрема, учена має на увазі систему заходів економічного стимулювання зменшення обсягів використання хімічних речовин, гормонів, антибіотиків у процесі сільськогосподарського виробництва[233]. Розвиваючи свої думки, учена пропонує такі напрями економічного стимулювання екологічно безпечної діяльності як органічне сільськогосподарське виробництво;

---

[230] Духневич А. В. Екологічна безпека та якість сільськоггосподарської продукції у світлі вимог СОТ. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 18 – 22.

[231] Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

[232] Козмуляк К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: монографія. Чернівці: Кондратьєв А. В, 2017. 192 с.

[233] Козмуляк К. А. Правове регулювання економічного стимулювання виробництва екологічно-безпечної продукції тваринництва в Україні. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти:* матеріали кругл. столу (Харків, 5 грудня 2014 року). Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. С. 197 – 200.

екологічно безпечне застосування пестицидів та агрохімікатів; забезпечення безпечності сільськогосподарської продукції, а також охорона земель[234].

Проблема відсутності спеціальної державної підтримки здійснення фітосанітарних заходів підіймалася також А. О. Ключніковою, яка досліджувала правові питання ведення тепличного господарства[235]. Учена доходить висновку про необхідність: закріпити в аграрному законодавстві спеціальні заходи державної підтримки щодо біологічного захисту рослин закритого ґрунту; врегулювати порядок та розміри відшкодування збитків, завданих внаслідок запровадження карантинного режиму; внести зміни до законодавства України у сфері бджільництва для врегулювання використання бджіл при запиленні ентомофільних рослин закритого ґрунту[236].

Серйозний вклад до юридичної науки було зроблено Н. В. Карпінською, яка ґрунтовно досліджувала проблематику врегулювання здійснення фітосанітарних заходів у контексті вимог ЄС та СОТ. Провівши численні компаративні дослідження, учена вказує на принциповий посил європейського законодавства у цьому питанні: окрім посилення фітосанітарного контролю, підвищення вимог до суб'єктів господарювання, запровадження нових заборон та обмежень, критично важливим є надання державної підтримки – від цього залежатиме виконання висунутих жорстких вимог та їх ефективність[237]. Саме тому не дивно, що управління аграрним сектором у країнах ЄС забезпечується складною, але одночасно гнучкою системою фінансової підтримки[238].

Ці міркування лише посилюють свою актуальність із плином часу. Крім того, гострота вирішення цієї проблеми додатково відтіняється проведеним нами у

---

[234] Козмуляк К. Правове регулювання економічного стимулювання ведення екологічно безпечного рослинництва в Україні. *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 90 – 95.

[235] Ключнікова А. О. Правове забезпечення ведення тепличного господарства в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 20 с.

[236] Ключнікова А. О. Правове забезпечення ведення тепличного господарства в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 20 с.

[237] Карпінська Н. В. Концептуально-правові засади застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2021. С. 284.

[238] Yevhen O. Romanenko, Viktoriia O. Boiko, Serhii M. Shevchuk, Valentyna V. Barabanova Nataliia V. Karpinska Rural Development by stimulating agro-tourism activities. *International Journal of Management (IJM).* 2020. Vol. 11. Issue 4. P. 605 – 613.

цьому підрозділі аналізом законодавчого регулювання державної підтримки у сфері застосування фітосанітарних заходів в Україні. Вибудована нами чітка періодизація еволюції такого законодавства демонструє разючу спадну тенденцію, незважаючи на активну трансформацію фітосанітарного законодавства, інтеграційні процеси, посилення фітосанітарних ризиків тощо. Тобто відсутність необхідної адекватної кореляції між збільшенням фітосанітарних вимог та посиленням державної підтримки виглядає особливо дивно, зокрема, через практично необмежені можливості організації такої підтримки без ризику порушення міжнародно-правових зобов'язань.

2.3. Приватно-правове регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві

Під час комплексного аналізу правового регулювання здійснення фітосанітарних заходів у сучасному рослинництві неможливо оминути увагою питання приватного регулювання цих відносин. Зокрема, мова йде про встановлення неурядовими організаціями (фірмами, приватними торговельними мережами, асоціаціями тощо) певних фітосанітарних вимог до сільськогосподарської продукції, яка може продаватися споживачам на певних ринках. Така ситуація є прямим наслідком глобальної тенденції до посилення ролі торговельних організацій в управлінні безпекою харчової продукції.

Реалії сьогодення такі, що в результаті злиття і поглинання незначна кількість великих роздрібних торговців продовольчими товарами здобули потужні позиції, як в економічному, так і в політичному плані[239]. Така концентрація дає можливість великим корпоративним роздрібним торговцям розширити контроль

[239] Marsden T., Lee R., Flynn A., Thankappan S. The New Regulation and Governance of Food. Beyond the Food Crisis? New York/London: Routledge, 2010.

над світовим і внутрішнім ланцюгом постачання харчових продуктів[240], зокрема, шляхом висування власних фітосанітарних вимог до виробництва сільськогосподарської продукції, яка буде продаватися через їхні мережі. Відповідні приватні стандарти з'явилися не на пустому місці, а у відповідь на продовольчі страхи щодо координації складних ланцюгів створення вартості харчових продуктів і стали все більш актуальними в контексті інтенсивної глобалізації ринку – сфері, в якій державне регулювання часто зазнавало невдач[241].

Хоча це явище – поява приватних стандартів – зародилося близько 30 років тому, а активно розвиватися розпочало протягом 2000-х, для України відповідне питання актуалізується лише останнім часом – зокрема, зі збільшенням експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції до ЄС та інших розвинених країн світу. Приватні стандарти, які розробляються та висуваються крупними торговельними мережами до виробників сільськогосподарської продукції (постачальників), часто є більш суворими, ніж державні чи міжнародні стандарти. Однак їхня реальна сила, незважаючи на приватно-правову природу, є досить значною: недотримання чи неможливість підтвердити свою відповідність таким вимогам тягне за собою виключення виробника з ланцюгів постачання, а значить відкидає його на периферію ринку.

У такий спосіб, незважаючи на свою добровільність, приватні стандарти безпосередньо впливають на аграрні виробничі відносини, адже диктують товаровиробникам власні вимоги щодо фітосанітарних заходів (зокрема, щодо рівня максимальних залишків пестицидів тощо), а значить формують паралельне фактичне правове регулювання. Цей феномен у рамках вітчизняного праворозуміння сприймається досить складно та неоднозначно, а тому вимагає свого більш глибокого вивчення.

---

[240] Havinga T. Transitions in Food Governance in Europe: From National Towards EU and Global Regulation and from Public Towards Hybrid and Private Forms of Governance. Nijmegen Sociology of Law Working Papers Series: 2012/02.

[241] Fagotto E. Private roles in food safety provision: the law and economics of private food safety. *European Journal of Law and Economics*. 2014. Vol. 37. P. 83 – 109.

Приватні стандарти, які стосуються фітосанітарних заходів, формують досить широке коло, однак найбільш поширені: BRC Global Standard (створений з ініціативи приватних роздрібних торговців Великої Британії, що об'єднані в Британський роздрібний консорціум (BRC)), Demeter (стандарт у галузі органічних агропромислових і харчових продуктів), Tesco Nature's Choice Environmental Standard (розробником цього приватного стандарту є транснаціональна корпорація Tesco PLC) тощо. Однак найбільш відомими та впливовими у сфері сільськогосподарської продукції визнано приватні стандарти GlobalGAP. Стандарт був розроблений у 1997 році роздрібними торговцями, організованими в так звану Європейську робочу групу роздрібних торговців (EUREPGAP до 2007 року)[242]. Головною відмінністю стандарту GlobalGAP від інших стандартів є те, що оцінюється як безпека самої вирощеної продукції, так і безпека всього циклу виробництва, починаючи з кормів, посівного матеріалу і закінчуючи готовою продукцією[243].

Незважаючи на активне вивчення проблеми поширення приватних стандартів у світі, зокрема, дослідження правових основ таких процесів, українська юридична доктрина довгий час не приділяла достатню увагу відповідним правовим питанням. Приватна стандартизація фігурувала здебільшого у дослідженнях правового забезпечення органічного сільськогосподарського виробництва. Наприклад, у 2014 році В. В. Кипоренко писав про те, що унаслідок відсутності в Україні державних стандартів сертифікації органічного агровиробництва, вітчизняні виробники органічної продукції сертифікують продукцію за іноземними або ж приватними стандартами. Зокрема, на той час в Україні було розроблено приватні стандарти органічного сільськогосподарського виробництва та маркування сільськогосподарської продукції і продуктів харчування "БІОЛан" та ТОВ

[242] Приватні стандарти та СОТ. Розуміємо ключові питання торговельної політики: серія статей. 2015. Вип. 8. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2015. 20 с.

[243] Поліщук В. А. Правові питання сертифікації сільськогосподарської продукції за стандартом Global G.A.P. *Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еколюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 7-10 червня 2018 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 203 – 206.

"Органік стандарт", яке було включене до переліку контролюючих органів, що визнані Європейською Комісією, та виступало першим українським сертифікаційним органом, який проводив сертифікацію органічного виробництва в Україні за стандартами ЄС[244].

Однак у подібних публікаціях приватна стандартизація як явище не аналізувалася, її правова природа та вплив на аграрні відносини не досліджувалися.

Виняток складає фундаментальне дослідження Н. В. Карпінської, яка обґрунтовує наявність не лише традиційних рівнів правового регулювання фітосанітарних відносин – національного та міжнародного – учена вказує на появу додаткового рівня опосередкованого регулювання – нормами фітосанітарного законодавства ЄС, до якого має бути наближене українське законодавство, а також виокремлення рівня приватно-правового регулювання[245].

Слід вказати, що вкрай обмежена кількість вітчизняних наукових розробок відповідного питання вимагає широкого аналізу зарубіжної фахової літератури з метою виявлення основних характеристик приватноправового регулювання фітосанітарних заходів у рослинництві та визначення сучасного стану відповідних відносин в Україні.

Порівняно стрімке масштабування приватних стандартів у світі створило складну правову проблему. З одного боку, було виокремлено та досліджено низку ***позитивних наслідків запровадження приватної стандартизації***, а саме:

- *формування додаткових гарантій безпечності рослинницької продукції*. З одного боку, в умовах шаленої глобалізації торгівлі сільськогосподарською продукцією та зростання фітосанітарних ризиків, приватні стандартні схеми стали потужним інструментом для включення вимог

[244] Кипоренко В. В. Формування системи сертифікації органічного сільського господарства в Україні. *Агросвіт*. 2014. № 24. С. 28 – 34.

[245] Карпінська Н. В. Концептуально-правові засади застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2021. 492 с.

екологічної, соціальної та економічної стійкості в торговельні операції[246]. Державним органам не завжди успішно вдається відстежувати та контролювати складні глобальні ланцюги постачання харчових продуктів, оскільки їхня юрисдикція замкнена на національній території. Для контролю харчових продуктів та інгредієнтів за межами кордонів національні уряди можуть покладатися лише на інспекції іноземних установ (державних чи приватних) та на контроль імпорту[247]. Транснаціональні приватні стандарти усувають цю проблему. Наприклад, дотримання стандарту GlobalGAP дозволяє ефективно керувати ризиками, пов'язаними з поширенням шкідників і хвороб рослин і тварин, а також поширеністю мікробних патогенів або забруднювачів у харчових продуктах, особливо у високоцінних швидкопсувних агропродовольчих продуктах[248];

- *зростання прибутків товаровиробників через підвищення вартості сертифікованої продукції.* Як показують дослідження, у більшості випадків дотримання стандартів і сертифікація збільшують не лише витрати, але й ціни на сільськогосподарську продукцію[249]. Підтвердження цього можна знайти у спеціальних дослідженнях, в яких, зокрема, наводяться дані про те, що фермери, ананаси яких були сертифіковані за GlobalGAP, отримали чистого прибутку за той самий обсяг товару в 2,4 рази більше, ніж несертифіковані фермери[250]. Деякі члени СОТ, такі як Чилі та ЄС, заявили, що приватні стандарти можуть сприяти торгівлі, оскільки експортерам, які відповідають стандартам, легше продавати

[246] Meliadò F. Private Standards, Trade, and Sustainable Development: Policy Options for Collective Action. *ICTSD Issue Paper.* 2017.

[247] Havinga T. Transitions in Food Governance in Europe: From National Towards EU and Global Regulation and from Public Towards Hybrid and Private Forms of Governance. Nijmegen Sociology of Law Working Papers Series: 2012/02.

[248] UNCTAD. 'Private-Sector Standards and National Schemes for Good Agricultural Practices: Implications for Exports of Fresh Fruit and Vegetables from sub-Saharan Africa', experiences of Ghana, Kenya and Uganda'. UNCTAD/DITC/TED/2007/13.

[249] FAO. 2014. Impact of international voluntary standards on smallholder market participation in developing countries – A review of the literature. Rome.

[250] John K. M. Kuwornu, Shaibu Mustapha. GlobalGAP Standard Compliance and Smallholder Pineapple Farmers' Access to Export Markets: Implications for Incomes. *Journal of Economics and Behavioral Studies.* 2013. Vol. 5 (2). P. 69 – 81.

свою продукцію, а ЄС навів приклад перуанської спаржі, що продається на європейських ринках[251];

- *більша динамічність та адаптивність приватних стандартів порівняно із національними та міжнародними*. Зокрема, приватні стандарти за рахунок своєї гнучкості мають змогу відображати сучасні тенденції, наприклад, зростаючу стурбованість громадськості щодо їжі. З плином часу ми бачимо зміни в тому, що вважається основним питанням безпеки харчових продуктів. У період з 1970 по 1990 роки велика увага приділялася шкідливим хімічним речовинам у продуктах харчування. Після 1990 року здорове харчування стає найгострішим питанням. Останнім часом знову приділяється увага хімічній безпеці харчових продуктів, поряд із наслідками для здоров'я хвороб тварин та мікробного забруднення. Розвиток наукових і технологічних можливостей для виявлення навіть невеликих кількостей речовин у продуктах харчування та зростаючі знання про хвороби, пов’язані з харчовими продуктами, змушують суспільство підвищувати турботу щодо безпеки харчових продуктів. До того ж занепокоєння громадськості про продукти харчування не обмежується питаннями безпеки та ризиків для здоров’я. Дедалі частіше висуваються претензії щодо відповідально виробленої їжі (стабільне виробництво їжі, справедлива торгівля, добробут тварин і права праці) та здорову їжу (цукор, сіль, жир, добавки, низька калорійність)[252]. Приватні стандарти мають змогу чутливо реагувати на нові тенденції споживання рослинницької продукції.

З іншого боку, в літературі наполегливо висуваються ***аргументи щодо негативного впливу приватних стандартів*** на сільськогосподарське виробництво:

- *сумніви у легітимності вимог приватних стандартів*, оскільки їх утворення та прийняття не пов’язане безпосередньо з традиційними інститутами демократичної підзвітності на національному рівні. Натомість домінуючі фірми

[251] Приватні стандарти та СОТ. Розуміємо ключові питання торговельної політики: серія статей. 2015. Вип. 8. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2015. 20 с.

[252] Havinga T. Transitions in Food Governance in Europe: From National Towards EU and Global Regulation and from Public Towards Hybrid and Private Forms of Governance. Nijmegen Sociology of Law Working Papers Series: 2012/02.

в харчовому ланцюжку (як правило, багатонаціональні мережі супермаркетів) нав'язують їх виробникам і постачальникам як частину своїх комерційних контрактів[253]. Застосовані стандарти ґрунтуються на законах про безпеку харчових продуктів, але часто виходять за їх межі: вони або містять більш суворі чи детальні вимоги, або розширюють сферу контролю, встановленого законодавством. Проте, чи дійсно вони гарантують безпечність рослинницької продукції, не підтверджується науковими доказами[254];

- *виключення дрібних товаровиробників з країн, що розвиваються*. Той факт, що суб'єкти аграрного виробництва несуть витрати на сертифікацію, викликає додаткове занепокоєння, а саме щодо встановлення фактичних бар'єрів для торгівлі. Оскільки домінуючі фірми в глобальних ланцюгах постачання харчових продуктів вимагають від виробників і постачальників отримати сертифікацію за приватними стандартами, витрати на забезпечення безпечної їжі ефективно перекладаються на суб'єктів нижче по ланцюжку[255]. Ці витрати на дотримання вимог є значними і перешкоджають доступу на ринок для фірм, зокрема для малих і середніх підприємств і виробників з країн, що розвиваються.

У літературі аналізується достатньо прикладів такого негативного впливу. Зокрема, часто вказується на досвід Колумбії[256], експортери зрізаних квітів якої постраждали від уведення приватної добровільної Програми Маркування Квітів (Flower Label Program), ініціативи німецької неурядової організації, спрямованої на обмеження використання токсичних хімічних речовин і пестицидів у процесі вирощування таких квітів[257]. Дослідження прикладу Кенії показало, що в період між 2003 і 2006 роками 60% невеликих виробників овочів втратили контракт з

---

[253] Cafaggi F. 'Transnational governance by contract: Private regulation and contractual networks in food safety' in Alex Marx, Miet Maertens, Johan Swinnen and Jan Wouters (eds), Private Standards And Global Governance. Economic, Legal and Political Perspectives (Edward Elgar, 2012).

[254] Verbruggen P. Private food safety standards, private law and the EU: exploring the linkages in constitutionalization. The Role of the EU in Transnational Legal Ordering. 2020. P. 54 – 79.

[255] Hatanaka M., Bain C., Busch L. 'Third Party Certification in the Global Agrifood System'. 30 Food Policy 2005. P. 354, 360.

[256] Environmental labels and market access: case study on the Colombian flower-growing industry (G/TBT/W/60). URL:https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=38826&CurrentCatalogueIdIndex=0&FullTextSearch= (дата звернення: 01.12.2021 року)

[257] Приватні стандарти та СОТ. Розуміємо ключові питання торговельної політики: серія статей. 2015. Вип. 8. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2015. С. 8 – 9.

експортною компанією, з якою працювали в 2005 році, оскільки не могли собі дозволити витрати на EurepGAP[258]. Тобто, додаткові витрати, які супроводжують приватну сертифікацію, перетворюють її фактично на серйозний торговельний бар'єр;

- *непрозорість та ненауковість розробки і встановлення приватних стандартів*. У силу своєї специфіки приватні стандарти розробляються лише певною кількістю зацікавлених сторін (головні роздрібні торговці та переробники харчових продуктів), з обмеженими можливостями для участі тих фірм, які регулюються стандартами (виробники та постачальники внизу по ланцюжку), тих, хто впроваджує стандарти (органи з сертифікації) та неурядових організацій, що представляють інтереси споживачів та громад[259]. Під час засідання Комітету СОТ з питань здійснення санітарних та фітосанітарних заходів у жовтні 2010 року представники Сальвадору висловили занепокоєння щодо впливу приватних стандартів на експорт із країн, що розвиваються. Хоча країни-члени мають право вживати санітарні та фітосанітарні заходи для захисту здоров'я людей, тварин і добробуту рослин, на думку Сальвадору, такі заходи повинні базуватись на науці, а не на комерційних міркуваннях. Водночас, приватні стандарти виходять за рамки стандартів, керівних принципів і рекомендацій, розроблених відповідними міжнародними організаціями. Занепокоєння Сальвадору було підтримано Кубою. Представники Белізу відзначили, що белізькі експортери папаї та цитрусових багато втрачають через невиправдані вимоги покупців. Ці вимоги можуть відрізнятися одна від одної навіть у покупців з однієї країни[260]. Такий чином, приватні стандарти часто звинувачуються у недостатній обґрунтованості.

[258] Приватні стандарти та СОТ. Розуміємо ключові питання торговельної політики: серія статей. 2015. Вип. 8. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2015. С. 7.

[259] Henson and Humphrey (n 2) 25 and Codex Alimentarius Commission, 'Consideration of the Impact of Private Standards, Joint FAO/WTO Food Standards Programme'. Report presented at 33rd Session Geneva, 5 – 9 July 2010 (CX/CAC 10/33/13), 23 – 25. URL: ftp://ftp.fao.org/codex/Meetings/CAC/cac33/cac33_13e.pdf. (дата звернення: 01.12.2021 року)

[260] Приватні стандарти та СОТ. Розуміємо ключові питання торговельної політики: серія статей. 2015. Вип. 8. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2015. 20 с.

Отже, приватна стандартизація стала наріжним каменем багатьох дискусій на світовій арені, зокрема, на платформах СОТ. У цих обговореннях розвинені країни здебільшого наполягають на тому, що приватна стандартизація – це приватна справа, в яку вони не втручаються, і на яку не розповсюджуються міжнародно-правові зобов'язання урядів.

При цьому цікаво, що поява приватних стандартів як додаткового інструменту регулювання фітосанітарних заходів активно заохочувалася в ЄС протягом кількох десятиріч. Європейські дослідники вказують на те, що ЄС вибудовував політику сприяння приватної стандартизації шляхом, по-перше, утворення сприятливих нормативно-правових умов; а по-друге, шляхом збереження опосередкованого контролю над сертифікацією. Варто розглянути ці механізми детальніше.

Утворення сприятливих нормативно-правових умов. Після гучних харчових скандалів в ЄС у 90-х роках XX ст. було прийнято рішення про зміну парадигми розвитку харчового законодавства. Сутність цих змін полягала у покладанні відповідальності за безпечність харчової продукції не лише на її виробника, але й на її продавця. Переглянута у 1999 році Директива про відповідальність за продукцію мала важливі наслідки не лише для виробників первинної сільськогосподарської продукції, а й для роздрібних продавців харчових продуктів. Роздрібні торговці, що продавали первинну продукцію (наприклад, фрукти та овочі) під приватними торговими марками, відтоді також потрапили під сферу застосування цього акту. Переглянута Директива не лише вважала «виробником» безпосереднього виробника готового продукту (наприклад, фермера), вона також закріпила, що «будь-яка особа, помістивши своє ім'я, торгову марку чи іншу відмінну рису на продукт, представляє себе як його виробника»[261]. Тобто роздрібні продавці, які прикріплюють приватні марки до своєї продукції (наприклад, торговельні мережі Tesco Nurture, Carrefour's Filières

[261] Council Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products. URL: https://eur-lex.europa.eu/search.html?scope=EURLEX&text=85%2F374&lang=en&type=quick&qid=1656354220881 (дата звернення: 01.12.2021 року)

Qualité або Ahold's Excellent), відтоді могли бути притягнуті до відповідальності згідно з суворими вимогами переглянутої Директиви. Більше того, якщо роздрібні торговці імпортують продукти харчування в ЄС, вони також вважаються виробниками цих продуктів[262]. Враховуючи зростаючу практику закупівлі харчових продуктів у всьому світі, роздрібні торговці продовольчими товарами в ЄС все частіше несуть ризик відповідальності за шкоду. Загроза зазнати суворої відповідальності за шкоду, заподіяну дефектними харчовими продуктами, отриманими від неідентифікованих виробників, створила стимули серед роздрібних торговців харчовими продуктами до застосування процедур відстеження, що дозволило їм ідентифікувати постачальників і виробників продуктів, які вони продають[263]. Це вибудовувало підвалини майбутньої системи приватної стандартизації.

Перегляд Директиви про відповідальність за продукцію був доповнений у 2002 році прийняттям Регламенту 178/2002/ЄС, широко відомого як «Загальний закон про харчові продукти»[264]. Відтоді цей закон забезпечує загальну публічно-правову основу для контролю безпечності харчових продуктів в ЄС. Загальний закон про харчові продукти вважає одним із своїх центральних принципів, що не уряд, а фірми, які працюють у харчовому ланцюжку, відповідають за безпеку харчових продуктів. Виробники та постачальники стали безпосередньо відповідальними за безпеку харчових продуктів, тоді як національні уряди стали відповідальними за контроль адекватності механізмів контролю ризиків компаній у харчовому ланцюжку[265].

---

[262] Council Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products. URL: https://eur-lex.europa.eu/search.html?scope=EURLEX&text=85%2F374&lang=en&type=quick&qid=1656354220881 (дата звернення: 01.12.2021 року)

[263] Smith G. 'Interaction of Public and Private Standards in the Food Chain'. OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers. 2009. №15 (Paris: OECD Publishing).

[264] Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety. URL: https://eur-lex.europa.eu/search.html?scope=EURLEX&text=178%2F2002&lang=en&type=quick&qid=1656354421870 (дата звернення: 01.12.2021 року)

[265] Havinga T. Transitions in Food Governance in Europe: From National Towards EU and Global Regulation and from Public Towards Hybrid and Private Forms of Governance. Nijmegen Sociology of Law Working Papers Series: 2012/02.

Добре цей принцип проглядається на прикладі врегулювання використання пестицидів під час здійснення фітосанітарних заходів. Використання пестицидів не має призводити до утворення у продуктах харчування та кормах залишків, які завдають шкоди людям і тваринам. Регламент 396/2005/ЕС визначає максимальні рівні залишків пестицидів, які законодавчо дозволені в харчових продуктах або кормах для тварин або на них. Ці так звані максимальні рівні залишків (MRL) закріплені в інструкціях з безпечного використання засобів захисту рослин у первинному сільськогосподарському виробництві. У червні 2018 року Регламент 396/2005/ЕС встановив MRL для приблизно 1100 пестицидів у 315 категоріях сільськогосподарської продукції[266]. Усі продукти харчування та корми, що продаються в ЄС, повинні відповідати гармонізованим ЄС залишкам пестицидів (MRL) на будь-якому етапі ланцюга постачання харчових продуктів. Ці норми можуть відрізнятися від норм у країнах, що не входять до ЄС, від яких надходять продукти. У зв'язку з цим роздрібні торговці можуть зіткнутися з підвищеним ризиком відповідальності, якщо вони не контролюють MRL по всьому харчовому ланцюгу. Стандарт GlobalGAP, який зараз є найбільш поширеним приватним стандартом безпеки харчових продуктів у світі, був розроблений, щоб допомогти первинним виробникам і постачальникам забезпечити відповідність гармонізованим ЄС MRL та запровадити процедури щодо управління та уникнення перевищення показників залишків пестицидів. GlobalGAP значною мірою дотримується гармонізованих ЄС MLR, але також вимагає від виробників відповідати додатковим вимогам (наприклад, самотестування на залишки пестицидів у всіх продуктах, на які поширюється дія стандарту)[267]. Деякі окремі роздрібні торговці розробили

[266] Regulation (EC) No 396/2005 of the European Parliament and of the Council of 23 February 2005 on maximum residue levels of pesticides in or on food and feed of plant and animal origin and amending Council Directive 91/414/EEC Text with EEA relevance. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32005R0396&qid=1656354604792 (дата звернення: 01.12.2021 року)

[267] Laforce V. C. Between public and private requirements: Challenges and opportunities for the export of tropical fruits from developing countries to the EU. 2015. ELECD 466; in Havinga, Tetty; van Waarden, Frans; Casey, Donal (eds), "The Changing Landscape of Food Governance" (Edward Elgar Publishing, 2015) 223.

додаткові приватні стандарти, які встановлюють для їхніх постачальників рівні залишків більш суворі, ніж MRL, що діють в ЄС[268].

У такий спосіб, з одного боку, розробники приватних стандартів примушують виробників дотримуватися законодавчих фітосанітарних вимог, а з іншого боку, убезпечують себе від юридичної відповідальності. До того ж у цій схемі виникає додатковий мультиплікативний ефект: комерційні контракти щодо постачання, розподілу чи імпорту продуктів харчування та інгредієнтів забезпечують обов'язкове застосування конкретних приватних стандартів у всьому ланцюжку поставок. Зокрема, комерційні контракти між торговельною мережею та виробником можуть навіть вимагати від цих виробничих фірм гарантувати, що їхні власні постачальники відповідають стандартам та вимогам сертифікації. У такий спосіб дотримання стандартів стає обов’язковим для кількох рівнів ланцюга поставок[269].

Збереження публічного контролю над сертифікацією. Справа у тому, що приватні особи, які розробляють приватні стандарти, у переважній більшості делегують функцію щодо перевірки дотримання цих стандартів. Для цього вони укладають договори з органами сертифікації, які здійснюють усю необхідну роботу з постачальниками і виробниками, що бажають отримати сертифікат відповідності конкретним приватним стандартам. При цьому в ЄС збережено публічно-правовий вплив на ці суто приватноправові відносини. Відповідний вплив забезпечується за допомогою механізму акредитації публічними органами органів сертифікації, тобто під час їх перевірки та легітимації в очах держави. Це має важливе значення і для розробників стандартів. Наприклад, GlobalGAP вважав життєво важливим отримати схвалення свого стандарту від органів акредитації в Європі[270]. Для власників стандартів акредитація може посилити

[268] Verbruggen P. Private food safety standards, private law and the EU: exploring the linkages in constitutionalization. The Role of the EU in Transnational Legal Ordering, 2020. P. 54 – 79.

[269] Verbruggen P. ‘Private Regulatory Standards in Commercial Contracts: Questions of Compliance’ in Roger Brownsword, Rob van Gestel and Hans-W Micklitz, Contract and Regulation. A Handbook on New Methods of Law Making in Private Law (Edward Elgar 2017).

[270] Regulation 765/2008/EC of the European Parliament and of the Council of 9 July 2008 setting out the requirements for accreditation and market surveillance relating to the marketing of products and repealing Regulation (EEC) No 339/93. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008R0765&qid=1658987853513 (дата

претензії щодо законності їхніх стандартів. Для органів сертифікації, у свою чергу, акредитація є засобом задоволення потреб клієнтів, зміцнення їх позицій на ринку сертифікації та зміцнення власного авторитету[271].

Додатковим сприятливим фактором для укріплення практики приватної стандартизації стали норми Регламенту 882/2004/ЕС, відповідно до яких було дозволено національним органам влади зареєструвати приватні стандарти та відповідні схеми сертифікації та співпрацювати з ними у своїх інституційних структурах для контролю безпечності харчових продуктів[272]. У такий спосіб ЄС намагається зберегти повноваження приймати рішення про застосовність кожного стандарту у своєму правовому порядку[273]. Після того, як стандарти включені в цю політику, фірми, які їх дотримуються, могли отримати переваги від сприятливого режиму перевірок (наприклад, нижча частота перевірок або інспекції в різних областях харчового законодавства), що підвищує привабливість цих стандартів серед суб'єктів харчового бізнесу[274].

Фактично, протягом кількох десятиріч в ЄС послідовно створювалися правові та інституційні умови, за допомогою яких укріплюються та легітимуються приватні стандарти у сфері здійснення фітосанітарних заходів. Слід підкреслити, що це не питання одного року чи навіть десяти років – система права та система торговельних відносин поступово трансформувалися та набули відповідного вигляду в результаті довгих еволюційних процесів.

При цьому, опираючись на дослідження європейських колег, важливо наголосити на неоднорідності відповідних процесів: наприклад, у той час як більшість британських роздрібних продавців приймають лише глобальні

звернення: 01.12.2021 року); Verbruggen P. Private food safety standards, private law and the EU: exploring the linkages in constitutionalization. The Role of the EU in Transnational Legal Ordering, 2020. P. 54 – 79.

[271] Hatanaka, Bain and Busch (n 11) 358 and Bob Tanner, 'Independent Assessment by Third-party Certification Bodies' (2000) 11 Food Control 415.

[272] Regulation (EC) No 882/2004 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on official controls performed to ensure the verification of compliance with feed and food law, animal health and animal welfare rules. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004R0882&qid=1656355107659 (*втратила чинність*)

[273] D'Alterio E., De Bellis M. The Enforcement of Transnational Private Regulation: A fictitious oxymoron. URL: https://www.academia.edu/17509147/The_Enforcement_of_Transnational_Private_Regulation_A_fictitious_oxymoron (дата звернення: 01.12.2021 року)

[274] Havinga T., Verbruggen P. 'The Global Food Safety Initiative and state actors: Paving the way for hybrid food safety governance'. Hybridization of food governance: Trends, types and results. Edward Elgar, 2017. P. 183 – 214.

стандарти BRC, німецькі роздрібні торговці постійно вимагають сертифікації IFS[275]. Тобто сприйняття приватноправового регулювання фітосанітарних заходів відрізняється навіть у країн, які стали родоначальниками відповідного правового явища.

У світлі цієї думки не дивним виглядає той факт, що постсоціалістичні європейські країни мають інші особливості. Якщо традиційне командно-адміністративне регулювання часто критикується за неефективність, негнучкість та нехтування обов'язками фізичних та юридичних осіб[276], то це не обов'язково сприймається як аксіома будь-яким суспільством. Умовність такої тези пояснюється тим фактом, що ступінь використання права приватного примусу залежить від культурних умов. Наприклад, дослідження досвіду Польщі показало, що посткомуністичні країни-члени ЄС традиційно більше покладаються на державне правозастосування, ніж на приватне[277]. Екстраполюючи цей досвід на Україну, слід враховувати подібні особливості під час законотворчих ініціатив.

У цьому ж ключі інтерес може представляти досвід Сербії. У цій країні зберігається відносно невелика частина фермерів, що постачають свою продукцію до торговельних мереж за спеціальними контрактами, обумовленими дотриманням приватної стандартизації. Через це застосування приватних стандартів не виступає окремою самостійною площиною правового регулювання фітосанітарних відносин у цій країні – натомість воно фактично утворює додатковий інструмент сприяння виконанню аграріями законодавчих фітосанітарних вимог[278].

---

[275] Verbruggen P. Private food safety standards, private law and the EU: exploring the linkages in constitutionalization. The Role of the EU in Transnational Legal Ordering, 2020. P. 54 – 79.

[276] Havinga T. Transitions in Food Governance in Europe: From National Towards EU and Global Regulation and from Public Towards Hybrid and Private Forms of Governance. Nijmegen Sociology of Law Working Papers Series: 2012/02.

[277] Safjan M., Gorywoda L., Janczuk-Goriwoda A. "Taking the Collective Interest of Consumers Seriously: A View from Poland" in F Cafaggi and H Micklitz (eds), New Frontiers of Consumer Protection: The Interplay Between Private and Public Enforcement (Cambridge, Intersentia 2009). P. 171, 193.

[278] Gorton M., Zarić V., Lowe P., Quarrie S. Public and private agri-environmental regulation in post-socialist economies: Evidence from the Serbian Fresh Fruit and Vegetable Sector. *Journal of Rural Studies*. 2011. Vol. 27 (2). P. 144 – 152.

Подібно до досвіду Сербії у межах України наразі вплив приватних стандартів ще вкрай незначний. Однак експортоорієнтовані товаровиробники сільськогосподарської продукції рослинництва (овочів, фруктів, зелені, горіхів, ягід) регулярно стикаються із відповідними проблемами та залишені, фактично, сам на сам із їх вирішенням.

Зокрема, окреслені складнощі добре описав В. А. Поліщук, який на емпіричному досвіді аналізує проблеми сертифікації продукції садівництва за стандартами GlobalGAP. При цьому учений робить висновок про те, що слід ввести до законодавства відповідні приватні стандарти. Так, на думку автора, затвердження стандарту інтегрованої системи управління сільськогосподарським виробництвом (IFA) GlobalGAP на законодавчому рівні позитивно вплине на підвищення рівня якості та безпечності сільськогосподарської продукції, дозволить налагодити всі виробничі та управлінські процеси у господарстві та позитивно вплине на поглиблення економічних інтеграційних процесів з ЄС[279].

Такий висновок викликає зауваження. По-перше, повна легітимація приватних стандартів на рівні офіційного законодавства – це той крок, на який не йде навіть ЄС, оскільки це автоматично розповсюджує підвищені вимоги на усіх вітчизняних виробників аналогічної продукції. По-друге, подібний крок одразу актуалізує питання про відповідність фітосанітарного законодавства зобов'язанням України перед СОТ. По-третє, в Україні ще не склалися внутрішні відносини щодо широковживаної приватної стандартизації, а тому штучне форсування цих процесів лише ускладнить ведення вітчизняного агробізнесу. Досвід інших країн демонструє певну послідовність «життєвого циклу» приватної стандартизації: а) зародковий стан (не впливає у значній мірі на фактичні виробничі фітосанітарні відносини); б) масштабування (за рахунок ефекту масштабу утворюється фактично правове регулювання, паралельне

[279] Поліщук В. А. Правові питання сертифікації сільськогосподарської продукції за стандартом Global G.A.P. *Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еколюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 7-10 червня 2018 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 203 – 206.

державному); в) легітимації (держава намагається узгодити та поєднати державне та приватне регулювання фітосанітарних відносин, використовуючи різні способи та механізми). Тобто, як ми бачимо, Україна наразі знаходиться на першому етапі розвитку. Різкий стрибок на третій етап лише розбалансує систему фітосанітарних відносин, оскільки не враховує ступінь розвитку фактичних виробничих процесів.

У зв'язку з цим, на нашу думку, Українська держава має діяти дещо в іншому напрямі протекції. Як указують європейські дослідження, виробники з країн, що розвиваються, втрачають можливості потрапити на розвинені багаті ринки та не можуть подолати бар'єр приватної сертифікації через «брак капіталу, інформації, послуг та кваліфікованої робочої сили»[280].

Опираючись на ці висновки, можна припустити, що українські виробники потребують державної підтримки саме у цих ключових напрямах. Зокрема, може бути сформована комплексна система державної підтримки виробників, які прагнуть просуватися на експорт та сертифікуватися за приватними стандартами. Така підтримка має включати такі важливі напрями:

- *фінансова підтримка* (зокрема, надання цільових кредитів для придбання необхідного обладнання, техніки, налагодження інноваційних технологій, проходження сертифікації тощо);
- *сервісна підтримка* (запрошення до України та відкриття у нашій державі представництва органів сертифікації, формування їх штату із вітчизняних кадрів тощо. Так, деякі країни вимагають, щоб міжнародні органи сертифікації, які бажають працювати в країні, відкривали там офіс. Ця політика гарантує, що фермерам нададуть покращені послуги, особливо в плані більшого охоплення сільських районів та найму місцевих аудиторів, які знають місцеві мови та звичаї[281]);

[280] Asfaw S. 'Does Investment in GlobalGAP Compliance Pay off for Small-scale Producers? Evidence from Kenya, Faculty of Economics and Management'. Presentation given at Agrifoods Standards Workshop, Leibniz University of Hanover, 27–8 March 2008.

[281] FAO. 2014. Impact of international voluntary standards on smallholder market participation in developing countries – A review of the literature. Rome

- *інформаційно-консультаційна підтримка* (активна інформаційна та просвітницька робота, поширення актуальної та доступної інформації, створення зручних інформаційних порталів для отримання необхідних даних тощо);
- *кадрова підтримка* (перманентна актуалізація фахової освіти спеціалістів зі здійснення фітосанітарних заходів, врахування сучасних тенденцій щодо змісту приватних стандартів у сфері фітосанітарної безпеки продукції рослинництва).

В аспекті піднятого питання щодо підтримки сільськогосподарських виробників у напрямі досягнення відповідності вимогам приватної стандартизації, важливо вказати на висновок, зроблений у результаті комплексного дослідження, проведеного ФАО. Так, було доведено, що дрібні власники можуть отримати доступ до сертифікованих ринків лише через групову сертифікацію. Таким чином, вони повинні утворювати асоціації чи кооперативи, або бути частиною схеми переробників у контрактній ситуації[282]. Цей висновок має важливе значення для вибудови системи державної підтримки. Зокрема, він вкотре актуалізує питання про низький рівень сільськогосподарської кооперації в Україні.

Існує спокуса вважати, що приватна стандартизація для України цікава лише в аспекті експортної діяльності, а тому це питання не на часі. Слід підкреслити, що відсутність наразі поширеної практики приватної стандартизації в Україні – це закономірний етап розвитку країни. При цьому не слід сприймати її як далеку та неактуальну річ. Навпаки, через розширення сертифікованого експорту рослинницької продукції збагачується аграрне виробництво, змінюється його внутрішня структура (зокрема, потенційно можуть розширюватися овочівництво, збільшуватися площі багаторічних насаджень, зокрема, на противагу подальшому розоренню землі під зернові). Поширення приватної стандартизації як ефективного регулятора фітосанітарних заходів стане

[282] FAO. 2014. Impact of international voluntary standards on smallholder market participation in developing countries – A review of the literature. Rome

майбутніми реаліями України, і вітчизняне законодавство, бізнес та суспільство мають бути готовими до таких змін.

У зарубіжній літературі наразі дискусії щодо легітимності приватних стандартів поступово змінюються обговоренням наступних проблем у цій сфері. Зокрема, існує ще й проблема плюралізму приватних стандартів, яка суттєво непокоїть учасників фітосанітарних відносин. Секретаріат СОТ розповсюдив додаткову інформацію про приклади приватних стандартів[283], де зазначив, що, за оцінкою ЮНКТАД, у світі існує більше 400 приватних стандартів або схем і їхня кількість постійно збільшується[284]. Справа у тому, що різні приватні гравці можуть висувати власні диференційовані вимоги, що потенційно формує необхідність у кількаразових сертифікаціях, що створює зайвий фінансовий та організаційний тягар.

У зв'язку з цим між приватними стандартами розпочалися процеси уніфікації. Насправді, це дуже нагадує історію еволюції національних фітосанітарних вимог: від численних різнорідних вимог у кожній країні – до утворення міжнародних стандартів та уніфікація із ними національних правил. Подібні процеси протікають нині й в царині приватної стандартизації. При чому можна помітити навіть інституційну схожість: державні фітосанітарні вимоги проходили складні етапи поступової уніфікації у рамках ГАТТ/СОТ, тобто у рамках наднаціональної добровільної організації; нині приватні стандарти визнаються еквівалентними теж у рамках створеної «надорганізації» - у 2000 році провідними світовими роздрібними продавцями харчових продуктів була заснована Глобальна ініціатива з безпеки харчових продуктів (GFSI) для розробки еталонів, які встановлюють мінімальні стандарти для приватних стандартів і відповідних схем сертифікації[285]. Розробляючи такі мета-стандарти,

---

[283] Private standards and the SPS agreement**.** G/SPS/GEN/746. URL: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=60956,30105,87818,51372,55405,70258,72054,79449,60343,57815&CurrentCatalogueIdIndex=3&FullTextHash=1&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=True (дата звернення: 01.12.2021 року)

[284] Приватні стандарти та СОТ. Розуміємо ключові питання торговельної політики: серія статей. 2015. Вип. 8. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2015. 20 с.

[285] Verbruggen P., Havinga T. 'The Rise of Transnational Private Meta-Regulators'. *Tilburg Law Review*. 2016. Vol. 21. P. 116.

GFSI прагне сприяти зміцненню приватних стандартів безпеки харчових продуктів і заохочувати покупців приймати сертифікацію за різними стандартами як еквівалентну[286].

Отже, у результаті проведеного дослідження можна підсумувати, що приватноправове регулювання здійснення фітосанітарних заходів у рослинництві має власні особливості: а) втілюється у приватних стандартах та договірних зобов'язаннях; б) формується особами приватного права; в) має добровільний характер, однак суттєво впливає на ринкові можливості виробників та постачальників; г) обумовлює необхідність у формуванні системної державної підтримки у фінансовому, обслуговуючому, кадровому, інформаційному та кооперативному напрямах; д) здатне чинити вплив на аграрні виробничі відносини, регламентуючи здійснення фітосанітарних заходів.

[286] GFSI, 'What is GFSI'. URL: https://www.mygfsi.com/about-us/about-gfsi/what-is-gfsi.html (дата звернення: 01.12.2021 року)

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВА СПЕЦИФІКА ОКРЕМИХ ВИДІВ ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

3.1. Правові особливості використання хімічних фітосанітарних заходів у сільському господарстві

Як зазначалося у попередніх підрозділах, існує кілька основних методів боротьби із фітосанітарними ризиками. Найбільш популярним і затребуваним вже довгий час є хімічний метод. Він передбачає обробку рослин, насіння, садивного матеріалу, рослинних залишків, ґрунту, тари, упаковки тощо спеціальними хімічними речовинами, які спрямовані або на знищення чи контроль популяції шкідливих організмів (пестициди), або на удосконалення родючих якостей землі чи рослин (агрохімікати). Висока ефективність, зручність застосування та відносна дешевизна хімічного методу зробили його максимально вживаним і поширеним в усьому світі – без хімізації сучасне сільське господарство уявити неможливо. При цьому, незважаючи на використання хімічних препаратів фітосанітарного захисту, середньорічні втрати врожаю від шкідників, хвороб і бур'янів становлять 20–30 %, у тому числі пшениці – 27 %, кукурудзи – 29 %, цукрових буряків – 27 %, картоплі – 32 %, плодових – 48 %[287]. З іншого боку, учені-аграрії наголошують на тому, що за рахунок використання мінеральних добрив забезпечується приріст врожаю на 50%[288]. Жорстка конкуренція на продовольчих ринках світу змушує вітчизняних виробників вести постійну боротьбу за рентабельність та продуктивність свого виробництва, що наразі об'єктивно забезпечується розумним використанням досягнень хімічної промисловості.

---

[287] Обґрунтування застосування засобів захисту рослин (23.03.2021). URL: http://www.city.kherson.ua/news_detail/obgruntuvannya-zastosuvannya-zasobiv-zahistu-roslin (дата звернення: 29.08.2021 р.).

[288] Даниленко А. С., Горлачук В. В., В'юн В. Г., Песчанська І. М., Сохнич А. Я. Управління відтворенням і збереженням родючості ґрунту у контексті сталого розвитку природокористування. Миколаїв: Вид-во ПП "Іліон", 2003. 39 с.

Однак максимізація хімічного фітосанітарного обробітку загострила низку складних екологічних проблем: забруднюється ґрунт, вода, повітря, погіршується якість урожаю сільськогосподарських культур, що згубно впливає на здоров'я людей[289]. Так, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, щорічно в світі близько мільйона осіб отруюється, а до 20 тис. помирає від отруєння пестицидами та агрохімікатами[290]. Так, надлишок нітратів є причиною захворювань людей; азотні випари забруднюють повітря; накопичення надлишку низькорозчинних фосфатних добрив призводить до зафосфачування ґрунтів та забруднення поверхневих та підземних вод; обробка полів пестицидами – до адсорбції їх ґрунтом, міграції з потоками вологи та потраплянням у ґрунтові води[291].

Усе це дозволяє узагальнити головну проблему, яка супроводжує сучасний розвиток хімічної складової фітосанітарних заходів, так: держава у своєму фітосанітарному законодавстві має віднайти баланс між стимулюванням підвищення врожайності сільськогосподарської діяльності, з одного боку, та необхідним скороченням хімічного забруднення довкілля та продовольства, з іншого боку.

Фактично, усе правове регулювання поводження з пестицидами та агрохімікатами прагне встановити цей складний баланс. Така мета простежується на усіх *етапах життєвого циклу пестицидів та агрохімікатів*: 1) на етапі утворення (розробка, випробування, реєстрація, надання доступу до ринку); 2) на етапі застосування (обіг, зберігання, використання); 3) на етапі утилізації (знищення залишків, невикористаних або прострочених запасів).

---

[289] Дейнега М. А. Правове регулювання хімічної меліорації земель в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2011. № 5. С. 73 – 78.

[290] Кондратьєва К. А. Правове регулювання екологічної безпеки у сфері поводження з пестицидами в сільському господарстві України. *Часопис Київського університету права.* 2012. Вип. 1. С. 260 – 264.

[291] Новак Т. С. До питання правового забезпечення охорони навколишнього природного середовища при здійсненні сільськогосподарського виробництва. *Ефективність регулювання екологічних, природоресурсних та космічних відносин для сталого розвитку: право, інституції, сучасні інформаційні технології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 12 листопада 2021 року). Київ: Видавництво «Наукова Столиця», 2021. С. 126 – 129.

Кожен із цих етапів має власні особливості правового регулювання, які безпосередньо відображаються у фітосанітарному законодавстві та заслуговують на науковий аналіз.

Етап утворення пестицидів та агрохімікатів має яскраво виражену адміністративну складову, оскільки у цих відносинах фігурують переважно розробники (виробники) відповідних препаратів та державні уповноважені органи, які покликані виявити та оцінити потенційні ризики й ефективність запропонованих речовин, а також вирішити питання про надання доступу на ринок відповідних препаратів. Можна вказати на такі важливі ознаки, що проявляються на даному етапі:

а) *обов'язкова державна реєстрація* препаративної форми пестицидів та агрохімікатів, які можуть використовуватися в Україні. Як зазначає К. А. Кондратьєва, державна реєстрація пестицидів є першим кроком на шляху до забезпечення екологічної безпеки у цій галузі, завдяки якому створюються умови, за яких до використання дозволено лише максимально безпечні для життя і здоров'я людини та навколишнього середовища речовини[292]. Вітчизняним законодавством передбачено можливість зареєструвати фітосанітарні препарати строком до 10 років. У літературі висловлюється думка про доцільність скоротити максимальний строк реєстрації засобів захисту рослин з десяти до п'яти років. Після закінчення цього терміну варто зробити їх повторні дослідження, а вже після виконання цих заходів – продовжити державну реєстрацію. Адже розробки у сфері пестицидів носять інноваційний характер і за цей період часу можуть бути розроблені нові, ефективніші та безпечніші препарати. Таким чином, скорочення строку реєстрації засобів захисту рослин, на думку учених, сприятиме добросовісній конкуренції між їх виробниками та витісненню з ринку неякісної продукції[293].

---

[292] Кондратьєва К. А. Правове регулювання екологічної безпеки у сфері поводження з пестицидами в сільському господарстві України. *Часопис Київського університету права.* 2012. Вип. 1. С. 260 – 264.

[293] Василенко Л. Удосконалення державної політики у сфері обігу пестицидів. *Економічний дискурс*. 2018. Вип. 2. С. 25 – 32.

Узагалі практика реєстрації пестицидів та агрохімікатів є широковідомою у світі (такий підхід давно використовують в ЄС, США, Індії, Китаї тощо). Оскільки кожна країна зацікавлена у максимально об'єктивній та при цьому мінімально затратній перевірці безпечності та ефективності фітосанітарних препаратів, постало питання про необхідність уніфікації відповідних процедур. Так, щоб уникнути використання різних схем виконання подібних досліджень, що могло б стати на заваді міжнародній торгівлі хімічними речовинами, держави – члени ОЕСР вирішили здійснити міжнародну гармонізацію методів випробувань і належної лабораторної практики, і розробили документ ОЕСР «Принципи належної лабораторної практики» (OECD. Principles of Good Laboratory Practice, 1981)[294].

У вітчизняній фаховій літературі зустрічаються дослідження, які вказують на недоліки відповідного вітчизняного законодавства у сфері реєстрації пестицидів та агрохімікатів. Так, наприклад, В. А. Поліщук пише, що в сучасному садівництві застосовують в основному пестициди і агрохімікати, які були зареєстровані відповідно до санітарно-гігієнічних та інших вимог у минулому. Водночас можливість використання нових препаратів у сільськогосподарському (промисловому) садівництві України є дещо проблематичним з огляду на формальні і бюрократичні процедури їх випробування та реєстрації, що негативно впливає на підвищення врожайності продукції садівництва, не дозволяє ефективно забезпечувати виконання вимог екологічного законодавства щодо збереження довкілля, ґрунтів, здоров'я людей[295]. К. Б. Сакаджи пропонує реєстрацію засобів захисту рослин, дозволених до використання в Україні, адаптувати до відповідних нормативно-правових актів ЄС шляхом внесення змін до Закону України «Про пестициди і агрохімікати» в частині врахування міжнародних вимог і стандартів, у тому числі, встановити подвійну систему оцінки пестицидів та запровадити обов'язковість для використання в Україні

[294] Проданчук М. Г., Лепьошкін І. В., Кравчук О. П., Гринько А. П., Величко М. В., Бабяк М. В., Лепьошкіна М. І. Нормативно-правове регулювання досліджень пестицидів в умовах глобалізації світової економіки: міжнародний досвід. *Сучасні проблеми токсикології, харчової та хімічної безпеки*. 2018. № 2-3. С. 85 – 91.

[295] Поліщук В. А. Правове регулювання сільськогосподарського садівництва в Україні: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2017. 199 с.

офіційного списку дозволених в ЄС пестицидів. На думку ученої, це надасть можливість обмежити й деякою мірою зупинити проникнення в Україну неапробованих чи заборонених до використання в ЄС засобів захисту рослин[296].

Узагалі, постійний перегляд дозволених та зареєстрованих хімічних фітосанітарних препаратів є досить сталою практикою. Так, в ЄС залежно від свого реєстраційного статусу усі діючі речовини було поділено на 5 груп: заборонені на Європейському ринку; для яких реєстрацію анульовано; тимчасово дозволені з обмеженням «для життєво необхідного використання»; дозволені в ЄС; ті, що очікують рішення. У такий спосіб прийняття Директиви 91/414/ЄЄС[297] зіграло позитивну роль у наведенні порядку на ринку засобів захисту рослин, а введення уніфікованих і доволі жорстких вимог щодо досьє при реєстрації діючих речовин підвищило гарантії безпечного застосування пестицидів[298]. При використанні пестицидів в ЄС надається перевага забезпеченню високого рівня їх безпечності. Процедура реєстрації засобів захисту рослин базується на принципі застереження, який гарантує, що активні речовини або продукти, що розміщується на ринку (пестициди), не впливають негативно на здоров'я людей, тварин чи навколишнє середовище. Цей принцип держави-члени можуть застосовувати, якщо існує наукова невизначеність щодо ризиків, що становлять засоби захисту рослин, дозволені на їх території, для людей, тварин і довкілля (п. 4 ст. 1 Регламенту ЄС №1107/2009[299]). До речі зазначений документ мав бути впроваджений до законодавства України у 2020 році. Закріплення вказаного принципу виключає негативний вплив пестицидів не тільки на людей, а й тварин. На жаль, серед основних принципів державної політики у сфері діяльності, пов'язаної з пестицидами і агрохімікатами, що

---

[296] Сакаджи К. Б. Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2011. 19 с.

[297] Council Directive 91/414/EEC of 15 July 1991 concerning the placing of plant protection products on the market. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31991L0414&qid=1657372733694 *(втратила чинність)*

[298] Шапошнікова Н. В. Правове регулювання засобів захисту рослин у процесі євроінтеграції. *Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики:* матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 21 – 22 травня 2010 року). Біла Церква, 2010. С. 120 – 121.

[299] Regulation (EC) No 1107/2009 of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 concerning the placing of plant protection products on the market and repealing Council Directives 79/117/EEC and 91/414/EEC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32009R1107 (дата звернення: 01.12.2021 року)

закріплені у Законі України «Про пестициди і агрохімікати», подібний принцип відсутній[300].

Незважаючи на належне правове забезпечення поводження з пестицидами та агрохімікатами, за повідомленням засобів масової інформації, 50% пестицидів, які надходять у роздрібну торгівлю, є фальсифікованими[301]. Справді, противагу державному управлінню та контролю (зокрема, державній реєстрації) складає таке явище як фальсифікація пестицидів та агрохімікатів. Питання фальсифікованих пестицидів і агрохімікатів стоїть дуже гостро, адже воно безпосередньо пов'язане з процесом виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. Фальсифіковані пестициди становлять особливу небезпеку, оскільки інформація про їхній вплив відсутній або обмежений, дія – непередбачувана, а завдана шкода – істотна та тривала. Безумовно, існування ринку фальсифікованих засобів захисту рослин зводить нанівець намагання держави забезпечити розвиток сільськогосподарського сектору економіки та сформувати цивілізований ринок пестицидів та агрохімікатів[302];

б) *еколого-інституційне підпорядкування*, що підкреслює пріоритет превентивної функції на етапі утворення та допуску нових фітосанітарних препаратів. Відповідна ознака втілюється у тому, що питанням випробування та реєстрації пестицидів та агрохімікатів займається Міндовкілля, а не Мінагрополітики;

в) *поєднання транспарентності з вимогами охорони прав на препарати*. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення державних випробувань, державної реєстрації та перереєстрації, видання переліків пестицидів і агрохімікатів, дозволених до

---

[300] Гафурова О. В. Щодо впровадження до законодавства України стандартів ЄС у сфері реєстрації засобів захисту рослин. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України:* тези Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листопада 2021 року). Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2021. С. 84 – 87.

[301] Гудзенко Л. Д. Все про небезпеку нелегальних засобів захисту рослин. URL: https://nedogarkivska-gromada.gov.ua/news/1583221063/ (дата звернення: 01.12.2021 року)

[302] Кухар О. В. До питання захисту земель при використанні засобів захисту рослин. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України:* тези Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листопада 2021 року). Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2021. С. 98 – 100.

використання в Україні» від 4 березня 1996 року № 295[303] існує порядок інформування суспільства шляхом видання один раз на два роки Переліку пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні, з щорічним виданням доповнень до нього про нові зареєстровані, а також заборонені до використання препарати. Однак відповідне оприлюднення має дуже обмежені рамки, оскільки Законом України «Про пестициди і агрохімікати» забороняється протягом десяти років з дати реєстрації препарату використовувати інформацію, що міститься в документації (досьє) щодо безпечного застосування цих пестицидів, агрохімікатів, без дозволу суб'єкта господарювання, за зверненням якого здійснено реєстрацію;

г) *резервування можливості скасувати реєстрацію пестициду чи агрохімікату*. Серед низки причин можливого скасування реєстрації нас більш за все цікавить екологічна, а саме: одержання раніше невідомих даних про небезпечність препарату. Оскільки науковий прогрес у купі з напрацьованим емпіричним досвідом постійно виявляють певні нові обставини дії тих чи інших хімічних препаратів, цілком аргументованою виглядає можливість швидкого адекватного реагування на появу обґрунтованих даних про доведену небезпечність цих речовин. Зокрема, подібний досвід неодноразово мав місце в історії. Серед найбільш відомих випадків слід згадати використання інсектициду ДДТ, який активно використовувався допоки не було встановлено його здатність накопичуватися у живих організмах.

Новітня історія знає приклад заборони пестицидів неонікотиноїдної групи, які підозрюються в сприянні катастрофічному зменшенню популяції бджіл на планеті. Однак екологічний ефект відповідного адміністративного втручання недостатньо добре проаналізовано. Зокрема, ще гостро стоїть питання щодо системності таких дій. Так, заборона у Німеччині неонікотиноїдів у 2018-2020 роках спричинила різке збільшення попиту на інші пестициди, які здійснюють

[303] Про затвердження Порядку проведення державних випробувань, державної реєстрації та перереєстрації, видання переліків пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 1996 року № 295. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/295-96-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

підвищений тиск на екологію. Наприклад, у 2020 році німецькі фермери частіше, ніж будь-коли раніше, купували гербіцид флуфенацет, який впливає на якість ґрунтових вод. Його діюча речовина формує стійкий продукт розпаду трифторацетат, який надзвичайно важко видалити з водойм. Через свої негативні наслідки для довкілля цій активний інгредієнт був визначений ЄС як кандидат на заміну з 2004 року[304].

Українських вчених проблема захисту бджіл від негативного впливу засобів захисту рослин теж постійно турбує. Зокрема, О. П. Кулинич підтримує в цілому проаналізований вище європейський підхід та вважає, що «ключовим напрямом удосконалення правової охорони бджільництва має стати заборона використання певних видів агрохімікатів, які є особливо шкідливими для бджіл та інших комах, що запилюють сільськогосподарські та інші рослини»[305]. Щодо заборони неонікотиноїдів в Україні також виказували свої думки С. І. Бугера[306] та Н.В. Карпінська[307].

Етап застосування пестицидів та агрохімікатів. Безпосереднє використання хімічних фітосанітарних препаратів у сільськогосподарській діяльності формує дві основні групи ризиків: забруднення довкілля (окремих природних ресурсів) та забруднення сільськогосподарської продукції.

Забруднення земель унаслідок хімізації рослинництва досліджувалося багатьма вітчизняними ученими. Зокрема, І. І. Каракаш писав про те, що використання у великій кількості мінеральних добрив, гербіцидів, пестицидів та інших хімічних препаратів, разом із промисловим і радіаційним забрудненням, можуть ускладнити екологічну ситуацію, знизити продуктивні здатності

---

[304] В Германии предложили ввести налог на пестициды по примеру Дании. URL: https://www.agroxxi.ru/gazeta-zaschita-rastenii/novosti/v-germanii-predlozhili-vvesti-nalog-na-pesticidy-po-primeru-danii.html (дата звернення: 01.12.2021 року)

[305] Кулинич О. П. До питання про вдосконалення правової охорони бджільництва в Україні. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 22 травня 2020 року). Харків, 2020. С. 164 – 167.

[306] Бугера С. І. Деякі проблеми правового регулювання застосування пестицидів та агрохімікатів в Україні. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Київ, 2019. С. 91 – 93.

[307] Карпінська Н. В. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів: проблеми правового забезпечення у контексті вимог СОТ та ЄС: монографія. Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. 532 с.

земельних ресурсів та екологічну стійкість агроландшафтів[308]. Юридичні проблеми забруднення земель та ґрунтів активно вивчалися у працях Н. С. Гавриш[309], О. В. Конишевої[310], Т. К. Оверковської[311], А. О. Попової[312] та інших.

Важливо підкреслити, що землі забруднюють не лише пестициди, але й добрива – речовини, спрямовані на збільшення родючості ґрунтів, відновлення їх властивостей. Унаслідок цього сільське господарство є основним джерелом викидів нітратів та фосфатів у водне середовище. Особливо вразливими до нітратного забруднення є підземні води, які забруднюються під час оброблення земельних угідь добривами та пестицидами. Важливим досягненням ЄС є запровадження обмеження та поступового скорочення використання азотних добрив згідно вимог Директиви 2006/118/ЄС «Про захист ґрунтових вод від забруднення та виснаження». Дана Директива встановлює, що «усі держави-члени ЄС повинні вживати заходи щодо обмеження викидів забруднюючих речовин у ґрунтові води, а також забезпечувати гарантії того, що ці викиди не призведуть до виснаження ґрунтових вод»[313]. Передбачено, що гранично допустимою нормою забруднення ґрунтових вод є обсяг нітратів, який не перевищує 40 мг/л. Останнім нововведенням є ухвалення Європейським Парламентом нового регламенту щодо обмеження використання деяких фосфатних добрив, які містять кадмій. Це стосується обмеження вмісту кадмію до 60 мг/кг з моменту введення в дію регламенту у 2022 році. Метою такого запровадження стала необхідність заохочувати екологічно чисті та інноваційні добрива у сільському господарстві[314]. Взагалі, у межах боротьби за якість води

---

[308] Каракаш І. І. Теоретичні проблеми права власності на природні об'єкти та їх ресурси в України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2018. 453 с.

[309] Гавриш Н. С. Правовий режим ґрунтів в Україні: дис... докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2018. 437 с.

[310] Конишева О. В. Правове забезпечення запобігання деградації земель сільськогосподарського призначення: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2002. 20 с.

[311] Оверковська Т. К. Правові засади охорони земель від забруднення та псування в Україні: автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.

[312] Попова А. О. Правова охорона земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2017. 20 с.

[313] Directive 2006/118/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on the protection of groundwater against pollution and deterioration. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006L0118&qid=1657373338457 (дата звернення: 01.12.2021 року)

[314] Обіюх Н. М. Правова охорона земель від забруднення пестицидами та мінеральними добривами: європейський досвід. *Аграрна освіта та наука: досягнення, роль, фактори росту: інноваційні психолого-*

(Рамкова директива по водним ресурсам 2000/60/ЕС[315] та Директива про питну воду 1998/83/ЕС[316]) нормативно-правові акти створюють значний потенціал для швидшого обмеження використання пестицидів, оскільки зростає стурбованість з приводу охорони здоров'я та економічних затрат, пов'язаних з видаленням відповідних речовин з води[317]. Наприклад, протягом десятирічного періоду (1991 – 2000 роки) Великобританія витратила більше 1 мільярду фунтів стерлингів на видалення пестицидів із води[318]. Ці питання лише збільшують свою актуальність, особливо з огляду на те, що забруднення навколишнього середовища вказаними препаратами викликає різке збільшення стійкості до них збудників небезпечних хвороб рослин: на сьогодні 110 видів найбільш небезпечних фітопатогенних грибів є стійкими до 50 найпоширеніших фунгіцидів[319].

Іншою складовою проблеми забруднення хімічними фітосанітарними препаратами слід визнати *забруднення ними харчової продукції.* Натепер в Україні зберігається ризик забруднення харчових продуктів рослинного походження в процесі сільськогосподарського виробництва, та в процесі вирощування харчових продуктів населенням для задоволення своїх потреб у зв'язку із забрудненням навколишнього природного середовища як наслідку порушення регламентів застосування пестицидів та агрохімікатів, так і використання фальсифікованих пестицидів[320]. Правову основу заходів щодо попередження забруднення харчових продуктів такими хімічними речовинами, складає ціла система законів та підзаконних актів. Це, зокрема, положення

педагогічні та правові засади аграрної науки в умовах міжкультурної аграрної комунікації: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 31 жовтня 2019 року). Біла Церква, 2019. С. 3 – 5.

[315] Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0060&qid=1657373417383 (дата звернення: 01.12.2021 року)

[316] Council Directive 98/83/EC of 3 November 1998 on the quality of water intended for human consumption. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31998L0083&qid=1657373560470 (дата звернення: 01.12.2021 року)

[317] Jess S., Kildea S., Moody A., Rennick G., Murchie A. K., Cooke L. R. European Union policy on pesticides: implications for agriculture in Ireland. *Pest Management Science.* 2017. Vol. 70. Issue 11.

[318] Jess S., Kildea S., Moody A., Rennick G., Murchie A. K., Cooke L. R. European Union policy on pesticides: implications for agriculture in Ireland. *Pest Management Science.* 2017. Vol. 70. Issue 11.

[319] Отравляющие вещества сельскохозяйственного значения. URL: http://www.ng.ru/science/2004-06-09/14_pestitsid.html (дата звернення: 24.04.2017)

[320] Ковальчук Т. Г. Щодо правового забезпечення безпеки харчових продуктів рослинного походження в умовах розвитку агросфери. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 лист. 2020 року). Харків, 2020. С. 170 – 173.

Основних засад (стратегії) державної екологічної політики на період до 2030 року[321], де в межах цілі 4 Зниження екологічних ризиків із метою мінімізації їх впливу на екосистеми, соціально-економічний розвиток та здоров'я населення Розділу 3, передбачено завдання: забезпечення та сприяння використанню сучасних пестицидів та агрохімікатів з мінімальним негативним впливом на флору, фауну та здоров'я людини, положення законів України «Про ратифікацію Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі»[322], «Про охорону навколишнього природного середовища»[323], «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя»[324], «Про пестициди та агрохімікати»[325], «Про охорону земель»[326], «Про захист рослин»[327], «Про державний контроль за використанням та охороною земель»[328], «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин»[329], «Про тваринний світ»[330], Кодекс України про адміністративні правопорушення[331], Кримінальний кодекс України[332], численна система підзаконних актів, серед яких державні

[321] Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 року. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 16. Ст. 70.

[322] Про ратифікацію Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі: Закон України від 18.04.2007 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2007. № 30. Ст. 396.

[323] Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1991. № 41. Ст. 546.

[324] Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя: Закон України від 24.02.1994 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 27. Ст. 218.

[325] Про пестициди та агрохімікати: Закон України від 02.03.1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 14. Ст. 91.

[326] Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 39. Ст. 349.

[327] Про захист рослин: Закон України від 14.10.1998 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1998. № 50-51. Ст. 310.

[328] Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 350.

[329] Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18.05.2017 року. *Відомості Верховної Ради.* 2017. № 31. Ст. 343.

[330] Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № 14. Ст. 97.

[331] Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

[332] Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25-26. Ст. 131.

санітарні норми і правила, гігієнічні нормативи і регламенти застосування пестицидів і агрохімікатів тощо[333].

Відстежування реальної картини застосування хімічних засобів можливе за допомогою розробки агрохімічних паспортів. Агрохімічним паспортом земельної ділянки (поля) вважається документ, який містить дані щодо агрохімічної характеристики ґрунтів і стану їх забруднення токсичними речовинами та радіонуклідами. Наявність такого паспорта в особи, яка використовує земельну ділянку, створює реальну можливість контролювати вміст у ґрунтах токсичних речовин, які можуть входити до складу засобів хімізації при їх неналежному застосуванні[334]. Указом Президента України від 2 грудня 1995 року «Про суцільну агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення» було встановлено, що обстеження сільськогосподарських угідь для поновлення показників у агрохімічному паспорті земельної ділянки (поля) має проводитися на осушених та 18 зрошувальних землях кожні 3 роки, а на богарних землях – кожні 5 років. У випадку ж зміни власника чи користувача земельної ділянки її паспортизація мала здійснюватися в обов'язковому порядку незалежно від часу останнього обстеження [335].

Важливо, щоб хімічні фітосанітарні заходи опиралися на реальні характеристики конкретної земельної ділянки. Еколого-агрохімічний паспорт земельної ділянки (поля) – це документ, у якому зосереджена інформація про родючість ґрунтів (агрохімічні, фізико-хімічні та агрофізичні властивості) і рівень їх забруднення важкими металами, радіонуклідами, залишками пестицидів та іншими токсикантами. Еколого-агрохімічні паспорти земельних ділянок застосовуються в сільському господарстві для обґрунтування заходів,

---

[333] Ковальчук Т. Г. Щодо правового забезпечення безпеки харчових продуктів рослинного походження в умовах розвитку агросфери. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 лист. 2020 року). Харків, 2020. С. 170 – 173.

[334] Цилюрик Р. А. Правове регулювання використання земельних ділянок для органічного землеробства: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2019. С. 17 – 18.

[335] Про суцільну агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення: Указ Президента України від 02.12.1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118/95#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

спрямованих на раціональне використання й підвищення родючості ґрунтів, поліпшення їхнього агроекологічного стану[336].

Проблема важливості та доцільності агрохімічної паспортизації земель вже давно була піднята в наукових колах, однак і досі відсутній єдиний законодавчий підхід до даного питання. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» встановлено обов'язок агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення. Проте внаслідок численних судових спорів у квітні 2021 року було внесено зміни до ст. 37 Закону України «Про охорону земель», відповідно до яких наразі розробка агрохімічного паспорта не є обов'язковою при передачі земельної ділянки у власність та користування. Отже, наразі в українському законодавстві існують дві взаємовиключні норми, що не сприяє як охороні сільськогосподарських земель в цілому, так і «розумному» застосуванню пестицидів та агрохімікатів[337].

Зберігання є невід'ємним елементом використання пестицидів та агрохімікатів та криє в собі значні ризики. Склади агрохімікатів та пестицидів повинні відповідати вимогам чинних нормативно-правових актів. Відсутність у підприємства необхідних документів може призвести до значних матеріальних збитків, а також до забруднення навколишнього середовища й завдати шкоди здоров'ю людей унаслідок неналежного утримання складів та обліку агрохімікатів і пестицидів[338].

Етап утилізації пестицидів та агрохімікатів. Життєвий цикл пестицидів та агрохімікатів не закінчується їх застосуванням. Надзвичайно важливим кроком, який має належним чином регламентуватися, є етап утилізації тари, упаковки використаних препаратів, знищення залишків, прострочених

---

[336] Щиглов Є. О. Еколого-правове регулювання обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища в Україні: дис. … докт. філософії «081» Право. Київ, 2021. 221 с.

[337] Костенко С. О. Пестициди та агрохімікати як інновації в аграрній сфері: до питання правового регулювання «розумних меж» використання. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України:* тези Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листопада 2021 року). Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2021. С. 92 – 98.

[338] Макаренко М. В. Правові засади функціонування складів агрохімікатів і пестицидів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Агрономія.* 2014. Вип. 195 (1). С. 84 – 92.

фітосанітарних засобів тощо. Важливість цього етапу часто штучно принижується, однак дотримання вимог екологічної безпеки у цих відносинах є не менш важливим. Джерела утворення відходів пестицидів (контейнери й упаковка пестицидів, вода після промивання контейнерів і обладнання після застосування пестицидів, ґрунт, забруднений пестицидами) представляють цілком реальну небезпеку для здоров'я людини й навколишнього середовища. При цьому аналіз законодавчих нормативно-методичних документів у сфері управління й поводження з відходами в Україні показує, що питання, які стосуються управління й поводження з непридатними пестицидами (найпоширеніші і небезпечні види токсичних відходів), недостатньо відображені в цих документах. Так, наприклад, у Законі України "Про загальнодержавну Програму поводження з токсичними відходами"[339] тільки декларується, що метою Програми є запобігання нагромадженню токсичних відходів і обмеження їхнього шкідливого впливу на навколишнє природне середовище й здоров'я людини, без якого-небудь натяку надалі на можливі механізми запобігання, наприклад, нагромадження запасів пестицидів і їхніх відходів і зменшення їхнього шкідливого впливу на людину й навколишнє середовище[340].

Станом на сьогодні в Україні тара з-під засобів захисту рослин здебільшого викидається, спалюється просто неба або повторно використовується для виготовлення фальсифікату. Це значно підвищує ризики забруднення довкілля та негативно впливає на здоров’я людини. На законодавчому рівні питання поводження з тарою з-під хімічних засобів захисту рослин регулюються лише Законом «Про відходи»[341] та постановою Кабінету Міністрів України від 27.03.1996 року «Про затвердження Порядку вилучення, утилізації, знищення та знешкодження непридатних або заборонених до використання пестицидів і

[339] Про загальнодержавну Програму поводження з токсичними відходами: Закон України від 14.09.2000 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2000. № 44. Ст. 374.

[340] Карпенко О. О. Муравкіна М. О. Удосконалення еколого-економічних механізмів в сфері поводження з пестицидами. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія «Економіка».* 2013. Вип. 1 (61). С. 82 – 90.

[341] Про відходи: Закон України від 05.03.1998 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 36-37. Ст. 242.

агрохімікатів та тари від них»[342], які давно не відповідають сучасним викликам та потребують доопрацювання. Так, уже прийнятий Закон України «Про управління відходами», яким впроваджуються в національне законодавство основоположні принципи та положення європейського законодавства у сфері управління відходами, а саме Рамкової Директиви №2008/98/ЄС Європейського парламенту та Ради від 19.11.2008 року «Про відходи та скасування деяких директив»[343].

У розрізі піднятого питання слід вказати на серйозну проблему, що стосується утилізації непридатних пестицидів на території України. Справа у тому, що протягом кількох десятиріч у нашій державі відбувалося накопичення пестицидів та агрохімікатів, які з різних причин не використовувалися у виробництві. Процес їх практично безконтрольного накопичення розпочався ще у 1970-х роках після заборони до використання багатьох пестицидів. Неодноразова зміна власників непридатних отрутохімікатів призвела до втрати документації на них, руйнування складів й тари, і, як наслідок, до утворення великої кількості невідомих, непридатних засобів захисту рослин та виникнення безгосподарних отрутохімікатів[344]. Держава визнає окреслену проблему, адже згідно з інформацією, що міститься в розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року» від 8 листопада 2017 року № 820-р, окрему групу відходів хімічних засобів захисту для рослин становлять непридатні та заборонені до використання пестициди, що виготовлені та накопичені ще за часів СРСР[345].

---

[342] Про затвердження Порядку вилучення, утилізації, знищення та знешкодження непридатних або заборонених до використання пестицидів і агрохімікатів та тари від них: постанова Кабінету Міністрів України від 27 березня 1996 року № 354. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/354-96-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

[343] Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008L0098&qid=1657436530280 (дата звернення: 01.12.2021 року); Кухар О. В. Правові проблеми утилізації використаної тари з-під засобів захисту рослин. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 341 – 344.

[344] Василенко Л. Удосконалення державної політики у сфері обігу пестицидів. *Економічний дискурс*. 2018. Вип. 2. С. 25 – 32.

[345] Про схвалення національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 року № 820-р. *Урядовий кур'єр.* 2017. № 220.

Україна до 2015 року знищувала непридатні пестициди в Німеччині, Польщі, Франції, Великобританії. Відповідно до Базельської конвенції, до якої Україна приєдналася у 1999 році, транскордонне перевезення небезпечних відходів дозволяється, якщо держава-експортер не має потужностей для знешкодження відходів екологічним чином[346]. Єдина компанія в Україні, яка могла здійснювати необхідні процедури, втратила свою ліцензію у 2017 році. Це фактично заблокувало процес безпечної утилізації відповідних препаратів, оскільки, з одного боку, вивозити ці речовини за кордон не можна було, оскільки необхідне переробне підприємство існувало в Україні; однак, з іншого боку, це підприємство реальну діяльність не вело, позаяк його ліцензія була скасована[347]. Лише 19 лютого 2019 року уряд оприлюднив постанову №1212 «Про внесення зміни до пункту 11 Положення про контроль за транскордонними перевезеннями та їх утилізацією/видаленням»[348], дозволивши вивозити пестициди за кордон для екологічно безпечної утилізації або здійснювати таку утилізацію в Україні за наявності необхідних потужностей. З моменту прийняття згаданої постанови обласні державні адміністрації можуть вирішувати проблеми із непридатними пестицидами, а також визначати, де найбільш вигідно їх утилізувати[349].

Таким чином, слід констатувати, що на сьогоднішній день місцевим органам влади надані повноваження щодо вирішення проблеми утилізації непридатних до використання пестицидів, проте на державному рівні тільки починають обговорювати прийняття відповідної державної програми. Нагальним є все-таки пришвидшення затвердження саме державних програм із визначенням чітких заходів для її реалізації і джерел фінансування та посилення контролю за

---

[346] Василенко Л. Удосконалення державної політики у сфері обігу пестицидів. *Економічний дискурс*. 2018. Вип. 2. С. 25 – 32.

[347] Кухар О. В. Правове регулювання утилізації непридатних пестицидів: проблеми та шляхи вирішення. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18-19 травня 2018 року). Київ, 2018. С. 396 – 400.

[348] Про внесення зміни до пункту 11 Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням: постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р. № 1212. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 24.

[349] Величко Г. М., Юрченко А. І. Проблеми поводження з непридатними пестицидами на регіональному рівні. *Екологічна безпека: проблеми і шляхи вирішення:* зб. наук. статей XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 14-18 вересня 2020 року). Харків: ПП «Стиль-Іздат», 2020. С. 104 – 109.

виконанням покладених повноважень на органи на місцях та відповідальності у разі ігнорування чи недбалості з поводженням з непридатними пестицидами[350].

Отже, як випливає з вищевказаного, правові складнощі існують на усіх етапах життєвого циклу хімічних фітосанітарних засобів. Аналізуючи думки учених, висловлені з приводу удосконалення правового регулювання використання хімічних фітосанітарних заходів, можна помітити їх особливість, а саме: пропоновані науковцями шляхи можна згрупувати у три ключові підходи:

1) *Інформаційно-превентивний підхід,* який полягає в організації активної роботи із сільськогосподарськими товаровиробниками, населенням, громадськими організаціями тощо з метою розгортання масштабної інформаційно-просвітницької кампанії щодо важливості відповідального поводження із пестицидами та агрохімікатами, їх небезпечності для довкілля та людини, необхідності стратегічного зменшення хімічного навантаження на навколишнє природне середовище. Прибічники цього підходу пишуть про важливість підвищення екологічної свідомості всіх учасників ринку засобів захисту рослин і суспільства в цілому[351].

У рамках цього підходу висловлюються пропозиції щодо налагодження постійного моніторингу за використанням пестицидів та агрохімікатів, зокрема, шляхом утворення інфраструктури передачі фермерами та іншими виробниками інформації про точну кількість хімічних речовин на оброблюваних ними ділянках[352]. Зібрані у цифровому вигляді на умовах анонімності статистичні дані мають бути використані уповноваженими особами для прийняття зважених рішень у цій сфері;

---

[350] Гафурова О. В., Кухар О. В. Правове регулювання утилізації непридатних до використання пестицидів, що накопичені за часів СРСР. *Право. Людина. Довкілля*. 2021. Вип. 12. № 3. С. 46 – 53.

[351] Василенко Л. Удосконалення державної політики у сфері обігу пестицидів. *Економічний дискурс*. 2018. Вип. 2. С. 25 – 32; Ковальчук Т. Г. Щодо правового забезпечення безпеки харчових продуктів рослинного походження в умовах розвитку агросфери. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 лист. 2020 року). Харків, 2020. С. 170 – 173.

[352] В Германии предложили ввести налог на пестициды по примеру Дании. URL: https://www.agroxxi.ru/gazeta-zaschita-rastenii/novosti/v-germanii-predlozhili-vvesti-nalog-na-pesticidy-po-primeru-danii.html (дата звернення: 01.12.2021 року); Глущенко Я. І., Стефківський В. М. Адаптація вітчизняного законодавства в сфері фітосанітарної безпеки в умовах євроінтеграції. *Економіка, фінанси, право*. 2016. № 12. С. 22 – 27.

2) *Економіко-стимулюючий підхід,* основна сутність якого полягає у формуванні таких законодавчих механізмів, які б стимулювали виробників сільськогосподарської продукції зменшувати використання небезпечних речовин та застосовувати бажані, більш безпечні препарати. У рамках цього підходу можна виділити кілька найбільш популярних способів, що пропонуються дослідниками:

а) часткова компенсація вартості пестицидів за умови, що це оригінальні препарати, які пройшли державну реєстрацію на території України[353];

б) підвищення розміру штрафних санкцій за порушення у сфері поводження з пестицидами і агрохімікатами[354], посилення державного контролю за цими відносинами[355]. Незважаючи на те, що цей спосіб пролягає через адміністративну відповідальність, він все ж побудований саме на формуванні фінансових стимулів: не порушуй, щоб не платити високі штрафи;

в) запровадження податку на пестициди. Даний вид платежів є досить обговорюваним інструментом у різних європейських країнах. Ці податки мають на меті досягти зменшення особливо небезпечних пестицидів та збільшення попиту на менш шкідливі пестициди[356]. Хоча вітчизняна література найчастіше оперує лише датським досвідом такого податку, насправді усі країни Північної Європи (Данія, Фінляндія, Ісландія, Норвегія та Швеція) ввели податки на пестициди для сільського господарства[357]. Крім того, декілька інших країн, наприклад, Італія, Франція та деякі штати Північної Америки (Британська

---

[353] Ковальчук Т. Г. Щодо правового забезпечення безпеки харчових продуктів рослинного походження в умовах розвитку агросфери. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 лист. 2020 року). Харків, 2020. С. 170 – 173.

[354] Ковальчук Т. Г. Щодо правового забезпечення безпеки харчових продуктів рослинного походження в умовах розвитку агросфери. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 листопада 2020 року). Харків, 2020. С. 170 – 173.

[355] Тенкач Л. А. Державний контроль за застосуванням засобів захисту рослин: стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182. Ч. 2. С. 227 – 234.

[356] Обіюх Н. М. Правова охорона земель від забруднення пестицидами та мінеральними добривами: європейський досвід. *Аграрна освіта та наука: досягнення, роль, фактори росту: інноваційні психолого-педагогічні та правові засади аграрної науки в умовах міжкультурної аграрної комунікації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 31 жовтня 2019 року). Біла Церква, 2019. С. 3 – 5.

[357] Danish Competition Authority. *Konkurrenceredegørelse*. Copenhagen, 2006. P. 253.

Колумбія та Вашингтон) запровадили збори за використання пестицидів у сільському господарстві[358].

Незважаючи на популярність у вітчизняній літературі посилань на досвід Данії та пропозицій щодо його запозичення, як правило, при цьому упускається безліч важливих деталей такого досвіду. На нашу думку, не сам факт встановлення податку, а уся система його особливостей мають значення в якості компаративного порівняння. Саме тому вважаємо необхідним вказати на такі характерні ознаки датського досвіду запровадження податку на пестициди:

- податок на пестициди – *не автономний захід, а частина цілої системи державних заходів*, спрямованих на зменшення використання пестицидів. Передусім, мета щодо зниження кількості використовуваних пестицидів була поставлена на державному рівні в Данії ще у 1986 році. Протягом кількох десятиріч у цій країні були апробовані різні шляхи досягнення запланованих показників застосування пестицидів, одним з яких (але далеко не єдиним) став податок на пестициди;
- *тривалий період законодавчого регулювання*. Передусім, слід підкреслити, що запровадження аналізованого податку – це справа не одного року, та навіть не одного десятиріччя. Цей податок був запроваджений як адвалорний у 1996 році, подвоївся в 1998 році та був реформований в 2013 році в податок, заснований на токсичності пестицидів. Датські податки на пестициди – найвищі у світі: з 1998 року податок на пестициди складає 54% для інсектицидів та 33% для гербіцидів та фунгіцидів[359]. Податок стягується з виробників та імпортерів, які потім включають його до вартості фітосанітарного препарату. Обкладені податком продукти мають бути марковані спеціальною етикеткою, яка вказує податкову категорію та максимальну ціну такого продукту, що є запобіжником зловживань та махінацій. Податок також

[358] OECD & EEA. *Database on instruments used for environmental policy*. URL: http://www2.oecd.org/ecoinst/queries/ (дата звернення: 01.12.2021 року)

[359] Nistrup Jørgensen L., Kudsk P. Twenty years' experience with reduced agrochemical inputs: effects on farm economics, water quality, biodiversity and environment. *Arable crop protection in the balance: Profit and the environment:* HGCA conference – 25 and 26 January 2006. URL: https://www.academia.edu/14552291/Twenty_years_experience_with_reduced_agrochemical_inputs_Effect_on_farm_economics_water_quality_biodiversity_and_environment (дата звернення: 01.12.2021 року)

застосовується і до інших користувачів пестицидів, наприклад, до власників приватних будинків та садів. Податок сформований досить гнучко, оскільки фермери могли визначати для себе: платити податок або скорочувати використання пестицидів. Важливо, що урядом та наукою уважно відстежувався реальний ефект від кожних змін законодавства – це дало можливість відкрити справжній рівень впливу податку на фітосанітарні відносини.

Саме тому слід зазначити, що у вітчизняних дослідженнях часто ігнорується відповідна сторона датського законодавства щодо податку на пестициди. Так, у 2010 році Датська економічна рада дійшла висновку, що податок 1998 року не дав фермерам стимулів для досягнення амбітних цілей по зниженню застосування пестицидів, – і це при тому, що рівень цього податку найвищий у світі[360]. Були проведені додаткові цікаві дослідження, які продемонстрували, що майже третина датських фермерів прагне отримати максимальний фізичний врожай, а тому на них цінові стимулятори податку взагалі не мали жодного ефекту[361]. Європейські дослідники доходять висновків про те, що податок на пестициди сам по собі «в кращому випадку має досить незначний ефект»[362], а «державна політика у цій сфері не досягла поставлених цілей, що підтверджується підвищенням використання пестицидів протягом останніх років»[363].

---

[360] Pedersen A.B., Nielsen H.Ø., Andersen M.S. The Danish Pesticide Tax. In: Lago, M., Mysiak, J., Gómez, C., Delacámara, G., Maziotis, A. (eds) Use of Economic Instruments in Water Policy. Global Issues in Water Policy. 2015. Vol 14. Springer, Cham.

[361] Nielsen H. *Bounded rationality in decision-making: How cognitive shortcuts and professional values may interfere with market-based regulation*. Manchester: Manchester University Press, 2009; Pedersen A. B., Christensen T., Nielsen H., Hasler B. *Barrierer i landmændenes beslutningsmønstre vedrørende ændret pesticidanvendelse (Bekæmpelsesmiddelforskning fra Miljøstyrelsen nr. 134 2011)*. Copenhagen: Danish Environmental Protection Agency; edersen, A. B., Nielsen, H. Ø., Andersen, M. S. (2012a). WP3 EX-POST case studies: The Danish Pesticide Tax (Deliverable D3.1: EPI-WATER – Evaluating Economic Policy Instruments for Sustainable Water Management in Europe, EUFP7-project); Christensen T., Pedersen A. B., Nielsen H., Mørkbak M. R., Hasler B., Denver S. Determinants of farmers' willingness to participate in subsidy schemes for pesticide free buffer zones – A choice experiment study. *Ecological Economics.* 2011. Vol. 70. P. 1558 – 1564.

[362] Pedersen A. B., Nielsen H. Ø., Andersen M. S. The Danish Pesticide Tax. In: Lago M., Mysiak J., Gómez C., Delacámara G., Maziotis A. (eds) Use of Economic Instruments in Water Policy. *Global Issues in Water Policy*. 2015. Vol. 14. Springer, Cham.

[363] Pedersen A. B., Nielsen H. Ø., Andersen M. S. The Danish Pesticide Tax. In: Lago M., Mysiak J., Gómez C., Delacámara G., Maziotis A. (eds) Use of Economic Instruments in Water Policy. *Global Issues in Water Policy*. 2015. Vol. 14. Springer, Cham.

Незважаючи на низьку ефективність податку на пестициди, датський уряд продовжує пошуки оптимальної законодавчої моделі, яка би поєднала екологічні та економічні прагнення держави. Це доводить той факт, що будь-який іноземний досвід не можна сприймати як статичну категорію, абсолютний взірець – його треба аналізувати в динаміці та з урахуванням усіх складових реальних суспільних відносин;

- *покладення фінансового навантаження на державу, а не на бізнес*. Експерти, які пропонують запровадити в Україні податок на пестициди, часто не зауважують, що податкові витрати були повністю компенсовані сільськогосподарському сектору за рахунок зниження земельного податку та введення різних видів підтримки[364]. До речі, таку ж стратегію обирає й Франція, яка вдалася до підвищення податку на пестициди з 1 січня 2019 року, збільшивши ставки податку на використання засобів захисту рослин, які забруднюють навколишнє середовище. Такий крок тягне додаткове навантаження на агробізнес у розмірі близько 5 млрд євро. Таку суму французький уряд збирається виділити з бюджету на реалізацію проекту Ecophyto[365].

Комплексний аналіз правової конструкції податку на пестициди демонструє, що використання такого юридичного способу зменшення хімізації сільського господарства не слід сприймати як певну панацею, адже зарубіжний досвід доводить, що подібні кроки мають бути ретельно збалансовані;

3) *Адміністративно-обмежуючий підхід*, який заключається в імперативному втручанні держави у сферу використання хімічних фітосанітарних засобів. В основному у рамках цього підходу висловлюються думки щодо різного ступеня обмежень та заборон:

---

[364] Ministry of Taxation. *Rapport om Muligheden for at omlægge pesticidafgiften til en afgift på behandlingshyppighed*. Copenhagen: Ministry of Taxation, 2004; Interview Ministry of Taxation. Interview with an expert in the 1995-1996 negotiations (anonymous), interviewed November 2011 (unpublished).

[365] Податок на пестициди – французькі фермери втратять 100 млн доходу. URL: https://landlord.ua/news/podatok-na-pestytsydy-frantsuzki-fermery-vtratiat-100-mln-dokhodu/ (дата звернення: 01.12.2021 року)

а) часткові сільськогосподарські обмеження, наприклад, пропонується створювати особливі «чисті» зони на сільськогосподарських землях, які взагалі не обробляються пестицидами (найбільш яскраво ця ідея проявляється у законодавстві про органічне землеробство);

б) часткові екологічні обмеження, зокрема, відмінність у цьому випадку полягає у тому, що уводяться заборони на використання хімічних фітосанітарних засобів на несільськогосподарських землях, зокрема, на територіях природоохоронного значення. Так, з метою належної охорони і збереження земель ключових територій пропонується у Законі України «Про екологічну мережу України» встановити основні природоохоронні обмеження і заборонені види діяльності на цих землях, зокрема, використання хімічних речовин, за винятком надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру[366];

в) *радикальні обмеження*, пропозиції щодо яких теж зустрічаються у науковій літературі, полягають здебільшого: а) у жорстких скороченнях дозволених до використання пестицидів, б) повній відмові від застосування пестицидів у сільському господарстві.

Щодо першого варіанту слід зазначити, що найчастіше такі пропозиції пов'язані з порівняльними дослідженнями фітосанітарних вимог в ЄС та в Україні та зводяться переважно до необхідності копіювання європейських норм. У ЄС вимоги до показників безпеки набагато жорсткіші, перелік шкідливих речовин, вміст яких у харчових продуктах регламентується, значно ширший. Крім того, передбачено вимоги щодо захисту довкілля в процесі використання хімічних препаратів у сільськогосподарському виробництві, поводження з відходами, порушення яких може негативно вплинути на показники безпеки харчових продуктів[367]. Однак при цьому слід пам'ятати про національні особливості та потребу в їх урахуванні. Зокрема, про це слушно нагадують Н. В. Карпінська та Т. Є. Харитонова. Так, учені зазначають, що пропозиції щодо

[366] Кондратюк Т. М. Правовий режим земель національної екологічної мережі України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2019. С. 10 – 11.

[367] Духневич А. В. Особливості правового застосування санітарних та фітосанітарних заходів в умовах участі України у СОТ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2013. Вип. 22. Ч. 1. Т. 2. С. 72 – 76.

повного ототожнення переліків дозволених засобів захисту рослин із європейськими тягнуть цілком вимірювані та досить важкі економічні наслідки, ігнорувати які юристи не мають права[368]. При цьому аграрні виробники намагаються оптимізувати технології виробництва, але, як правило, це занадто великі інвестиції[369]. Відповідні зміни вітчизняного законодавства мають бути виважені та ретельно прораховані.

Ще більш радикальні пропозиції лунають у публікаціях Д. С. Піддубної, яка, «враховуючи власний практичний досвід у сфері сільськогосподарської діяльності, з двістівідсотковою гарантією» констатує, що «вирощування сільськогосподарської сировини можливе без використання будь-яких пестицидів чи агрохімікатів». Для збереження здоров'я населення, природних ресурсів та з метою розвитку України як органічної країни, на думку ученої, все ж таки доцільніше заборонити використання пестицидів та агрохімікатів в Україні у максимальній мірі, а в подальшому передбачити та нормативно визначити стовідсоткову заборону на їхнє застосування[370]. Такі пропозиції не відповідають сучасному рівню розвитку аграрних відносин.

Цікава думка висловлена також А. С. Євстігнєєвим, який вважає дивним той факт, що поза межами регулювання Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» опинились не менш небезпечні, аніж названі у вказаному Законі, види використання природних ресурсів на підставі дозвільних документів, зокрема, застосування пестицидів і агрохімікатів при використанні земель сільськогосподарського призначення[371]. Хід думок ученого теж вписується у

---

[368] Карпінська Н. В. Правове регулювання застосування засобів захисту рослин в контексті вимог ЄС. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України:* тези Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листопада 2021 року). Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2021. С. 89 – 92.

[369] Харитонова Т. Є. Green Deal та його реалізація в аграрному секторі України. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 116 – 119.

[370] Піддубна Д. С. Засоби захисту рослин: сучасні нормативно-правові вимоги у відповідності до світових змін через призму підтримки до поширення органічного господарювання та збереження природних ресурсів. *Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах:* збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр (Одеса, 6-9 червня 2019 року). Одеса: Гельветика, 2019. С. 159 – 162.

[371] Євстігнєєв А. С. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сфері спеціального природокористування в Україні: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2019. 434 с.

адміністративно-обмежуючий напрям удосконалення правового регулювання застосування хімічних засобів у сільському господарстві.

Проаналізувавши аргументацію та пропозиції учених, представлені вище, ми дійшли деяких висновків. Так, наука і практика вимагають принципового перегляду та обґрунтованої раціоналізації хімізації сільськогосподарського виробництва – від використання мінеральних добрив до застосування різних добавок і стимуляторів[372]. При цьому навіть поверховий аналіз вказаних вище нормативно-правових актів дозволяє стверджувати, що проблематика правового регулювання «розумних меж» використання пестицидів та агрохімікатів носить комплексний характер. Тому вирішення на правовому рівні якихось окремих питань носитиме точковий характер і не дозволить в цілому вирішити проблеми. Безсумнівно, дане питання має увійти до стратегічних завдань держави щодо розвитку аграрної сфери[373].

Уважне вивчення вітчизняного та іноземного досвіду дозволяє зробити деякі концептуальні висновки щодо правового регулювання використання хімічних фітосанітарних засобів:

- по-перше, наразі існує сформована проблема підвищеного навантаження на довкілля, спровокована застосуванням хімічних пестицидів та інших фітосанітарних препаратів. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва в Україні, що спостерігається протягом останніх років та відображається у кількісних та якісних показниках врожаїв, лише поглиблюватиме ці проблеми за умови подальшої інертності законодавця;
- по-друге, усвідомлюючи необхідність збереження та підвищення конкурентоспроможності вітчизняного агробізнесу, країни ЄС досить помірковано залишають питання зменшення використання пестицидів на рівні добровільних національних програм. Цей факт є важливим індикатором

[372] Настіна О. І. До проблеми екологізації аграрного права. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна:* матеріали Всеукр. круг. столу (Київ, 25 травня 2012 року). Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2012. С. 108 – 111.

[373] Костенко С. О. Пестициди та агрохімікати як інновації в аграрній сфері: до питання правового регулювання «розумних меж» використання. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України:* тези Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листопада 2021 року). Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2021. С. 92 – 98.

чутливості фітосанітарних відносин, і має бути сигналом для їх обережного та виваженого регулювання в Україні;

- по-третє, країни, які прагнуть до зменшення використання хімічних фітосанітарних препаратів, переважно використовують змішані (комплексні) схеми законодавчих заходів, комбінуючи інформаційні, економічні та адміністративні важелі. При цьому можна виділити кілька основних засад відповідного поєднання: а) метод жорстких заборон використовується лише у крайніх випадках; б) економічний тягар скорочення застосування пестицидів бере на себе держава (навіть податок на пестициди побудований таким чином, що, з одного боку, виробник здатен обирати платити його чи ні, а з іншого – потенційні збитки виробника при зменшенні використання хімічних препаратів компенсуються за рахунок державної підтримки); в) проведення активної інформаційно-просвітницької кампанії, здійснення постійної тісної консультаційної роботи з виробниками за рахунок державних програм.

3.2. Законодавче забезпечення фітосанітарних заходів біотехнологічної природи

Інноваційний розвиток сільського господарства породжує новітні способи фітосанітарного захисту рослин. Найбільш активно це відбувається у напрямі пошуку нових хімічних речовин та сполук, які здатні виконувати функції пестицидів та агрохімікатів. Проте, як вже зазначалося у попередньому підрозділі, суцільна хімізація аграрного виробництва із вирішення одних проблем перетворилася у джерело інших. Саме тому особлива увага нині приділяється розробці таких способів фітосанітарного захисту, які могли би позиціонуватися як ефективна альтернатива хімічному навантаженню на довкілля. У цьому підрозділі мова йтиме про біотехнологічні фітосанітарні заходи та їхнє правове регулювання.

Біотехнологія (від грец. bios – життя, techne – мистецтво, майстерність і logos – слово, навчання) – це використання живих організмів і біологічних процесів у виробництві[374]. Біотехнологія визначається у вітчизняній юридичній науці як усі види робіт, при яких із сировинних матеріалів за допомогою живих організмів і біологічних процесів виробляються ті чи інші продукти, і яка охоплює сукупність методів: мікробіологічний синтез, генну інженерію, клітинну та білкову інженерію, інженерну ензимологію, культивування клітин рослин, тварин і бактерій, методи злиття клітин тощо. У результаті чого пропонується визначення біотехнології як системи прийомів цілеспрямованого використання біологічних систем, живих організмів, їх похідних, або процесів життєдіяльності з метою отримання економічного чи іншого корисного ефекту[375].

Тобто біотехнологічний спосіб фітосанітарного захисту полягає, зокрема, у створенні таких сортів сільськогосподарських рослин, які були би стійкими до шкідників та хвороб, не потребували би серйозного хімічного супроводу під час своєї культивації. Такий спосіб виглядає надзвичайно привабливо, оскільки має довгострокові переваги, однак він межує із ризиками іншого характеру.

Наразі існує два основних способи утворення нових рослин: селекція та генетична модифікація.

Інноваційна діяльність у сільському господарстві має особливий об’єкт правового регулювання, серед яких виокремлюються нові сорти рослин[376]. Підґрунтям для успішного розвитку рослинництва є селекційні, культурні рослини, які були доведені до такого стану шляхом відбору, схрещування для отримання сильніших продуктивних властивостей відповідних культур рослинного походження. Результатом цих дій є виведення конкретного сорту рослин. Сорт рослини, як результат інтелектуальної діяльності людини, підлягає захисту з боку держави. В Україні прийнятий 21.04.1993 року Закон «Про

---

[374] Фролова Н. В. Правове регулювання застосування продуктів біотехнології у сільському господарстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 158 – 161.

[375] Завгородня В. Проблеми формування юридичної термінології у сфері правового забезпечення біологічної безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 9. С. 117 – 120.

[376] Кондратенко Д. Ю. Особливості правового забезпечення агроінновацій в Україні. *Актуальні проблеми земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права:* матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 грудня 2021 року). Харків: Юрайт, 2021. С. 124 – 127.

охорону прав на сорти рослин», діє система органів, призваних охороняти права на сорти рослин[377].

Найефективнішим та економічно вигідним є широке впровадження нових сортів рослин із підвищеною зимо- та холодостійкістю, посухо- та жаростійкістю, стійкістю проти вилягання, випрівання, видування тощо в сільськогосподарське виробництво, оскільки, вважається, що сорт рослин є найдешевшим засобом підвищення врожайності, поліпшення якості продукції, зниження її собівартості[378]. Саме тому недивно, що українські виробники прагнуть вирощувати ті сорти фруктів та ягід, які вимагаються ринком в Україні та затребувані за кордоном. Однак лише деякі з них зареєстровані в Україні. Придбати необхідний садивний матеріал на зовнішньому або внутрішньому ринках таких сортів практично неможливо, оскільки за законом ввезти з-за кордону дозволено лише ті сорти, які включено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні. Придбати садивний матеріал сортів, не включених до реєстру, в українського виробника теж немає можливості, оскільки сертифікації підлягає садивний матеріал сорту, включеного до цього ж Реєстру. Маємо по суті «зачароване коло» у системі державної реєстрації сортів рослин. Як вказує В. А. Поліщук, аналіз нормативно-правового регулювання державної реєстрації сортів показує, що в Україні існує складна, довготривала в часі, фінансово витратна система і процедура державної реєстрації сортів, що створює реальні перешкоди для вітчизняних та іноземних селекціонерів поширювати свої сорти в Україні[379].

Незважаючи на те, що селекція є прогресивним, посиленим видом природного процесу – відбору найбільш життєздатних, найбільш оптимальних за певними критеріями сортів, вона все ж має свої межі. Тому з’явився та стрімко

---

[377] Корнієнко В. М. Деякі питання правового регулювання відносин в галузі застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин. *Форум права.* 2011. № 3. С. 385 – 389.

[378] Радченко А. М. Сорти рослин як об'єкти аграрних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2018. 20 с.

[379] Поліщук В. А. Організаційно-правові проблеми сертифікації садивного матеріалу у промисловому садівництві України. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 95 – 98.

розвивається метод генної інженерії, за допомогою якого відбувається вторгнення до генетичних конструкцій та створення нових рослин із необхідними заданими ознаками. А. М. Радченко визначає поняття «генетично модифікований сорт рослин» як сорт рослин, у якому генетичний матеріал змінено за допомогою штучних прийомів перенесення генів, чого не спостерігається у природних умовах[380].

Традиційно тема ГМО-рослин надзвичайно дискусійна. Утворилися табори прихильників та противників відповідного способу вирішення фітосанітарних, продовольчих, екологічних та інших проблем сучасності.

Основними аргументами прихильників розвитку та подальшого поширення ГМО-рослин можна вказати наступні:

- *збільшення продуктивності сільськогосподарської продукції*. На відміну від вразливості натуральної, ГМ-соя стійка до комах-шкідників і витримує обробку хімікатами, які вбивають усі види бур'янів, що дозволило в кілька разів збільшити обсяги її виробництва[381]. Окрім біотехнологічних операцій із зерновими, вчені використовують біотехнології для створення холодостійкого дерева, захищеного від хвороб та комах та з швидшим періодом росту, що має зменшити навантаження на природні ліси. Однак розробка біотехнологічних дерев – процес тривалий, оскільки дерева потребують багато часу для росту. Тому дослідники шукають інші методи підвищення продуктивності. Наприклад, вони використовують біотехнології із застосуванням грибків для боротьби з хворобами, які уражають дерева і працюють над поліпшенням мікроорганізмів, які живуть на коренях і забезпечують дерева поживними речовинами[382]. Слід визнати, що економічні потреби стають основним рушієм розвитку біотехнологій у сільському господарстві;

---

[380] Радченко А. М. Сорти рослин як об'єкти аграрних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2018. 20 с.

[381] Гетьман А. П., Лозо В. І. Правове регулювання розвитку біотехнології і використання генетично модифікованих організмів (ГМО) в Європейському Союзі. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 117. С. 180 – 194.

[382] Піддубний О. Ю. Правове регулювання використання біотехнологій у промисловості та охороні природи. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182. Ч. 1. С. 166 – 175.

- *протистояння негативним природно-кліматичним впливам*. Унаслідок прогресування кліматичних змін, поглиблення екологічних проблем сільськогосподарське виробництво стає все більш уразливим до негативних факторів впливу. Однак нетерпляче людство силоміць «вилучає милість у природи». Щоб пшениця була стійкою до посухи, в неї ввели ген скорпіона. ГМ помідори (з генами медуз і морських риб) знімають недозрілими, вони можуть місяцями зберігатися в холодильнику, а потім за лічені години дозрівають у теплі і потрапляють на прилавки. Сьогодні у світі вирощують 8 сортів модифікованих помідорів, 5 сортів рису, 3 – пшениці, 24 – картоплі, 32 – кукурудзи. ГМ соя і кукурудза майже витіснили традиційні й валом йдуть у їжу людині та на корм тваринам[383];

- *відновлення ґрунтів*. Цей напрям позитивного впливу біотехнологій досягається шляхом поширення генетично змінених бактеріальних культур, діяльність яких відновлює деградовані, забруднені, еродовані ґрунти, ГМ-рослин, здатних засвоювати і утилізувати важкі метали, залишки пестицидів у ґрунті тощо[384];

- *зменшення негативного впливу пестицидів на людину і довкілля.* Проблема поширення хімічних пестицидів у довкіллі турбує вже не лише екологів. ГМ-рослини дозволяють підвищити ефективність у сільському господарстві шляхом скорочення витрат на гербіциди, інсектициди, пестициди; меншої кількості обробки ґрунту; зменшення втрат від шкідників та хвороб[385];

- *нижчий вміст алергенів і токсинів у харчовій сільськогосподарській продукції.* Згідно доповіді Союзу німецьких академій наук і Гуманітарної комісії із зеленої біотехнології, вміст токсичних і алергенних речовин у продуктах з ГМ-рослин виявився нижчим, ніж у тих же продуктах із традиційних сортів – за

---

[383] Гетьман А. П., Лозо В. І. Правове регулювання розвитку біотехнології і використання генетично модифікованих організмів (ГМО) в Європейському Союзі. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 117. С. 180 – 194.

[384] Піддубний О. Ю. Правове регулювання використання біотехнологій у промисловості та охороні природи. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182. Ч. 1. С. 166 – 175.

[385] Батигіна О. Міжнароно-правове регулювання впливу ГМО на довкілля. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 82 – 86.

рахунок більш суворого контролю і меншої забрудненості паразитичними грибками[386].

Основні ***ризики використання ГМ-рослин у сільському господарстві*** можна представити у такому вигляді:

- *провокування хвороб людини.* Існування харчових ризиків проявляється у багатьох експериментах. Наприклад, вживання трансгенного продукту, отриманого пересадкою гена бразильського горіха у ДНК сої, викликало у багатьох людей алергічні реакції на чужорідний білок[387]. Крім того, результати наукових досліджень підтверджують, що вживання ГМ їжі може спричинити виникнення онкологічних захворювань[388];

- *руйнація екосистем.* Досить часто зустрічаються вказівки на екологічні ризики, які може потягнути за собою використання ГМО в сільському господарстві. Екологи припускають, що генетично змінені форми можуть випадково проникнути в дику природу, що призведе до катастрофічних змін в екосистемах[389]. Наприклад, генетична модифікація картоплі для стійкості до колорадського жука веде до того, що від контакту з нею гинуть не лише шкідники, а й безліч корисних комах; за ними гинуть птахи, які з'їли їх; руйнуються біологічні ланцюги, які природа створювала впродовж мільярдів років[390]. На серйозність цих ризиків вказує також фіксація відповідних положень-пересторог на рівні преамбули Директиви Ради 2001/18/ЄС: живі організми, випущені у навколишнє середовище у великих або малих кількостях для експериментальних потреб або як комерційні продукти, можуть розмножуватися у навколишньому середовищі і перетинати національні кордони, тим самим впливаючи на інші держави-члени. Наслідки такого випуску

---

[386] Дописки в книгу жизни. Элементы. URL: http://elementy.ru/lib/164586 (дата звернення: 22.04.2017).

[387] ГМО: шкода чи користь? Екологія життя. URL: http://www.ecolive.com.ua/content/blogs/gmo-shkoda-chi-korist (дата звернення: 01.12.2021 року)

[388] Їжа з ГМО викликає рак, – Daily Mail. URL: http://news.liga.net/ua/news/health/734166-zha_z_gmo_viklika_rak_ daily_mail.htm (дата звернення: 26.04.2017).

[389] Козмуляк К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: монографія. Чернівці: Кондратьєв А. В, 2017. 192 с.

[390] О переносе генов. ГМО – статьи, оценки, мнения. URL: https://gmobiosafety.wordpress.com/2008/01/15/%d0%9ed0%bf%d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%bd%d0%be%d1%81%d0%b5- %d0%b3%d0%b5%d0%bd%d0%be%d0%b2/ (дата звернення: 26.04.2017).

у природне середовище можуть виявитися незворотніми[391]. Цілком доречно зауважує О. М. Батигіна, що захист здоров'я людей та довкілля вимагає приділення належної уваги контролю ризиків, спричинених навмисним випуском у навколишнє середовище ГМО[392];

- *поява нових шкідників.* Експериментальним шляхом було доведено високий ступінь ризику генетичних досягнень. Хоча вони покликані підвищити рівень боротьби зі шкідниками, вони насправді можуть зробити ще гірше. Так, при перехресному запиленні бур'яни можуть отримати від ГМО ген стійкості до шкідників і пестицидів. Тоді розмноження бур'янів буде неконтрольованим, саморегуляція в екосистемах порушиться, бур'яни витіснять багато видів, нездатних до конкурентної боротьби з ними, і займуть величезні території, які постійно поширюватимуться. У ході експериментів було виявилено, що дика гірчиця, схрестившись з генетично-модифікованим олійним рапсом, отримує від нього ген стійкості до гербіцидів, внаслідок чого з'являється «супербур'ян», нечутливий до гербіцидів[393];

- *загрози біотероризму.* Робота з генетичним, біологічним матеріалом є досить ризиковою, особливо в контексті використання у злочинних цілях. Так, Б. В. Островська слушно нагадує про те, що пандемія здійснила велику «перевірку на готовність» міжнародного співтовариства до зустрічі з біозагрозами. Тому з метою попередження майбутніх неконтрольованих спалахів епідемій, які можуть перерости в пандемії, міжнародне співтовариство має чітко контролювати усі наукові дослідження, які мають потенційну загрозу для людства, особливо актуалізувати питання заборони генетичної модифікації вірусів та бактерій, насамперед за допомогою міжнародного права[394].

---

[391] Directive 2001/18/EC of the European Parliament and of the Council of 12 March 2001 on the deliberate release into the environment of genetically modified organisms and repealing Council Directive 90/220/EEC - Commission Declaration. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0018&qid=1657889505201 (дата звернення: 01.12.2021 року)

[392] Батигіна О. Міжнароно-правове регулювання впливу ГМО на довкілля. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 82 – 86.

[393] Козмуляк К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: монографія. Чернівці: Кондратьєв А. В, 2017. 192 с.

[394] Островська Б. В. Нові виклики правам людини в контексті сучасних загроз пандемії (національний та міжнародно-правовий біоетичні аспекти). *Організація юридичної науки та освіти в Україні й світі: історичний*

Саме з міжнародно-правових основ варто розпочати аналіз правового регулювання біотехнологічної діяльності у сільському господарстві. Наразі існують два спеціальних документа, які на міжнародному рівні безпосередньо спрямовані на регулювання новітньої її складової – генно-інженерної діяльності – це Конвенція про біологічну різноманітність від 05 липня 1992 року та Картахенський протокол про біобезпеку від 29 січня 2000 року.

Указаний Протокол охоплює всі аспекти, пов'язані з використанням ГМО, у т.ч. цілеспрямоване їх вивільнення у довкілля. Протокол визначає правила застосування процедур попередньої обґрунтованої згоди, ідентифікації, експертизи, обробки, інформування тощо. Істотне значення має положення про юридичні наслідки поведінки, яке базується на принципі «обережності», який слугує підставою для накладення заборони на ввезення ГМО за умов недостовірних даних щодо оцінки ризику, наукової невизначеності шкідливих наслідків запропонованої діяльності на природне середовище, а також із нестачею відповідних наукових інформаційних даних, що стосуються масштабів можливого несприятливого впливу ГМО на збереження і стале використання біорізноманіття в країні імпорту (ст. 11)[395].

Проблема полягає у тому, що біотехнологічний спосіб фітосанітарного захисту полягає у цілеспрямованому та масштабному поширенні ГМ рослин та мікроорганізмів у навколишнє природне середовище. Саме тому надзвичайної актуальності набуває питання про врегулювання обороту ГМО. Нині має місце конфлікт між двома різними підходами до міжнародно-правового регулювання ГМО: з одного боку, практика розвитку виробництва ГМО в США і Канаді, заснована на наукових дослідженнях та оцінці ризиків, «хоча передбачається, що нульовий рівень ризику в безпеці продуктів – поняття суто гіпотетичне»[396]; з іншого боку – бачення даної проблеми в ЄС, засноване на крайній обережності

досвід, сучасний стан та майбутні перспективи: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 грудня 2020 року). Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького, 2021. С. 160 – 161.

[395] Курило В. І., Гиренко І. В., Курзова В. В. Правове забезпечення збереження і використання генетичних ресурсів рослин через призму глобалізації проблеми біобезпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право.* 2012. Вип. 173 (3). С. 97 – 116.

[396] Угода про застосування санітарних та фітосанітарних заходів від від 15.04.1994 року. URL: http://zakon4.rada. gov.ua/laws/show/981_006 (дата звернення: 01.12.2021 року)

використання ГМО, а також виражене в обов'язковому маркуванні цих продуктів. Це серйозне протистояння має багатомільярдні торговельні наслідки протягом не одного десятиріччя. Не дивно, що цю проблему на міжнародному рівні намагалися вирішити за допомогою права СОТ.

Однак існує низка проблем у сучасному праві СОТ, що не дає змоги на належному рівні здійснювати міжнародно-правове регулювання ГМО. СОТ чітко визнає право країн-учасниць на реалізацію заходів, спрямованих на захист здоров'я людей, тварин і рослин (ст. XX ГАТТ). Таким чином, СОТ не може бути прямо залучена до реалізації будь-яких владних повноважень у внутрішньодержавні заходи, що стосуються тестування, схвалення ГМО[397]. Тобто дієве міжнародно-правове регулювання використання ГМ-технологій для вирішення фітосанітарних проблем має певні обмеження.

Тим часом, ГМО почали широко використовуватися в сільському господарстві шляхом створення трансгенних рослин, що здатні протистояти шкідникам, та трансгенних бактерій, що здатні, наприклад, знищувати певний вид шкідника або поглинати CO2[398]. Постає питання, наскільки українське законодавство готове до впровадження відповідних біотехнологічних фітосанітарних заходів?

На сьогодні законодавство у сфері застосування біотехнологій в Україні лише починає формуватися. Ядром цього законодавства слід визнати спеціальний Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів». Крім того, аналіз свідчить про те, що значна група законодавчих актів опосередковано регулює питання біобезпеки через загальні правові вимоги щодо охорони здоров'я людини, довкілля від впливу небезпечних факторів фізичної, хімічної та біологічної природи: Основи законодавства про охорону

[397] Духневич А. В. Правове регулювання фітосанітарного контролю в Україні у відповідності до норм СОТ. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 289 – 294.

[398] Стемпаковська Н. С. Міжнародно-правове регулювання обігу генно-модифікованої продукції. *Science Online.* URL: http://nauka-online.com/ (дата звернення: 01.12.2021 року)

здоров'я[399], закони України «Про лікарські засоби»[400], «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»[401], «Про пестициди та агрохімікати» та деякі інші[402].

Однак при цьому існує спеціальне біотехнологічне законодавство, яке зародилося ще до появи основного закону в цій сфері. Наприклад, перші еколого-правові згадки про біотехнологічні пошуки можна зустріти ще у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991), ст. 53 якого передбачає, що підприємства, установи й організації зобов'язані забезпечувати екологічно безпечне виробництво, зберігання, транспортування, використання, знищення, знешкодження і захоронення мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин і предметів біотехнології, розробляти й здійснювати заходи щодо запобігання та ліквідації наслідків шкідливого впливу біологічних факторів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини[403]. Відповідні вимоги до ГМ-рослин накопичувалися поступово, зокрема, з 1998 року діяв Тимчасовий порядок ввезення, державного випробування, реєстрації та використання трансґенних сортів рослин в Україні, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 року № 1304[404].

Незважаючи на прийняття молодою Українською державою таких нормативно-правових актів і норм, спрямованих на регулювання відносин у сфері ГМО, вони не складали повноцінне законодавство. Дуже образно з цього приводу тоді писала Л. В. Струтинська-Струк: «Протягом останніх років у правовому регулюванні питань біобезпеки в процесі генно-інженерної діяльності спостерігається тенденція, яку можна охарактеризувати як «латання дір»: до

---

[399] Основи законодавства про охорону здоров'я від 19.11.1992 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 4. Ст. 19.

[400] Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 22. Ст. 86.

[401] Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1998. № 19. Ст. 98

[402] Фролова Н. В. Правове регулювання застосування продуктів біотехнології у сільському господарстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 158 – 161.

[403] Про охорону навколишнього природного середовища: Закон УРСР від 25.06.1991 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1991. № 41. Ст. 546.

[404] Про затвердження Тимчасового порядку ввезення, державного випробування, реєстрації та використання трансґенних сортів рослин в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 р. № 1304. *Офіційний вісник України*. 1998. № 33. Стор. 67. Ст. 1243. (*втратила чинність*)

окремих різногалузевих нормативно-правових актів вносяться незначні зміни та доповнення, які докорінним чином не вирішують проблему, а часом внаслідок неузгодженості вносять плутанину в правове регулювання відповідних відносин»[405].

Найбільшу свою увагу проблемі регулювання ГМО вітчизняний законодавець приділив під дією зовнішніх обставин, а саме у рамках вимушеної адаптації законодавства до вимог права СОТ під час підготовки до вступу до цієї організації.

У 2007 році Верховна Рада України прийняла Закон «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні ГМО»[406]. Майже одночасно Кабінет Міністрів України видав постанову про обов'язкове маркування продуктів харчування із вмістом ГМО, яка мала набрати чинності з 1 листопада 2007 року, але була відкладена через сильне лобіювання виробників та імпортерів м'ясопродуктів в українському парламенті. Лише через два роки уряд прийняв постанову «Про затвердження Порядку етикетування харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми або вироблені з їх використанням та вводяться в обіг» 13 травня 2009 року № 468[407], а Верховна Рада – Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів «щодо інформування громадян про наявність у харчових продуктах ГМО» № 1778 від 17 грудня 2009 року[408], згідно з якими вся харчова продукція підлягає в Україні обов'язковому маркуванню про наявність чи відсутність ГМО[409]. Однак ці вимоги були декларативними. Указана

---

[405] Струтинська-Струк Л. В. Правові основи біологічної безпеки в Україні: реалії чи далека парспектива? *Екологічне законодавство України: стан та перспективи розвитку:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13-14 грудня 2007 року). Харків: Право, 2018. С. 149 – 155.

[406] Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2007. № 35. Ст. 484.

[407] Про затвердження Порядку етикетування харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми або вироблені з їх використанням та вводяться в обіг: постанова Кабінету Міністрів України від 13 травня 2009 року № 468. *Офіційний вісник України*. 2009. № 37. Стор. 17. Ст. 1240.

[408] Про внесення змін до Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів «щодо інформування громадян про наявність у харчових продуктах генетично модифікованих організмів (ГМО): Закон України від 17 грудня 2009 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2010. № 9. Ст. 83.

[409] Гетьман А. П., Лозо В. І. Правове регулювання розвитку біотехнології і використання генетично модифікованих організмів (ГМО) в Європейському Союзі. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 117. С. 180 – 194.

постанова потягнула лише різке збільшення товарів, на яких є відмітка «Без ГМО». Жоден виробник не вказав, що ГМО присутні (хоча в багатьох випадках вони там містилися), оскільки не було зареєстровано жодного ГМО[410].

З моменту прийняття спеціального Закону та визначення головних засад регулювання відповідних відносин розпочалося більш активне формування законодавства про ГМ-технології. Постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2009 року № 808 було затверджено Порядок державної реєстрації генетично модифікованих організмів сортів сільськогосподарських рослин у відкритій системі (із наступними змінами)[411], а постановою від 12 жовтня 2010 року № 919 – Порядок державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел харчових продуктів, кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять такі організми або отримані з їх використанням (із наступними змінами)[412]. Поступове створення спеціального законодавства не означає дієвість нормативно-правових основ чи розповсюдженість таких правовідносин.

Довгий час законодавство діяло скоріше як блокатор таких відносин. Лише у липні 2013 року в Україні вперше була зареєстрована ГМ-сировина для виробництва кормів – ГМ-соєвий шрот. У 2015 році реєстрацію проведено й відносно вірусу, який є складовою вакцини для м’ясоїдних тварин[413]. У 2011 році наказом Мінприроди України затверджено Критерії оцінки ризику потенційного впливу генетично модифікованих організмів на навколишнє природне середовище[414]. Названий акт розроблено з метою визначення оцінки впливу на

---

[410] Волощенко В. В. Правове забезпечення біологічної безпеки при поводженні з ГМО. *Сучасні екологічні проблеми та методика викладання еколого-правових дисциплін:* матеріали Респ. наук.-практ. (Харків, 25 – 26 листопада 2010 року). Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2010. С. 37 – 38.

[411] Деякі питання проведення апробації (випробування)та реєстрації генетично модифікованих організмів сортів сільськогосподарських рослин: постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2009 року № 808. *Урядовий кур'єр.* 2009. № 150.

[412] Питання забезпечення реалізації статті 7 Закону України "Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів": постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2010 р. № 919. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 195.

[413] 12 Козмуляк К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: монографія. Чернівці: Кондратьєв А.В, 2017. 192 с.

[414] Про затвердження Критеріїв оцінки ризику потенційного впливу генетично модифікованих організмів на навколишнє природне середовище: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 7 лютого 2011 року. *Офіційний вісник України*. 2011. № 17. Стор. 52. Ст. 722.

навколишнє природне середовище ГМО та їх метаболітів протягом усього виробничого циклу їх використання, можливості виникнення та вірогідних масштабів наслідків негативного впливу на довкілля при поводженні з ГМО у відкритій системі.

Взагалі, формування вітчизняного законодавства про ГМО відбувалося «із запізненням», тобто законодавство критично не встигало за стрімким розвитком фактичного створення та використання нових генних технологій. Саме тому на етапі відсутності нормативного регулювання тих чи інших питань вирішальну роль у регулюванні суспільних відносин відігравала у тому числі судова практика із застосуванням аналогії закону чи аналогії права[415].

Аналіз вітчизняного законодавства, яке регулює відносини створення, обігу та використання ГМО, вказує на існування таких основних принципових засад регламентації цих правовідносин:

- *обов'язкова державна реєстрація*. Незважаючи на те, що відповідна вимога є цілком адекватною в умовах світового досвіду правового регулювання біотехнологічної сфери, її конкретний механізм викликає деякі зауваження вчених. Наприклад, В. О. Юрескул зазначає, що ст. 14 вітчизняного Закону, яка містить норму про те, що у реєстрації ГМО може бути відмовлено у разі отримання науково обґрунтованої інформації про їх небезпеку, суперечить принципу перестороги[416]. Основна методологічна засада врегулювання обігу ГМО, закріплена на міжнародно-правовому рівні та втілена у принципі перестороги (принципі обережності), що спрямований на запобігання шкоди довкіллю при поводженні з ГМО або максимальне обмеження можливого несприятливого впливу ГМО на природне середовище ще до того, як вона буде завдана. Уперше про те, що практичне використання ГМО в господарських цілях має базуватися на принципі обережності, було наголошено у п. 15 Декларації Ріо

[415] Піддубний О. Ю. Правовідносини у сфері біотехнологій: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.06; 12.00.07. Київ, 2015. 43 с.

[416] Юрескул В. О. Щодо застосування принципу перестороги до генетично змінених організмів. *Правове життя сучасної України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16-17 травня 2013 року). Одеса: Фенікс, 2013. С. 621 – 623.

(1992 р.)[417]. Ми згодні з думкою ученої, оскільки фактично питання про відмову в реєстрації ставиться в залежність від відсутності негативних даних, а не від присутності підтверджених позитивних, що не відповідає принципу перестороги.

Досліджуючи процедуру реєстрації ГМО, С. М. Романко вказує на запізніле, але все ж необхідне впровадження європейських принципів регулювання ГМО, зокрема в частині реєстрації ГМО-джерел, а не продуктів, вироблених з них[418].

Деякі вітчизняні учені розмірковують над тим, щоб розширити сферу державної реєстрації. І. В. Гиренко звертає увагу, що місця вирощування ГМ-рослин не є предметом державної реєстрації, що викликає певне занепокоєння через можливість перенесення властивостей цих рослин на звичайні рослини. У правовому забезпеченні контролю за вирощуванням ГМО та екологічного стану агросистеми, територій, на яких така продукція вирощується, існує прогалина щодо необхідності мати реєстр територій агропромислового вирощування ГМО[419]. Поділяючи таке занепокоєння, О. Ю. Піддубний пропонує трансформувати звичайний механізм реєстрації, передбачений у законодавстві, у так званий кадастрово-кластерний принцип, згідно з яким реєстрації та внесенню в базу даних підлягатиме кожна операція з виготовлення сільськогосподарської продукції протягом всього технологічного ланцюжку аж до готового продукту, щоб у супровідній документації на кожну партію рослинницької продукції було зазначено місце її вирощування, а документація на кожне поле містила б для зустрічної перевірки підтвердження такого факту[420].

О. І. Менів вважає існуючу систему реєстрації ГМО теж недостатньою. Учений переконаний у доцільності внесення до законодавства України норм про

---

[417] Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14.06.1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

[418] Романко С. М. Забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції як один з головних пріоритетів державної політики у аграрному секторі. *Правові проблеми розвитку сільських територій України:* матеріали кругл. столу (Київ, 9 грудня 2015 року). Київ, Видавництво «Прінт сервіс», 2015. С. 165 – 169.

[419] Гиренко І. В. Правове регулювання агроінноваційної діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2010. 19 с.

[420] Піддубний О. Ю. Сільськогосподарська біотехнологія як предмет правового регулювання. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна:* матеріали Всеукр. кругл. столу (Київ, 25 травня 2012 року). Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2012. С. 120 – 124.

можливість застосування ГМО при їх навмисному випуску в навколишнє природне середовище (а не у так званій відкритій системі), зокрема, стосовно необхідності отримання дозволу на їх таке використання (а не на їх державну реєстрацію, як це передбачено зараз), а також відсутності потреби в його одержанні щодо тих ГМО, які були допущені до використання в ЄС[421]. Однак останнє твердження викликає сумніви, оскільки навіть у складі ЄС країни зберігають за собою право контролювати поширення тих чи інших ГМО. Наприклад, у 1997 році Австрія та Люксембург заборонили використання ГМ-кукурудзи, що була попередньо схвалена ЄС. До 1998 року Франція та Греція запровадили національні заборони на схвалені ГМО, а за ними слідували й інші країни. Зрештою, ЄС дозволив країнам-членам самостійно вирішувати питання дозволу на своїй території ГМО за умови, що національні правила не порушуватимуть вимог СОТ[422]. На нашу думку, вирішення питань національної біобезпеки, до яких відноситься і використання на території України ГМО, слід залишити у віданні національних органів влади.

Однак при тому, що законодавець постійно наголошує на обов'язковості державної реєстрації ГМО, і тим самим підкреслює свій жорсткий контроль над відповідними відносинами, учені вбачають недоліки відповідної організації державно-управлінських та контролюючих відносин. Так, О. Г. Бондар вважає головною слабкістю вітчизняного закону про біобезпеку те, що він не передбачає створення єдиного контролюючого органу, який би взяв на себе відповідальність за безпечну розробку, випробування, транспортування і використання ГМО[423].

О. Ю. Піддубний, досить критично оцінюючи вимоги чинного законодавства, приходить до висновку про відірваність законодавчого регулювання ГМО від будь-яких потреб практики. Спостерігається певна «реєстроманія» у всіх сферах

---

[421] Менів О. І. Правове забезпечення використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні та ЄС: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2016. 22 с.

[422] Seifert F. Measuring the Europeanization of the Anti-GM Movement: Evidence from five EU Countries. Mobilization: An International Quarterly: September 22, 2017. Vol. 3. P. 363 – 383.

[423] Бондар О. Г. Проблеми здійснення держанвого контролю за обігом генетично модифікованих організмів та продукції, що отримана з використаням генетично модифікованих організмів, в Україні. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин:* збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 12 – 14.

державного регулювання, проте було би більш корисним зменшити кількість реєстрів на користь відкритості, зручності у користуванні[424]. На нашу думку, відповідна теза ученого є цілком слушною, оскільки лише Законом України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» передбачено ведення, як мінімум, трьох реєстрів;

- *маркування.* Проміжний крок, своєрідний компроміс між повною забороною ГМО та повним їх дозволом лежить у площині маркування продуктів, які містять відповідні речовини. Для України це питання було важливим, однак висловлюються думки щодо недоцільності таких маркувальних процедур, які не здатні забезпечити екологічну безпеку, та зрештою зводяться до формальної фіксації, що не обов'язково відповідає дійсності. ГМО в малих дозах може міститися в злакових (рис, пшениця, кукурудза), різних коренеплодах (картопля, буряк і т.д.), а також в томатах, арахісі, насінні соняшнику, полуниці тощо. Важливо розуміти, що суть ГМО в тому, що в генетичний код цих організмів впроваджують гени інших, чужорідних. Однак в деяких продуктах просто не може бути генно-модифікованих організмів (наприклад, у воді, спиртних напоях, цукрі, солі), хоча такі позначення все одно зустрічаються[425].

Як зазначає К. А. Козмуляк, інформація про наявність того чи іншого ГМО та його кількість у складі продукту дозволяє споживачеві прийняти рішення про доцільність його вживання і, цим самим, сприяє забезпеченню його внутрішньої екологічної безпеки[426]. Крім того, як вказують А. П. Гетьман та В. І. Лозо, обов'язкове маркування всіх ГМ-продуктів має подвійну мету: по-перше, інформувати споживача про наявність у продукті зазначеного ГМО; по-друге, підтримувати «мережу безпеки», засновану на відслідкованості цих продуктів на

[424] Піддубний О. Ю. Реєстр ГМО в Україні: досвід нормативного аналізу. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України:* матеріали кругл. столу (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків: Право, 2016. С. 166 – 168.

[425] Боснюк-Григор'єва Ю. П. Нові правила виробництва, маркування та обігу органічної продукції. *Історико-правовий часопис.* 2019. № 2 (14). С. 118 – 122.

[426] Козмуляк К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: монографія. Чернівці: Кондратьєв А. В, 2017. 192 с.

всіх стадіях виробництва та розміщення на ринку[427]. Наразі правове регулювання цього питання змістило центр ваги та перейшло до харчового законодавства. Так, Законом України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» закріплено вимогу про обов'язкове маркування харчового продукту позначкою "з ГМО" у випадку наявності у харчовому продукті ГМО, якщо їх частка перевищує 0,9% в будь-якому інгредієнті харчового продукту, що містить, складається або вироблений з генетично модифікованих організмів[428].

Незважаючи на формальне закріплення у Законі низки принципів державної політики у галузі генетично-інженерної діяльності та поводження з ГМО (ст. 3), насправді головними дієвими правовими механізмами ргеламентації цих відносин виступають саме проаналізовані вище два – реєстрація та маркування. У літературі висуваються пропозиції щодо розширення основних принципових засад правового регулювання використання ГМО. Наприклад, І. Якубович вважає необхідною імплементацію до національного законодавства «принципу співіснування» традиційного сільськогосподарського виробництва, органічного аграрного господарювання та використання ГМ-культур, а також забезпечення дієвих організаційно-правових механізмів контролю за дотриманням вимог законодавства щодо безпечності та якості зерна[429].

Щодо майбутнього розвитку законодавства у сфері використання ГМО учені висловлюють різні позиції.

Л. В. Лейба, наприклад, вважає, що на сьогодні Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», хоча і покриває широке коло пов’язаних із ГМО питань: від реєстрації різновидів культур на основі ГМО до діяльності, пов’язаної з продуктами ГМО, але по деяких позиціях носить доволі загальний характер і потребує прийняття підзаконних актів, а деяких

---

[427] Гетьман А. П., Лозо В. І. Правове регулювання розвитку біотехнології і використання генетично модифікованих організмів (ГМО) в Європейському Союзі. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 117. С. 180 – 194.

[428] Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів: Закон України від 06.12.2018 року. *Відомості Верховної Ради.* 2019. № 7. Ст. 41.

[429] Якубович І. Правове регулювання якості та безпечності зерна в Україні. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 371 – 375.

випадках – і законів, що сприятимуть ефективності системи[430]. О. І. Менів теж підкреслює, що законодавству України поки суттєво бракує детальної розробленості питань використання ГМО в сільському господарстві та правового забезпечення відповідних відносин[431]. Розмірковуючи над можливими шляхами вирішення цієї проблеми, Т. В. Курман пропонує закріплення порядку і правил використання біотехнологій у сільськогосподарському виробництві на законодавчому рівні шляхом розробки і прийняття або загального Закону України «Про біотехнології в сільському господарстві», або законодавчих актів більш вузької сфери дії – Законів України «Про біопестициди», «Про біологічний захист сільськогосподарських рослин», «Про біозасоби у тваринництві» тощо[432]. Це вбачається необхідним для того, щоб забезпечити сталий розвиток сільськогосподарського виробництва, виключивши усі можливі ризики для життя та здоров'я людини, довкілля, біологічного різноманіття тощо[433].

У зв'язку з євроінтеграційними прагненнями України, особливого значення набувають питання щодо наближення змісту національного законодавства до законодавства ЄС. При цьому ми переконані, що наближення – не значить копіювання норм та механізмів. Наближення означає розуміння основних принципів, сутності та мети зарубіжних правових моделей та їх втілення у вітчизняних законодавчих актах. Так, важливого значення набувають принципи Директиви Ради 2001/18/ЄС, які перекликаються з тими, що зазначені в Картахенському протоколі про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття. По-перше, всіх їх об'єднує превентивний принцип, сутність якого виражається у попередженні настання негативних наслідків щодо впливу на

---

[430] Лейба Л. В. До питання про вдосконалення законодавства України у сфері забезпечення біологічної безпеки. *Сучасні екологічні проблеми та методика викладання еколого-правових дисциплін:* матеріали Респ. наук.-практ. конф. (Харків, 25-26 листопада 2010 року). Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2010. С. 39 – 41.

[431] Менів О. І. Правове забезпечення використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні та ЄС: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2016. 22 с.

[432] Курман Т. В. Теоретико-методологічні засади правового забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2019. 40 с.

[433] Курман Т. В. Теоретико-правові питання використання біотехнологій в умовах сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. *Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 7- 10 червня 2018 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 173 – 176.

здоров'я людей та довкілля, або зведення їх до мінімальних. По-друге, важливе значення надається індивідуалізації як у контексті визначення негативних властивостей впливу ГМО, так і його сутнісних ознак, що йому притаманні порівняно із іншими ГМО (принцип індивідуалізації). По-третє, застосування наукових підходів. По-четверте, реагування на отриману інформацію щодо виявлення можливих нових впливів таких організмів на відповідні об'єкти та застосування необхідних попереджувальних заходів (інформаційний принцип)[434].

3.3. Специфіка правового регулювання біологічних фітосанітарних заходів

Потреба в інноваційних технологіях та їх запровадження в сільському господарстві з метою досягнення стійкої інтенсифікації є ключовим питанням для урядів країн всього світу. Саме інноваційні технології дозволяють зменшити ресурсо- та енергоспоживання, виробничі витрати, обмежити кількість агротехнічних прийомів та використання пестицидів й агрохімікатів, що у свою чергу знижує негативний вплив на навколишнє природне середовище та родючість ґрунтів[435]. Інноваційні технології розвиваються у тому числі у напрямку розробки та використання біологічних фітосанітарних препаратів, які формують інший спосіб захисту рослин та покращення властивостей ґрунту, що суттєво відрізняється від хімічного та біотехнологічного способів, розглянутих у попередніх підрозділах.

---

[434] Батигіна О. Міжнароно-правове регулювання впливу ГМО на довкілля. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 82 – 86.

[435] Бакай Ю. Ю. Правові засади запровадження інноваційних технологій в агробізнесі. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери:* матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 листопада 2020 року). Харків: Юрайт, 2020. С. 74 – 77.

Біологічний метод полягає у використанні для захисту рослин від шкідливих організмів їхніх природних ворогів (хижаків, паразитів, гербофагів, антагоністів), продуктів їхньої життєдіяльності (антибіотиків, феромонів, ювеноїдів, біологічно активних речовин) та ентомопатогенних мікроорганізмів для зменшення їхньої кількості та шкодочинності і створення сприятливих умов для діяльності корисних видів у агробіоценозах, тобто застосування «живого проти живого»[436]. Протягом багатьох років дослідники скептично ставилися до того, чи будуть розроблені мікробні біологічні засоби контролю, і зокрема біопестициди, для використання в інших сферах, окрім теплиць і лісового господарства[437]. Однак сьогодні в результаті наукових розробок з'являються біологічні препарати для захисту рослин від шкідливих організмів – такі засоби боротьби зі шкідниками, збудниками хвороб рослин і бур'янами, основою яких є агенти біологічної природи. В основу біологічних препаратів покладено корисні для захисту рослин мікроорганізми або продукти їх життєдіяльності, що викликають захворювання і загибель шкідників рослин[438].

Хоча примітивні прояви біологічного методу боротьби зі шкідливими організмами людство намагається використовувати давно, проте наразі науковий прогрес дозволяє вивести біометод на інший рівень якості та зручності. Для ілюстрації можна схематично описати принцип дії одного з біопрепаратів. Так, на відміну від звичайних пестицидів, що спрямовані на тотальне знищення комах, атрактанти «Самцевий вакуум» використовуються для приваблення шкідників до пасток для подальшого контролю їх появи та розмноження у горіхових садах. Механізм дії проявляється у тому, що атрактант запобігає паруванню комах: самців заманюють у пастки, маніпулюючи їх поведінкою, а потім знищують шкідника клейовими пастками. Безумовними перевагами такого способу боротьби зі шкідниками можна вказати: а) екологічну безпечність, адже

---

[436] Основні напрямки сучасної біотехнології. URL: https://sites.google.com/site/biotechnologiya/ biblioteka/metod (дата звернення: 01.12.2021 року)

[437] Bailey KL. Canadian innovations in microbial biopesticides. *Canadian journal of plant pathology*. 2010. Vol. 32. Issue 2. P. 113 – 121.

[438] Костенко М. О., Шерстюк О. Л., Коваленко Н. П. Мікробіологічні препарати у захисті рослин від хвороб. *Сучасні аспекти і технології у захисті рослин*: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Полтава, 16 лютого 2021 р.). Полтава: ПДАА, 2021. С. 63 – 65.

штучні атрактанти не отруйні, а під впливом сонця і вологості поступово руйнуються, а тому не накопичуються і не заражають навколишнє середовище; б) відсутність негативного впливу на сільськогосподарську продукцію, позаяк відповідний біопрепарат не має залишку та контакту з продукцією; в) адресна дія, оскільки створюється вплив тільки на певні види або групи комах, не зачіпаючи інших представників фауни[439]. Іноземні дослідники, окрім іншого, наголошують на економічності біопрепаратів, порівняно із хімічними аналогами. Наприклад, використання біодобрив може відігравати важливу роль у підтримці систем сільського господарства у країнах, що розвиваються. Так, у Пакистані, де застосовані добрива щорічно становлять сто мільярдів рупій, навіть 10% внеску біодобрив може заощадити приблизно 10 мільярдів рупій[440].

Таким чином, механізм дії біопрепаратів серйозно відрізняється від хімічного (який спрямований на фізичне знищення живих організмів або формування потужного штучного впливу на фізико-хімічні властивості природних ресурсів) та біотехнологічного (який полягає у створенні нових сортів рослин, які здатні краще протистояти шкідливим впливам). Біопрепарати маніпулюють природними процесами, посилюючи їх та спрямовуючи у необхідному напрямку.

Крім того, до числа біопрепаратів слід віднести цікаву групу засобів під загальною назвою біостимулятори, на яких варто зупинитися більш детально.

Так, незважаючи на те, що законодавство України не містить відповідного терміну, він вже давно фігурує у фітосанітарному законодавстві ЄС. У Регламенті Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1107/2009 від 21 жовтня 2009 року щодо введення в обіг засобів захисту рослин і про скасування директив Ради 79/117/ЄЕС і 91/414/ЄЕС зазначається, що біостимулятор рослин – це продукт, який стимулює процеси живлення рослин незалежно від вмісту поживних речовин у продукті з єдиною метою покращення однієї чи кількох із

[439] Ласло О. О., Гордєєва О. Ф. Біологічний метод захисту горіхового саду від червиці в'їдливої. *Сучасні аспекти і технології у захисті рослин*: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Полтава, 16 лютого 2021 року). Полтава: ПДАА, 2021. С. 59 – 60.

[440] Naveed M., Mehboob I., Shaker M. A., Baqir Hussain M., Farooq M. Biofertilizers in Pakistan: Initiatives and limitations. *International Journal of Agriculture and Biology*. 2015. Vol. 17 (3). P. 411 – 420.

таких характеристик рослини чи ризосфери рослини: (a) ефективність використання поживних речовин; (б) стійкість до абіотичного стресу; (c) якісні ознаки; (d) наявність обмежених поживних речовин у ґрунті чи ризосфері[441]. Слід зазначити, що у фітосанітарних актах ЄС висуваються цілком конкретні вимоги до біостимуляторів. Наприклад, в інформації до біостимулятору повинні бути вказані всі навмисно додані мікроорганізми. Крім того, передбачаються вимоги щодо маркування: етикетка повинна містити таку фразу: «Мікроорганізми можуть потенційно спровокувати реакції сенсибілізації»[442]. Тобто, як бачимо, існують спеціальні вимоги до відповідної категорії біологічних фітосанітарних препаратів.

Фізіологічна активність цих препаратів проявляється у стимулюванні ростових процесів рослин і у зменшенні негативної дії стресових факторів. Їх використання дозволяє підвищити ефективність та знищити обсяги застосування добрив. Окрім того, біостимулятори можуть стимулювати активність «корисних» ґрунтових мікроорганізмів та поглинання рослинами поживних речовин з ґрунту. Таким чином, ефект біостимуляції відрізняється від того, який здійснюють пестициди, а також від того, що формують добрива. У зв'язку з цим виникають пропозиції щодо виділення у законодавстві окремої категорії біопрепаратів, принцип дії яких побудований на активації фізіологічних процесів та метаболізму рослин. На нашу думку, цей шлях є цілком логічним та може бути використаний під час удосконалення фітосанітарного законодавства України в умовах подальшого наближення до нормативних вимог ЄС.

Досліджуючи особливості біологічного методу формування фітосанітарної безпеки, учені доходять висновку про існування трьох основних принципів його застосування:

---

[441] Regulation (EC) No 1107/2009 of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 concerning the placing of plant protection products on the market and repealing Council Directives 79/117/EEC and 91/414/EEC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009R1107&qid=1658310629450 (дата звернення: 01.12.2021 року)

[442] Regulation (EU) 2019/1009 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 laying down rules on the making available on the market of EU fertilising products and amending Regulations (EC) No 1069/2009 and (EC) No 1107/2009 and repealing Regulation (EC) No 2003/2003. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R1009&qid=1658309845552 (дата звернення: 01.12.2021 року)

а) *доцільність*. Біологічний метод ставить собі за мету не тотальне знищення небажаних живих організмів на сільськогосподарських угіддях, а утримання їх чисельності на економічно безпечному рівні. Саме тому застосуванню біометоду має передувати ретельний підрахунок кількості шкідників та масштабів зараження угідь, відслідкування прогресування цього ураження. На основі зібраних та проаналізованих даних може бути прийняте рішення про використання біопрепаратів;

б) *екологічність*. Одна з безсумнівних позитивних рис біопрепаратів полягає у їх безпеці для навколишнього природного середовища. Біопрепарати – екологічно безпечні, вони не викликають резистентності (стійкості) у фітопатогенів і мають широкий спектр біологічної активності (стимуляція росту, антистрес, формування природного імунітету рослин, що дозволяє зменшити норму внесення хімічних препаратів або не застосовувати їх зовсім);

в) *профілактика*. Біопрепарати можуть активно використовуватися з превентивною метою, і це не створює зайве навантаження на навколишнє природне середовище[443];

г) *науковий підхід*. На наш погляд, цей принцип має обов’язково доповнювати систему принципів застосування біопрепаратів у рослинництві. Використання біологічного методу базується на застосуванні нових ефективних та екологічно чистих регуляторів росту і розвитку рослин, мікробіологічних препаратів, які здатні регулювати процеси життєдіяльності рослин та ґрунтової мікрофлори спрямовано, мобілізувати потенційні можливості рослин, закладені у геномі природою і селекцією. Це забезпечує зменшення втрат врожаю від шкідників, хвороб і бур'янів, які є досить значними – до 30%. Розробка комплексного захисту від шкідників зі збереженням корисної ентомофауни можливі лише на основі точних знань біологічних особливостей шкідників[444]. Якість біодобрив і

[443] Три принципи біологічного захисту рослин. URL: http://agrobusiness.com.ua/2017-09-29-05-56-43/item/2389-3-pryntsypy-biolohichnoho-zakhystu_roslyn.html (дата звернення: 01.12.2021 року); Білик А. В. Переваги біологічного захисту рослин над хімічним. *Сучасні аспекти і технології у захисті рослин*: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Полтава, 16 лютого 2021 р.). Полтава: ПДАА, 2021. С. 53 – 55.

[444] Ласло О. О., Гордєєва О. Ф. Біологічний метод захисту горіхового саду від червиці в’їдливої. *Сучасні аспекти і технології у захисті рослин*: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Полтава, 16 лютого 2021 року). Полтава: ПДАА, 2021. С. 59 – 60.

розуміння різноманітних біологічних взаємодій, які відбуваються між інтродукованими мікроорганізмами, місцевими організмами та рослинами, мають важливе значення для досягнення ефективного та відповідного використання в кожній культурі та екосистемі[445]. Проте слід підкреслити, що покладаючись лише на тезу про відносну безпечність біопрепаратів та проігнорувавши наукові розрахунки, інструкції та рекомендації, можна спровокувати негативні наслідки в довкіллі, незважаючи на низький пороговий рівень такої ймовірності.

Вивчення біометоду досягнення фітосанітарної безпеки демонструє широку палітру позитивних рис, які наразі є ключовими для досягнення цілей сталого розвитку, зокрема, таких як подолання голоду, збереження та відновлення екосистем, раціональне використання водних ресурсів тощо. Однак аналіз статистичних даних щодо фактичного використання біопрепаратів у вітчизняному сільському господарстві вказує на досить скромне їх застосування. За даними Держпродспоживслужби України, станом на 2019 рік обсяг захисту сільськогосподарських культур від шкідників, хвороб і бур'янів у господарствах України біометодом становить лише 3,84%[446]. Хоча використання агентів біологічної боротьби настійно рекомендується в останніх законодавчих текстах ЄС[447], як бачимо, цей процес в Україні просувається досить повільно. Відповідно до Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні, станом на листопад 2021 року зареєстровано 1805 пестицидів та агрохімікатів, з яких лише близько 60 є біопрепаратами[448].

Звичайно, корені такого слабкого розвитку біометоду фітосанітарної безпеки криються, у тому числі, й у законодавстві. Як цілком слушно пише Т. В. Курман,

---

[445] Anriquez A. L., Silberman J. E., Dominguez Nuñez J. A., Albanesi A. S. Biofertilizers in Argentina. In: Giri, B., Prasad, R., Wu, QS., Varma, A. (eds) *Biofertilizers for Sustainable Agriculture and Environment*. Soil Biology. 2019. Vol. 55. Springer, Cham.

[446] Костенко М. О., Шерстюк О. Л., Коваленко Н. П. Мікробіологічні препарати у захисті рослин від хвороб. *Сучасні аспекти і технології у захисті рослин*: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Полтава, 16 лютого 2021 року). Полтава: ПДАА, 2021. С. 63 – 65.

[447] Сикало О. О., Чернега Т. О., Дащенко А. В. Нормативні документи (ISO, МФСЗ, ДСТУ), що використовуються при викладанні дисциплін спеціалізації «Карантин рослин». Київ, 2015. 87 с.

[448] Костенко С. О. Пестициди та агрохімікати як інновації в аграрній сфері: до питання правового регулювання «розумних меж» використання. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України:* тези Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листопада 2021 року). Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2021. С. 92 – 98.

незважаючи на проголошені наміри щодо реалізації цілей сталого розвитку, на сьогодні звертає на себе увагу недостатній розвиток законодавства у сфері правового забезпечення сталого розвитку агросфери, його невідповідність вимогам національної та міжнародної практики, а також недостатній рівень реалізації цілей сталого розвитку в агросфері. Учена вбачає одним із необхідних організаційно-правових заходів вирішення вказаних проблем «розвиток виробництва та використання екологічно безпечних, біологічних засобів і методів боротьби зі шкідниками, бур'янами і хворобами сільськогосподарських рослин і тварин»[449].

Аналіз норм вітчизняного фітосанітарного законодавства вказує на те, що використання біологічного методу з метою досягнення фітосанітарної безпеки регламентується низкою актів. Однак у такого законодавчого забезпечення існують серйозні вади:

- *недостатня кількість та якість спеціальних нормативних положень.* Жоден зі спеціальних фітосанітарних законів України не містить достатню кількість положень, які б регулювали застосування біометоду. Під час написання дисертації більше десяти років тому К. Б. Сакаджи фіксувала недостатній обсяг врегулювання відносин у сфері застосування біологічного методу захисту сільськогосподарських рослин[450], А. О. Ключнікова у 2017 році підтвердила відсутність певних змін[451]. Проведений нами аналіз вказує на збереження цієї негативної тенденції;
- *декларативність програмних актів*. Недостатню кількість норм прямої дії нормотворець компенсував за рахунок програмних документів. Так, в Україні була розроблена галузева програма «Захист рослин 2008-2015», затверджена наказом Мінагрополітики від 06.12.2007 року, відповідно до якої «біологічний

[449] Курман Т. В. Аграрно-правові аспекти сталого розвитку. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики:* матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 10-13 червня 2021 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 73 – 75.

[450] Сакаджи К. Б. Проблеми нормативного закріплення основних категорій у сфері застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин. *Форум права*. 2010. № 3. С. 388 – 395.

[451] Ключнікова А.О. Правове забезпечення ведення тепличного господарства в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. С. 103 – 104.

метод боротьби зі шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур повинен займати до 50% в інтегрованих системах захисту рослин, що дозволить у поєднанні з хімічними засобами забезпечити високу біологічну і економічну ефективність у вирішенні проблеми підвищення врожайності сільськогосподарських культур і охорони навколишнього природного середовища»[452]. Через рік була прийнята ще більш амбітна галузева програма «Комплексна біологізація захисту рослин 2008 – 2012», затверджена наказом Мінагрополітики від 27.05.2008 року, якою біологічний метод було названо «основним стратегічним екологічно безпечним заходом контролю шкідливих організмів у посівах сільськогосподарських культур»[453]. Цією програмою було окреслено два ключових напрями розвитку біологічного методу фітосанітарного захисту: а) *організаційний* (шляхом відродження і розвитку мережі біофабрик та біолабораторій агропромислового комплексу) та б) *нормативний* (формування вітчизняної законодавчої бази біологізації захисту рослин і землеробства). Однак указані програми не лише не пришвидшили поширення біологічних фітосанітарних заходів, вони стали своєрідним втіленням безпорадності держави у цьому важливому питанні.

Прийняті пізніше програмні документи взагалі ігнорували проблеми розвитку біологічного методу досягнення фітосанітарної безпеки. Наприклад, розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року» від 30 грудня 2015 року[454] було упущено актуальні питання здійснення фітосанітарних заходів, що вказує на суттєве недоопрацювання відповідного програмного документу. Основною метою аграрного сектору відповідно до цієї концепції мало стати збільшення виробництва, у той час як екологічна сторона цього процесу залишилася у глибокій тіні. Погоджуємось з

---

[452] Про затвердження галузевої програми «Захист рослин 2008-2015»: наказ Мінагрополітики від 06.12.2007 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0867555-07#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

[453] Про затвердження галузевої Програми «Комплексна біологізація захисту рослин 2008 – 2012»: наказ Мінагрополітики та УААН від 27.05.2008 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0334555-08#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

[454] Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 року. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 60.

думкою науковців[455] про те, що нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції будь-якою ціною не може бути самоціллю для аграрного сектора, оскільки надмірне агроекологічне навантаження на навколишнє природне середовище поставить під сумнів як існування галузі, так і продовольчу безпеку держави в цілому[456]. Крім того, існування відповідних програм виявилося далеким від реального розвитку суспільних аграрних відносин;

- *відсутність прямого економіко-правового стимулювання застосування біопрепаратів,* тобто, незважаючи на те, що у пріоритетному застосуванні біометоду зацікавлені суспільство та держава, агропротекційне законодавство не містить ефективних механізмів, які би стимулювали сільськогосподарських товаровиробників віддавати перевагу біопрепаратам.

На нашу думку, слід вказати на два можливих шляхи подальшого удосконалення фітосанітарного законодавства у напрямі розвитку практичного використання біометоду в сільському господарстві України.

Перший напрям – це *подальша еволюція законодавчого забезпечення органічного виробництва*. Відповідно до термінології ФАО, органічне землеробство це: «комплексна система управління виробництвом, яка стимулює і посилює благополуччя аграрної екосистеми, включаючи біологічне різноманіття, біологічні цикли та біологічну активність ґрунту, яка досягається використанням усіх можливих агрономічних, біологічних і механічних методів на противагу застосуванню синтетичних матеріалів для виконання специфічних функцій всередині системи». Ключовою особливістю виробництва органічної сільськогосподарської продукції рослинного походження є значні обмеження у використанні мінеральних добрив синтетичного походження, пестицидів для боротьби з бур'янами, шкідниками, хворобами, а захист рослин здійснюється

[455] Кисіль В. І. Агрохімічні аспекти екологізації землеробства. Харків: 13 типографія, 2005. 167 с.

[456] Карпінська Н. В. Екологізація сільського господарства в умовах євроінтеграції. *Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 7-10 червня 2018 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 150 – 153.

переважно препаратами натурального походження[457]. При цьому виробництво сільськогосподарської органічної продукції супроводжується низкою заходів, спрямованих на забезпечення збереження і відновлення ґрунтів, а саме: стимулювання біологічної активності ґрунту, ресурсозбережувальних систем обробітку, застосування органічних відходів виробництва рослинницької продукції, вжиття різних агротехнологічних заходів, що в результаті сприятиме відновленню ґрунтів, збільшенню прошарку гумусу тощо[458].

Тобто органічне виробництво стало втіленням абсолютно іншої стратегії розвитку сільського господарства в умовах поглиблення екологічної кризи. В. О. Мельник цілком слушно підкреслює, що зростаючий попит на органічну продукцію представляє собою загрозу для фармацевтичної та хімічної індустрії, адже зниження попиту на пестициди, ветеринарні ліки та ГМ-продукти потягне зменшення прибутку компаній з фармацевтичної та хімічної індустрії[459]. Відмова від застосування хімічно синтезованих зовнішніх ресурсів зумовлена забороною або суттєвим обмеженням застосування мінеральних добрив, пестицидів та агрохімікатів при вирощуванні рослинницької сільськогосподарської продукції. Принципи використання живих організмів та методів механічного виробництва, а також забезпечення високого рівня біологічного різноманіття подібні по своєму змісту та спрямованістю. У даному випадку йдеться про те, що без використання усього різноманіття живих організмів та природних механізмів процес органічного землеробства та вирощування органічної продукції рослинного походження є неможливим[460].

---

[457] Цилюрик Р. А. Еколого-правові засади органічного землеробства в умовах нової екологічної політики України. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року:* матеріали кругл. столу (Харків, 21 травня 2021 року). Харків: Право, 2021. С. 306 – 309.

[458] Гуторов О. І., Степаненко Т. О. Альтернативне землеробство: основні ознаки, проблеми та перспективи розвитку. Раціональне використання грунтових ресурсів і відтворення родючості грунтів: організаційно-економічні, екологічні й нормативно-правові аспекти: монографія / за ред. С. А. Балюк, А. В. Кучер. Харків: Смугаста тип., 2015. С. 304 – 310; Лісова Т. В. До питання про відновлення родючості грунтів як чинника ведення органічного землеробства. *Органічне виробництво: право і бізнес*: матеріали наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 17 червня 2021 року). Запоріжжя, Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 83 – 87; Золотарьова Д. М. Правові питання використання земель для органічного землеробства. *Органічне виробництво: право і бізнес*: матеріали наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 17 червня 2021 року). Запоріжжя, Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 55 – 58.

[459] Мельник В. О. Правове регулювання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2018. 222 с.

[460] Цилюрик Р. А. Правове регулювання використання земельних ділянок для органічного землеробства: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2019. 202 с.

Так, екологізація систем землекористування потенційно можлива тільки шляхом створення спеціалізованих сільськогосподарських організацій, які виробляють продукцію з повним виключенням засобів хімізації відповідно до міжнародних стандартів екологічного сільськогосподарського виробництва[461]. Відповідні процеси потрібні не лише з точки зору екологічної безпеки – органічне виробництво має економічну привабливість та значний потенціал[462].

Українське законодавство у сфері органічного виробництва протягом останніх років зазнало змін. Зокрема, у ньому знайшли своє відображення окремі прямі норми щодо застосування біологічних фітосанітарних заходів. Так, у постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції» від 23 жовтня 2019 року № 970 дозволено використовувати речовини на основі мікроорганізмів для збільшення поживних речовин у ґрунті. Також передбачено можливість використання препаратів рослинного походження або препаратів на основі мікроорганізмів для компостування стійлового гною[463].

Відповідним нормативно-правовим актом побудовано цікаву двокрокову систему захисту рослин в умовах органічного виробництва. Спершу, захист рослин має забезпечуватися за рахунок: впровадження сівозмін; застосування біологічного контролю; культивування сортів та гібридів, стійких до хвороб та шкідників; застосування інтегрованої системи заходів захисту рослин. Хоча відповідні заходи абсолютно неоднопорядкові (наприклад, сівозміни як агротехнічний захід та інтегрована система захисту рослин – як комплексне явище, що поєднує багато різних видів захисту), все одно нормотворець залишає

---

[461] Ігнатенко І. В. Правові питання екологізації землеробства. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року:* матеріали кругл. столу (Харків, 21 травня 2021 року). Харків: Право, 2021. С. 196 – 199.

[462] Карпінська Н. В. Екологізація сільського господарства в умовах євроінтеграції. *Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 7-10 червня 2018 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 150 – 153; Панченко В. В. Державна контрольно-наглядова діяльність в аграрному секторі як складова продовольчої безпеки України: організаційно-правові питання. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації:* збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 року). Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 175 – 177.

[463] Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 року № 970. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 235.

виробнику шанс на застосування певних сторонніх речовин. Так, передбачається, що за синергетичної дії трьох умов: а) фактичної (неможливості ефективного захисту рослин від шкідників і хвороб шляхом застосування заходів, встановлених законодавством); б) потенційної (існування загрози для врожаю); в) юридичної (погодження з органом сертифікації) – виробник може застосувати засоби захисту рослин та пестициди, внесені до відповідного переліку речовин (інгредієнтів, компонентів).

У рамках законодавства про органічне виробництво застосування біопрепаратів отримує свій найбільш активний прояв, і саме у цих правовідносинах, ймовірно, криється точка зростання. На нашу думку, застосування біопрепаратів для органічного виробництва має бути максимально полегшене за допомогою різних механізмів підтримки з боку держави. Зокрема, Х. А. Григор'єва пропонує формування комплексної державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції, яка би включала: а) підтримку виробництва (стартову та поточну); б) підтримку інфраструктурної розбудови; в) підтримку науково-освітянської сфери[464]. Вважаємо за доцільне включити до подібної системи підтримки механізм компенсації придбання біопрепаратів. На наш погляд, таку програму слід розповсюдити на усіх виробників рослинницької продукції, за збереження пріоритету представників органічного сектору. У такий спосіб біометод фітосанітарного захисту максимально м'яко та швидко прискорив би своє інтегрування до сучасних аграрних виробничих відносин в Україні. Це особливо важливо з огляду на те, що оновлене законодавство підвищує вимоги до виробництва органічної

[464] Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.; Григор'єва Х. А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні: дис. … докт. юрид. наук 12.00.06. Одеса, 2020. 493 с.; Григор'єва Х. А. Комплексна державна підтримка органічного сільського господарства: пропозиції щодо законодавчого запровадження. *Правові засади ведення органічного землеробства:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 29 вересня 2017 року). Харків, 2017. С. 44 – 47; Григор'єва Х. А. Проблеми законодавчого забезпечення державної підтримки органічного сільського господарства в Україні. *Актуальні питання реформування правової системи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 16—17 черв. 2017 р.). Луцьк, 2017. С. 151 – 153.

продукції, що можна розглядати не лише як позитивне явище, але й як підвищення навантаження на національного виробника[465].

Другий напрям удосконалення фітосанітарного законодавства у напрямі розвитку практичного використання біометоду – це *новелізація правового регулювання спеціальних сировинних зон*. Донедавна в Україні існував цікавий правовий інститут виробництва дитячого харчування, який мав низку особливостей, зокрема, частина з них втілювалися у специфічних фітосанітарних вимогах. Ключовим механізмом, який був закладений в основу вказаного інституту, слід визнати правовий режим спеціальних сировинних зон, тобто таких регіонів або окремих господарств, що відповідають умовам виробництва продукції рослинництва і тваринництва, придатної для виготовлення дитячого та дієтичного харчування[466]. Особливості правового режиму земель у межах спеціальних сировинних зон були предметом аналізу в юридичній літературі. Зокрема, М. В. Шульга зазначає, що правовий режим цих земель характеризується такими параметрами, які вимагають вважати названі землі об’єктом особливої охорони та виокремлення їх у складі особливо цінних земель як особливого різновиду[467].

У такій спеціальній сировинній зоні могли застосовуватися за спеціальними технологіями пестициди та агрохімікати природного походження, що забезпечували виробництво сировини, яка відповідала обов'язковим санітарно-гігієнічним вимогам до дитячого та дієтичного харчування[468].

Для законодавства у сфері виробництва сільськогосподарської сировини для дитячого харчування у спеціальних сировинних зонах були властиві істотні

---

[465] Боснюк Ю. Правове регулювання виробництва, маркування та обігу органічної продукції. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 334 – 337.

[466] Про дитяче харчування: Закон України від 14.09.2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 44. Ст. 433. (*втратив чинність*)

[467] Шульга М. В. Особливості правового режиму земель в межах сировинних зон. *Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика:* зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Харів, 7 грудня 2018 року). Харків: ТОВ «Оберіг», 2018. С. 203 – 205.

[468] Про затвердження Порядку надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування: постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 року № 1195. *Офіційний вісник України***.** 2007. № 76. Стор. 48. Ст. 2819. *(втратила чинність)*

юридичні дефекти, які унеможливлювали ефективне регулювання суспільних відносин у вказаній сфері та потребували усунення[469]. Однак законодавець вирішив цей комплекс проблем досить радикально: шляхом визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про дитяче харчування». Основна мотивація такого кроку полягала у тому, що в законодавстві ЄС не передбачається подібних спеціальних сировинних зон. Проте така аргументація досить слабка, оскільки основна вимога, які висувається до України – це досягти та втримати рівень безпечності сільськогосподарської продукції на тому рівні, на якому це задовольняє вимоги ЄС. Яким шляхом, за допомогою яких конкретних механізмів ця мета досягатиметься – це національна справа.

Правовий режим спеціальних сировинних зон був власною юридичною конструкцією, яка мала певні дефекти, однак при цьому мала і плюси: зокрема, тривалу історію практичного використання, емпіричну основу, міцні зв'язки з вітчизняною правовою системою тощо. На нашу думку, було би більш доречним оновити за необхідності законодавчі положення щодо спеціальних сировинних зон, зробивши акцент на пріоритетному застосуванні біологічних фітосанітарних заходів. У такий спосіб було би створено певну проміжну ланку між органічним виробництвом (як максимальним рівнем захисту від хімічних та біотехнологічних фітосанітарних впливів) та традиційним сільським господарством. Це дало би змогу ефективно просувати ідею пріоритетності біологічних фітосанітарних заходів на більші території, продукування більшої кількості екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

[469] Шибко Р. Д. Правові аспекти виробництва сільськогосподарської сировини для дитячого харчування у спеціальних сировинних зонах. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи:* матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 22 травня 2020 року). Харків: Юрайт, 2020. С. 320 – 322.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що виявилося у встановленні особливостей правового регулювання здійснення фітосанітарних заходів у сільському господарстві України. Основні висновки дисертаційного дослідження полягають у наступному:

1. Сучасне розуміння фітосанітарних заходів вийшло за тісні рамки суто захисту рослин від шкідливих організмів та включає також заходи, які побічно (опосередковано) сприяють захисту рослин, формують необхідні для цього умови, наприклад, до них можна віднести використання добрив, стимуляторів росту рослин тощо. Фітосанітарні відносини спрямовані на оптимізацію сільськогосподарського виробництва шляхом боротьби зі шкідливими організмами і підвищення родючих властивостей ґрунтів та переслідують кінцеву мету – досягнення й підтримання фітосанітарної безпеки. Під фітосанітарною безпекою слід розуміти захищеність національних інтересів України у сфері захисту рослин, оптимізації рослинництва, підвищення родючих властивостей ґрунтів, що характеризується встановленням економічно та екологічно збалансованого поширення шкідливих організмів, сталим відновленням родючості ґрунтового покриву та безпечністю сільськогосподарської продукції для людини.

2. Фітосанітарне законодавство України пройшло кілька поступових етапів розвитку: 1) *рамковий етап (1993 – 2004 роки)*, характерними рисами якого були: а) закладення трьохопорної системи фітосанітарного законодавства; б) рамковість; в) реверсивний рух нормотворчості; г) значна питома вага норм адміністративно-правового змісту; д) проникнення фітосанітарних правил у неспеціальне законодавство); 2) *етап стабільного удосконалення (2004 – 2013 роки)*, який ознаменувався: а) прийняттям нових редакцій ключових законів; б) зростанням впливу міжнародного законодавства; в) поширенням фітосанітарних правил у неспеціальному законодавстві; г) посиленням тиску на агробізнес); 3)

дерегуляційний етап (2014 – 2017 роки), під час якого було скасовано обтяжливі та дублюючі правові механізми, але без зміни основних концептуальних засад фітосанітарного законодавства; 4) *етап євроінтеграційного реформування (2018 – до сьогодні)*, основними ознаками якого є: а) стрімке розширення та спеціалізація нормативно-правового регулювання; б) імплементація фітосанітарного законодавства ЄС; в) підміна концепції наближення механічним планом імплементації; г) перспектива трансформації трьохопорної системи фітосанітарного законодавства в моноопорну.

3. Вітчизняна юридична доктрина демонструє три основні підходи до розуміння правової природи фітосанітарних норм: *1) аграрно-правовий напрям* (правовий інститут захисту сільськогосподарських рослин розглядається як складова частина аграрного права); *2) еколого-правовий напрям* представлений двома основними позиціями: а) правовий інститут захисту рослин як складова екологічного права; б) складова законодавства у сфері забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення; *3) комплексний напрям:* а) фітосанітарне законодавство як складова сучасного законодавства у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів України; б) субінститут захисту рослин як складова правового інституту охорони довкілля у сільському господарстві. Динаміка еволюції фітосанітарних норм вказує на формування повноцінного фітосанітарного законодавства, яке має комплексну агроекологічну правову природу.

4. Визначено найбільш оптимальні методологічні засади правового регулювання здійснення фітосанітарних заходів у сільському господарстві: 1) баланс економічних, екологічних та соціальних інтересів; 2) співпраця держави та суспільства у сфері забезпечення фітосанітарної безпеки; 3) збереження національного правового суверенітету в умовах міжнародно-правових процесів; 4) технічна та наукова обґрунтованість застосування фітосанітарних заходів; 5) екологічний імператив як мірило справедливості фітосанітарного законодавства.

5. Інституційно-функціональне забезпечення фітосанітарної безпеки в Україні пройшло три етапи свого розвитку: 1) е*тап диференціації (1991 – 2012*

роки), якому були притаманні: а) зростаючий плюралізм управлінських та контролюючих органів та інституцій; б) перетинання повноважень і компетенції; *2) етап спеціалізації (2012 – 2016 роки),* що характеризувався: а) об'єднанням повноважень у кількох ключових органах; б) збереженням проблем дублювання та нечіткого розмежування повноважень; *3) етап об'єднання (2016 – до сьогодні),* який ознаменувався утворенням Держпродспоживслужби як якісно нового сервісно-інспекційного органу, що поєднує контролюючі повноваження із обслуговуючими.

6. Основні фактори, що зумовлюють потребу в спеціальній державній підтримці фітосанітарних заходів: 1) *фінансово-економічний фактор* (висока вартість фітосанітарних заходів та екологізаційних інновацій у сільському господарстві); 2) *публічно-правовий фактор* (антагонізм та єдність економічних та екологічних інтересів, що вимагають збалансування протекційними методами); 3) *міжнародно-правовий фактор* (за міжнародно-правовими зобов'язаннями державна підтримка фітосанітарних заходів не обмежується).

7. Розвиток вітчизняного законодавства, що забезпечує державну підтримку здійснення фітосанітарних заходів у сільському господарстві, можна представити у вигляді кількох етапів: *1) етап організаційної підтримки (1991 – 2003 роки),* основними рисами якого були: а) активна участь держави у виробничих та торговельних відносинах; б) заготівельна мета протекційних заходів; в) ранжування сільськогосподарських товаровиробників як потенційних отримувачів державної підтримки; г) державне регулювання цін, лімітування та нормування засобів захисту рослин та добрив; *2) етап компенсаційної підтримки (2003 – 2014 роки),* під час якого проявилися такі ознаки як: а) варіативне поєднання трьох механізмів підтримки: часткова компенсація вартості добрив, фінансування фітосанітарних заходів боротьби зі шкідниками, організаційні заходи; б) стійка спадна тенденція бюджетного фінансування протекційних програм; в) декларативність програмних документів; *3) етап відсутності спеціальної державної підтримки (2015 – 2022 роки),* який характеризується: а) відсутністю спеціальних програм підтримки; б)

протистоянням аграрної та хімічної галузей економіки, спровоковане порушенням традиційної двовекторної державної підтримки.

8. Приватно-правове регулювання здійснення фітосанітарних заходів у рослинництві має такі особливості: а) втілюється у приватних стандартах та договірних зобов'язаннях; б) формується особами приватного права; в) має добровільний характер; г) обумовлює необхідність формування системної державної підтримки у фінансовому, обслуговуючому, кадровому, інформаційному та кооперативному напрямах; д) здатне чинити вплив на аграрні виробничі відносини, регламентуючи здійснення фітосанітарних заходів.

9. Протягом трьох десятиріч ЄС вибудовував політику сприяння приватній стандартизації шляхом, по-перше, утворення нормативно-правових умов; а по-друге, шляхом збереження опосередкованого контролю над сертифікацією. Досвід інших країн демонструє певну послідовність «життєвого циклу» приватної стандартизації: а) зародковий стан (приватні стандарти не впливають у значній мірі на фактичні виробничі фітосанітарні відносини); б) масштабування (за рахунок ефекту масштабу утворюється приватно-правове регулювання, паралельне державному); в) легітимації (держава намагається узгодити та поєднати державне та приватне регулювання фітосанітарних відносин). Україна наразі знаходиться на першому етапі розвитку, а різкий стрибок на третій етап шляхом імплементації окремих приватно-правових вимог до законодавства лише розбалансує систему фітосанітарних відносин, оскільки не враховує ступінь розвитку фактичних виробничих процесів.

10. Запропоновано систему комплексної державної підтримки виробників, які прагнуть просуватися на експорт та сертифікуватися за приватними стандартами, що має включати п'ять напрямів: а) *фінансова підтримка* (зокрема, надання цільових кредитів); б) *сервісна підтримка*; в) *інформаційно-консультаційна підтримка* (інформаційна та просвітницька робота, поширення актуальної та доступної інформації, створення зручних інформаційних порталів тощо); г) *кадрова підтримка* (актуалізація фахової освіти спеціалістів зі здійснення фітосанітарних заходів); д) *підтримка кооперації виробників.*

11. Правове регулювання поводження з пестицидами та агрохімікатами прагне встановити складний баланс між стимулюванням підвищення врожайності сільськогосподарської діяльності, з одного боку, та необхідним скороченням хімічного забруднення довкілля та продовольства, з іншого боку. Така мета простежується на усіх *етапах життєвого циклу пестицидів та агрохімікатів*: 1) на етапі утворення (розробка, випробування, реєстрація, надання доступу до ринку); 2) на етапі застосування (обіг, зберігання, використання); 3) на етапі утилізації (знищення залишків, невикористаних або прострочених запасів).

12. Етап утворення пестицидів та агрохімікатів має яскраво виражену суб'єктну та об'єктну адміністративну складову та демонструє такі характерні риси правового забезпечення: а) обов'язкова державна реєстрація препаративної форми пестицидів та агрохімікатів; б) еколого-інституційне підпорядкування, що підкреслює пріоритет превентивної функції на етапі утворення та допуску нових фітосанітарних препаратів; в) поєднання транспарентності з вимогами охорони прав на препарати; г) резервування можливості скасувати реєстрацію пестициду чи агрохімікату.

13. Пропозиції учених, висловлені з приводу удосконалення правового регулювання використання хімічних фітосанітарних заходів, можна згрупувати у три ключові підходи: 1) *інформаційно-превентивний підхід,* який полягає в розгортанні масштабної інформаційно-просвітницької кампанії щодо важливості зменшення хімічного навантаження на навколишнє природне середовище; 2) *економіко-стимулюючий підхід,* основна сутність якого полягає у формуванні таких законодавчих механізмів, які б стимулювали виробників сільськогосподарської продукції зменшувати використання небезпечних речовин та застосовувати більш безпечні препарати: а) часткова компенсація вартості препаратів; б) підвищення розміру штрафних санкцій за порушення; в) запровадження податку на пестициди; 3) *адміністративно-обмежуючий підхід*, який заключається в посиленні імперативного втручання держави у сферу використання хімічних фітосанітарних засобів та формування різного ступеня

обмежень та заборон: а) часткові сільськогосподарські обмеження; б) часткові екологічні обмеження; в) радикальні обмеження.

14. В Україні можливому впровадженню податку на пестициди має передувати ретельна підготовка із урахуванням особливостей зарубіжного досвіду, а саме: 1) податок на пестициди – не автономний захід, а частина цілої системи державних заходів, спрямованих на зменшення використання пестицидів; 2) тривалий період законодавчого регулювання на основі постійного моніторингу його ефективності; 3) покладення фінансового навантаження на державу, а не на бізнес (усі витрати на оподаткування компенсуються державою за рахунок інших механізмів підтримки).

15. Компаративний аналіз дозволяє стверджувати, що країни, які прагнуть зменшити використання хімічних фітосанітарних препаратів, переважно застосовують змішані (комплексні) схеми законодавчих заходів, комбінуючи інформаційні, економічні та адміністративні важелі. При цьому можна виділити кілька основних засад відповідного поєднання: а) метод жорстких заборон використовується лише у крайніх випадках; б) економічний тягар скорочення застосування пестицидів бере на себе держава; в) проведення активної інформаційно-просвітницької кампанії, здійснення постійної тісної консультаційної роботи з виробниками за рахунок державних програм.

16. Україна поступово просувається у напрямі лібералізації вимог щодо використання та обігу ГМ-рослин, що означає у перспективі підвищення актуальності біотехнологічних фітосанітарних заходів. Однак при цьому сучасний стан законодавства можна охарактеризувати як недостатньо підготовлений до відповідного просування: правові норми здебільшого загальні; неналежно впроваджений ключовий принцип перестороги; відсутні механізми убезпечення традиційного та органічного сільського господарства від можливого негативного впливу ГМ-рослин; передбачення лише двох основних механізмів контролю над генетично модифікованими організмами та продукцією з їх вмістом (державна реєстрація та маркування).

17. Різниця між біотехнологічним та біологічним способами досягнення фітосанітарної безпеки має юридичний зміст: *біотехнологічний* спосіб фітосанітарного захисту полягає, зокрема, у створенні таких сортів сільськогосподарських рослин, які були би стійкими до шкідників та хвороб (регулюється законодавством про селекцію та про ГМО); *біологічний* спосіб полягає у використанні для захисту рослин від шкідливих організмів їхніх природних ворогів, продуктів їхньої життєдіяльності, мікроорганізмів (регулюється законодавством про захист рослин, про органічне виробництво, про тваринний світ тощо).

18. Законодавче забезпечення використання біологічних фітосанітарних заходів має окремі вади: а) недостатня кількість та якість спеціальних нормативних положень; б) декларативність програмних актів; в) відсутність прямого економіко-правового стимулювання застосування біопрепаратів. Обґрунтовано висновки про два оптимальні шляхи подальшого удосконалення фітосанітарного законодавства у напрямі розвитку практичного використання біометоду в сільському господарстві України: 1) подальша еволюція законодавчого забезпечення органічного виробництва (розробка спеціального механізму державної компенсації придбання біопрепаратів); 2) новелізація правового регулювання спеціальних сировинних зон.

19. Аргументовано доцільність відновлення правового режиму спеціальних сировинних зон, із акцентом на пріоритетному застосуванні біологічних фітосанітарних заходів на таких територіях. Це створило би проміжну ланку між органічним виробництвом (як максимальним рівнем захисту від хімічних та біотехнологічних фітосанітарних впливів) та традиційним сільським господарством, і дало би змогу ефективно просувати ідею пріоритетності біологічних фітосанітарних заходів на більші території, продукування більшої кількості екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

20. Подальше удосконалення фітосанітарного законодавства України не стільки залежить від формальних змін (наприклад, очікувана трансформація в

моноопорну систему), скільки від обраного змістовного наповнення оновлених законодавчих положень. Основним лейтмотивом має стати втілення концепції інтегрованого захисту рослин, яка полягає у формуванні оптимального набору фітосанітарних заходів, з метою збільшення ефективності та зменшення негативного впливу на довкілля та людину. Вважаємо, що конкретний прояв така концепція має знайти у закріпленні комплексу важливих правових механізмів та вимог, а саме: а) обов'язкова та регулярна агрохімічна паспортизація сільськогосподарських земель; б) використання «шлюзового принципу» під час здійснення фітосанітарних заходів: у першу чергу, застосовуються усі можливі агротехнічні, механічні, біологічні заходи, а після вичерпання їх можливостей, у другу чергу, застосовуються хімічні, радіаційні та інші агресивні різновиди фітосанітарних заходів; в) використання селекційних біотехнологічних фітосанітарних заходів на постійній основі, а застосування генетичних біотехнологічних прийомів – лише за умови реалізації принципу перестороги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Anriquez A. L., Silberman J. E., Dominguez Nuñez J. A., Albanesi A. S. Biofertilizers in Argentina. In: Giri, B., Prasad, R., Wu, QS., Varma, A. (eds) *Biofertilizers for Sustainable Agriculture and Environment*. Soil Biology. 2019. Vol. 55. Springer, Cham.

2. Asfaw S. 'Does Investment in GlobalGAP Compliance Pay off for Small-scale Producers? Evidence from Kenya, Faculty of Economics and Management'. Presentation given at Agrifoods Standards Workshop, Leibniz University of Hanover, 27–8 March 2008.

3. Bailey KL. Canadian innovations in microbial biopesticides. *Canadian journal of plant pathology*. 2010. Vol. 32. Issue 2. P. 113 – 121.

4. Cafaggi F. 'Transnational governance by contract: Private regulation and contractual networks in food safety' in Alex Marx, Miet Maertens, Johan Swinnen and Jan Wouters (eds), Private Standards And Global Governance. Economic, Legal and Political Perspectives. Edward Elgar, 2012.

5. Christensen T., Pedersen A. B., Nielsen H., Mørkbak M. R., Hasler B., Denver S. Determinants of farmers' willingness to participate in subsidy schemes for pesticide free buffer zones – A choice experiment study. *Ecological Economics.* 2011. Vol. 70. P. 1558 – 1564.

6. Council Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products. URL: https://eur-lex.europa.eu/search.html?scope=EURLEX&text=85%2F374&lang=en&type=quick&qid=1656354220881 (дата звернення: 01.12.2021 року)

7. Council Directive 91/414/EEC of 15 July 1991 concerning the placing of plant protection products on the market. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31991L0414&qid=1657372733694 (дата звернення: 01.12.2021 року) *(втратила чинність)*

8. Council Directive 98/83/EC of 3 November 1998 on the quality of water intended for human consumption. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31998L0083&qid=1657373560470 (дата звернення: 01.12.2021 року)

9. D'Alterio E., De Bellis M. The Enforcement of Transnational Private Regulation: A fictitious oxymoron. URL: https://www.academia.edu/17509147/The_Enforcement_of_Transnational_Private_Regulation_A_fictitious_oxymoron (дата звернення: 01.12.2021 року)

10. Danish Competition Authority. *Konkurrenceredegørelse*. Copenhagen, 2006. P. 253.

11. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0060&qid=1657373417383 (дата звернення: 01.12.2021 року)

12. Directive 2001/18/EC of the European Parliament and of the Council of 12 March 2001 on the deliberate release into the environment of genetically modified organisms and repealing Council Directive 90/220/EEC - Commission Declaration. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0018&qid=1657889505201 (дата звернення: 01.12.2021 року)

13. Directive 2006/118/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on the protection of groundwater against pollution and deterioration. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006L0118&qid=1657373338457 (дата звернення: 01.12.2021 року)

14. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-

content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008L0098&qid=1657436530280 (дата звернення: 01.12.2021 року)

15. Environmental labels and market access: case study on the Colombian flower-growing industry (G/TBT/W/60). URL: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=38826&CurrentCatalogueIdIndex=0&FullTextSearch (дата звернення: 01.12.2021 року)

16. Fagotto E. Private roles in food safety provision: the law and economics of private food safety. *European Journal of Law and Economics*. 2014. Vol. 37. P. 83 – 109.

17. FAO. 2014. Impact of international voluntary standards on smallholder market participation in developing countries – A review of the literature. Rome.

18. GFSI, 'What is GFSI'. URL: https://www.mygfsi.com/about-us/about-gfsi/what-is-gfsi.html (дата звернення: 01.12.2021 року)

19. Gorton M., Zarić V., Lowe P., Quarrie S. Public and private agri-environmental regulation in post-socialist economies: Evidence from the Serbian Fresh Fruit and Vegetable Sector. *Journal of Rural Studies*. 2011. Vol. 27 (2). P. 144 – 152.

20. Griffin R. Plant Protection and Production Division – «History of the Development of the SPS Agreement». URL: http://www.fao.org/3/x7354e/X7354e01.htm. (дата звернення: 01.12.2021 року)

21. Hatanaka M., Bain C., Busch L. 'Third Party Certification in the Global Agrifood System'. 30 Food Policy 2005. P. 354, 360.

22. Hatanaka M., Bain C., Busch L. Tanner B. 'Independent Assessment by Third-party Certification Bodies' (2000) 11 Food Control 415.

23. Havinga T. Transitions in Food Governance in Europe: From National Towards EU and Global Regulation and from Public Towards Hybrid and Private Forms of Governance. Nijmegen Sociology of Law Working Papers Series: 2012/02.

24. Havinga T., Verbruggen P. 'The Global Food Safety Initiative and state actors: Paving the way for hybrid food safety governance'. Hybridization of food governance: Trends, types and results. Edward Elgar, 2017. P. 183 – 214.

25. Henson and Humphrey (n 2) 25 and Codex Alimentarius Commission, ‘Consideration of the Impact of Private Standards, Joint FAO/WTO Food Standards Programme’. Report presented at 33rd Session Geneva, 5 – 9 July 2010 (CX/CAC 10/33/13), 23 – 25. URL: ftp://ftp.fao.org/codex/Meetings/CAC/cac33/cac33_13e.pdf. (дата звернення: 01.12.2021 року)

26. Interview Ministry of Taxation. Interview with an expert in the 1995–1996 negotiations (anonymous), interviewed November 2011 (unpublished).

27. Jess S., Kildea S., Moody A., Rennick G., Murchie A. K., Cooke L. R. European Union policy on pesticides: implications for agriculture in Ireland. *Pest Management Science.* 2017. Vol. 70. Issue 11.

28. John K. M. Kuwornu, Shaibu Mustapha. GlobalGAP Standard Compliance and Smallholder Pineapple Farmers’ Access to Export Markets: Implications for Incomes. *Journal of Economics and Behavioral Studies.* 2013. Vol. 5 (2). P. 69 – 81.

29. Laforce V. C. Between public and private requirements: Challenges and opportunities for the export of tropical fruits from developing countries to the EU. 2015. ELECD 466; in Havinga, Tetty; van Waarden, Frans; Casey, Donal (eds), "The Changing Landscape of Food Governance". Edward Elgar Publishing, 2015.

30. Marsden T., Lee R., Flynn A., Thankappan S. The New Regulation and Governance of Food. Beyond the Food Crisis? New York/London: Routledge, 2010.

31. Meliadò F. Private Standards, Trade, and Sustainable Development: Policy Options for Collective Action. *ICTSD Issue Paper*. 2017.

32. Ministry of Taxation. *Rapport om Muligheden for at omlægge pesticidafgiften til en afgift på behandlingshyppighed*. Copenhagen: Ministry of Taxation, 2004.

33. Naveed M., Mehboob I., Shaker M. A., Baqir Hussain M., Farooq M. Biofertilizers in Pakistan: Initiatives and limitations. *International Journal of Agriculture and Biology*. 2015. Vol. 17 (3). P. 411 – 420.

34. Nielsen H. Bounded rationality in decision-making: How cognitive shortcuts and professional values may interfere with market-based regulation. Manchester: Manchester University Press, 2009.

35. Nistrup Jørgensen L., Kudsk P. Twenty years' experience with reduced agrochemical inputs: effects on farm economics, water quality, biodiversity and environment. *Arable crop protection in the balance: Profit and the environment:* HGCA conference – 25 and 26 January 2006. URL: https://www.academia.edu/14552291/Twenty_years_experience_with_reduced_agrochemical_inputs_Effect_on_farm_economics_water_quality_biodiversity_and_environment (дата звернення: 01.12.2021 року)

36. OECD & EEA. *Database on instruments used for environmental policy*. URL: http://www2.oecd.org/ecoinst/queries/ (дата звернення: 01.12.2021 року)

37. Pedersen A. B., Christensen T., Nielsen H., Hasler B. Barrierer i landmændenes beslutningsmønstre vedrørende ændret pesticidanvendelse *(Bekæmpelsesmiddelforskning fra Miljøstyrelsen nr. 134 2011)*. Copenhagen: Danish Environmental Protection Agency.

38. Pedersen A. B., Nielsen H. Ø., Andersen M. S. The Danish Pesticide Tax. In: Lago M., Mysiak J., Gómez C., Delacámara G., Maziotis A. (eds) Use of Economic Instruments in Water Policy. *Global Issues in Water Policy*. 2015. Vol. 14. Springer, Cham.

39. Pedersen A. B., Nielsen H. Ø., Andersen M. S. (2012a). WP3 EX-POST case studies: The Danish Pesticide Tax (Deliverable D3.1: EPI-WATER – Evaluating Economic Policy Instruments for Sustainable Water Management in Europe, EUFP7-project).

40. Private standards and the SPS agreement**.** G/SPS/GEN/746. URL: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=60956,30105,87818,51372,55405,70258,72054,79449,60343,57815&CurrentCatalogueIdIndex=3&FullTextHash=1&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=True (дата звернення: 01.12.2021 року)

41. Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety. URL: https://eur-lex.europa.eu/search.html?scope=EURLEX&text=178%2F2002&lang=en&type=quick&qid=1656354421870 (дата звернення: 01.12.2021 року)

42. Regulation (EC) No 396/2005 of the European Parliament and of the Council of 23 February 2005 on maximum residue levels of pesticides in or on food and feed of plant and animal origin and amending Council Directive 91/414/EEC Text with EEA relevance. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32005R0396&qid=1656354604792 (дата звернення: 01.12.2021 року)

43. Regulation (EC) No 882/2004 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on official controls performed to ensure the verification of compliance with feed and food law, animal health and animal welfare rules. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004R0882&qid=1656355107659 (дата звернення: 01.12.2021 року) (*втратила чинність*)

44. Regulation (EC) No 1107/2009 of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 concerning the placing of plant protection products on the market and repealing Council Directives 79/117/EEC and 91/414/EEC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32009R1107 (дата звернення: 01.12.2021 року)

45. Regulation (EU) 2016/2031 of the European Parliament of the Council of 26 October 2016 on protective measures against pests of plants, amending Regulations (EU) No 228/2013, (EU) No 652/2014 and (EU) No 1143/2014 of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 69/464/EEC, 74/647/EEC, 93/85/EEC, 98/57/EC, 2000/29/EC, 2006/91/EC and 2007/33/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R2031 (дата звернення: 01.12.2021 року)

46. Regulation (EU) 2019/1009 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 laying down rules on the making available on the market of EU fertilising products and amending Regulations (EC) No 1069/2009 and (EC) No 1107/2009 and repealing Regulation (EC) No 2003/2003. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R1009&qid=1658309845552 (дата звернення: 01.12.2021 року)

47. Regulation 765/2008/EC of the European Parliament and of the Council of 9 July 2008 setting out the requirements for accreditation and market surveillance relating to the marketing of products and repealing Regulation (EEC) No 339/93. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008R0765&qid=1658987853513 (дата звернення: 01.12.2021 року)

48. Review of the Common Plant Health Regime. URL: http://ec.europa.eu /food/plant/strategy/ (дата звернення: 01.12.2021 року)

49. Safjan M., Gorywoda L., Janczuk-Goriwoda A. “Taking the Collective Interest of Consumers Seriously: A View from Poland” in F Cafaggi and H Micklitz (eds), New Frontiers of Consumer Protection: The Interplay Between Private and Public Enforcement (Cambridge, Intersentia 2009). P. 171, 193.

50. Seifert F. Measuring the Europeanization of the Anti-GM Movement: Evidence from five EU Countries. Mobilization: An International Quarterly: September 22, 2017. Vol. 3. P. 363 – 383.

51. Smith G. ‘Interaction of Public and Private Standards in the Food Chain’. OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers. 2009. №15 (Paris: OECD Publishing).

52. The Plan of the Government`s French Republic ECOPHYTO II. URL: https://ec.europa.eu/food/sites/food/files/plant/ docs/pesticides_sup_nap_fra-ecophyto-2_en.pdf. (дата звернення: 01.12.2021 року)

53. UNCTAD. ‘Private-Sector Standards and National Schemes for Good Agricultural Practices: Implications for Exports of Fresh Fruit and Vegetables from

sub-Saharan Africa', experiences of Ghana, Kenya and Uganda'. UNCTAD/DITC/TED/2007/13.

54. Verbruggen P. 'Private Regulatory Standards in Commercial Contracts: Questions of Compliance' in Roger Brownsword, Rob van Gestel and Hans-W Micklitz, Contract and Regulation. A Handbook on New Methods of Law Making in Private Law (Edward Elgar 2017)

55. Verbruggen P. Private food safety standards, private law and the EU: exploring the linkages in constitutionalization. The Role of the EU in Transnational Legal Ordering. 2020. P. 54 – 79.

56. Verbruggen P., Havinga T. 'The Rise of Transnational Private Meta-Regulators'. *Tilburg Law Review*. 2016. Vol. 21. P. 116.

57. Yevhen O. Romanenko, Viktoriia O. Boiko, Serhii M. Shevchuk, Valentyna V. Barabanova Nataliia V. Karpinska Rural Development by stimulating agro-tourism activities. *International Journal of Management (IJM).* 2020. Vol. 11. Issue 4. P. 605 – 613.

58. Zarrilli S. UNCTAD Secretariat. WTO Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures: Issues for Developing Countries. URL: https://www.ceintelligence.com/files/documents/WTO_Agreement_On_Sanitary_and_Phytosanitary_Measures.pdf. (дата звернення: 01.12.2021 року)

59. Агєєва О. В. Карантинні шкідники, що становлять загрозу для пасльонових культур в Україні та фітосанітарні заходи проти них. *Аграрний вісник Причорномор'я.* 2018. Вип. 87. С. 3 – 13.

60. Аграрне право України: підручник / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк [та ін.]; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 608 с.

61. Багай Н. О. Розвиток науки аграрного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2002. 19 с.

62. Багай Н. О. Теоретико-методологічні засади розвитку аграрного законодавства України в умовах євроінтеграції: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2021. 490 с.

63. Бакай Ю. Ю. Державна політика країн ЄС у галузі агроекології. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року*: матеріали «кругл. столу» (Харків, 21 травня 2021 року). Харків: Право, 2021. С. 141 – 144.

64. Бакай Ю. Ю. Правова регламентація відносин по вирощуванню та реалізації насіння соняшнику в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2010. 20 с.

65. Бакай Ю. Ю. Правові засади запровадження інноваційних технологій в агробізнесі. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери:* матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 листопада 2020 року). Харків: Юрайт, 2020. С. 74 – 77.

66. Бакай Ю. Ю. Сучасне право агроекології в умовах євроінтеграції. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 11 – 13.

67. Балюк Г. І. Проблема законодавчої регламентації і реалізації в Україні екологічної складової концепції сталого розвитку. *Екологічне законодавство України: стан та перспективи розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13-14 грудня, 2007 року). Харків, 2008. С. 35 – 43.

68. Батигіна О. Міжнародно-правове регулювання впливу ГМО на довкілля. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 82 – 86.

69. Біла книга. Як реалізувати експортний потенціал України за умов глобалізації. Київ, 2016. 50 с.

70. Білик А. В. Переваги біологічного захисту рослин над хімічним. *Сучасні аспекти і технології у захисті рослин*: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Полтава, 16 лютого 2021 року). Полтава: ПДАА, 2021. С. 53 – 55.

71. Бойко О. В. Паспорт рослин: огляд європейського законодавства. *Правові проблеми розвитку сільських територій України:* матеріали кругл. столу (Київ, 9 грудня 2015 року). Київ: Видавництво «Прінт сервіс», 2015. С. 182 – 186.

72. Бондар О. Г. Актуальні проблеми нормативного забезпечення діяльності Держсільгоспінспекції України. *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права:* збірник тез кругл. столу (Харків, 6 грудня 2013 року). Харків: Право, 2013. С. 90 – 93.

73. Бондар О. Г. До питання про інституційне забезпечення контрольно-наглядової діяльності в поземельній сфері у контексті сталого розвитку України. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України:* матеріали кругл. столу (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків: Право, 2016. С. 71 – 74.

74. Бондар О. Г. Контрольно-наглядова діяльність у сільському господарстві України: аграрно-правовий аспект: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06; 12.00.07. Київ, 2015. 38 с.

75. Бондар О. Г. Контрольно-наглядова діяльність як гарантія реалізації та захисту екологічних прав: деякі проблеми інституційного забезпечення. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 13 – 18.

76. Бондар О. Г. Проблеми здійснення державного контролю за обігом генетично модифікованих організмів та продукції, що отримана з використанням генетично модифікованих організмів, в Україні. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин:* збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 12 – 14.

77. Бондар О. Г. Роль Держсільгоспінспекції України в розвитку державно-приватного партнерства у сфері АПК. *Актуальні правові проблеми публічно-приватного партнерства у сфері аграрних, земельних, екологічних та космічних*

відносин: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листопада 2013 року). Київ: Прінт Сервіс, 2013. С. 56 – 59.

78. Боснюк Ю. Легалізація вільної зони від конкретних організмів як ефективний механізм дотримання фітосанітарних вимог експортованої продукції рослинного походження. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини*: зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 11 грудня 2020 року). Луцьк: Вежа-Друк, 2020. С. 160 – 162.

79. Боснюк Ю. Правове регулювання виробництва, маркування та обігу органічної продукції. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні*: тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 334 – 337.

80. Боснюк-Григор’єва Ю. П. Деякі аспекти рівня якості українських товарів рослинного походження. *Актуальні питання реформування правової системи*: зб. матеріалів XV Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 11 червня 2018 року). Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С. 88 – 90.

81. Боснюк-Григор’єва Ю. П. Нові правила виробництва, маркування та обігу органічної продукції. *Історико-правовий часопис.* 2019. № 2 (14). С. 118 – 122.

82. Боснюк-Григор’єва Ю. П. Щодо принципів політики Європейського Союзу у сфері фітосанітарного контролю за товарами рослинного походження. *Area Nauki*. 2017. № 3 (3). С. 5 – 11.

83. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Деякі питання оновлення законодавчого забезпечення при проведенні фітосанітарних процедур. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків: Юрайт, 2018. С. 320 – 325.

84. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Європейські стандарти контролю за здоров’ям рослин. *Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних екологічних та*

природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України: матеріали конф. (Одеса, 7-10 червня 2018 року). Одеса, 2018. С. 85 – 87.

85. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Узгодження санітарних та фітосанітарних заходів в Україні з європейськими стандартами. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції:* матеріали «круглого столу» (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків, 2017. С. 252 – 254.

86. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Щодо безпеки харчових продуктів рослинного походження. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 – 19 травня 2018 року). Київ, 2018. С. 178 – 183.

87. Боснюк-Григор'єва Ю. Україна на шляху до європейських стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів: що зроблено та які виклики слід подолати. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 170 – 175.

88. Бредіхіна В. Л. Правові аспекти реалізації екологічного імперативу у сфері природокористування. *Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах:* матеріали «кругл. столу» (Харків, 1 березня 2019 року). Харків, 2019. С. 91 – 94.

89. Бугера С. І. Деякі проблеми правового регулювання застосування пестицидів та агрохімікатів в Україні. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Київ, 2019. С. 91 – 93.

90. Бугера С. І. Аграрно-правове забезпечення якості сільськогосподарської продукції: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 32 с.

91. Бугера С. І. Правові питання забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції. *Часопис Київського університету права.* 2011. Вип. 4. С. 286 – 290.

92. Бусуйок Д. В. Правове регулювання управлінських та сервісних відносин у сфері використання та охорони земель: проблеми теорії та практики: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2018. 38 с.

93. В Германии предложили ввести налог на пестициды по примеру Дании. URL: https://www.agroxxi.ru/gazeta-zaschita-rastenii/novosti/v-germanii-predlozhili-vvesti-nalog-na-pesticidy-po-primeru-danii.html (дата звернення: 01.12.2021 року)

94. В уряді повідомили про чотири масштабні проєкти з цифровізації у Держпродспоживслужбі. URL: https: // agropolit.com / news/18161-v-uryadi-povidomili-pro-chotiri-masshtabni-proekti-ztsifrovizatsiyi-u-derjprodspojivsluj (дата звернення 14.11.2020 року)

95. Василенко Л. Удосконалення державної політики у сфері обігу пестицидів. *Економічний дискурс*. 2018. Вип. 2. С. 25 – 32.

96. Величко Г. М., Юрченко А. І. Проблеми поводження з непридатними пестицидами на регіональному рівні. *Екологічна безпека: проблеми і шляхи вирішення:* зб. наук. статей XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 14-18 вересня 2020 року). Харків: ПП «Стиль-Іздат», 2020. С. 104 – 109.

97. Водний кодекс України від 06.06.1995 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1995. № 24. Ст. 189.

98. Волощенко В. В. Правове забезпечення біологічної безпеки при поводженні з ГМО. *Сучасні екологічні проблеми та методика викладання еколого-правових дисциплін:* матеріали Респ. наук.-практ. (Харків, 25-26 листопада 2010 року). Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2010. С. 37 – 38.

99. Гавриш Н. С. Правовий режим ґрунтів в Україні: дис... докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2018. 437 с.

100. Галахер Пітер. Світова організація торгівлі. Урегулювання торговельних суперечок. Київ: Зовнішня торгівля, 2006. 188 с.

101. Гафурова О. В. Щодо впровадження до законодавства України стандартів ЄС у сфері реєстрації засобів захисту рослин. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України:* тези Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листопада 2021 року). Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2021. С. 84 – 87.

102. Гафурова О. В., Кухар О. В. Правове регулювання утилізації непридатних до використання пестицидів, що накопичені за часів СРСР. *Право. Людина. Довкілля*. 2021. Вип. 12. № 3. С. 46 – 53.

103. Гетьман А. П. Доктрина екологічного права та законодавства України: монографія. Харків: Оберіг, 2019. 336 с.

104. Гетьман А. П. Екологічна функція держави в сучасних умовах глобалізації. *Правові проблеми розвитку сільських територій України:* матеріали кругл. столу (Київ, 9 грудня 2015 року). Київ, Видавництво «Прінт сервіс», 2015. С. 36 – 39.

105. Гетьман А. П., Лозо В. І. Правове регулювання розвитку біотехнології і використання генетично модифікованих організмів (ГМО) в Європейському Союзі. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 117. С. 180 – 194.

106. Гиренко І. В. Правова охорона рослинного світу України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2016. 40 с.

107. Гиренко І. В. Правове регулювання агроінноваційної діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2010. 19 с.

108. Глущенко Я. І., Стефківський В. М. Адаптація вітчизняного законодавства в сфері фітосанітарної безпеки в умовах євроінтеграції. *Економіка, фінанси, право*. 2016. № 12. С. 22 – 27.

109. ГМО: шкода чи користь? Екологія життя. URL: http://www.ecolive.com.ua/content/blogs/gmo-shkoda-chi-korist (дата звернення: 01.12.2021 року)

110. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

111. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України та ЄС: порівняльно-правовий аспект. *Правове забезпечення соціальної сфери:* матер. XI Міжнар. наук. конф. (Одеса, 27 травня 2020 року). Одеса: Фенікс, 2020. С. 259 – 261.

112. Григор’єва Х. А. Комплексна державна підтримка органічного сільського господарства: пропозиції щодо законодавчого запровадження. *Правові засади ведення органічного землеробства:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 29 вересня 2017 року). Харків, 2017. С. 44 – 47.

113. Григор’єва Х. А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2020. 493 с.

114. Григор’єва Х. А. Проблеми законодавчого забезпечення державної підтримки органічного сільського господарства в Україні. *Актуальні питання реформування правової системи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 16—17 червня 2017 року). Луцьк, 2017. С. 151 – 153.

115. Гудзенко Л. Д. Все про небезпеку нелегальних засобів захисту рослин. URL: https://nedogarkivska-gromada.gov.ua/news/1583221063/ (дата звернення: 01.12.2021 року)

116. Гуторов О. І., Степаненко Т. О. Альтернативне землеробство: основні ознаки, проблеми та перспективи розвитку / Раціональне використання ґрунтових ресурсів і відтворення родючості ґрунтів: організаційно-економічні, екологічні й нормативно-правові аспекти: монографія / за ред. С. А. Балюк, А. В. Кучер. Харків: Смугаста тип., 2015. С. 304 – 310.

117. Даниленко А. С., Горлачук В. В., В’юн В. Г., Песчанська І. М., Сохнич А. Я. Управління відтворенням і збереженням родючості ґрунту у контексті сталого розвитку природокористування. Миколаїв: Вид-во ПП “Іліон”, 2003. 39 с.

118. Дейнега М. А. Біоцентризм як основа розвитку природоресурсних правовідносин. *Децентралізація влади як чинник розвитку аграрного, екологічного, земельного та інших природоресурсних галузей права*: матеріали Всеукр. кругл. столу (Київ, 22 вересня 2017 року). Київ, 2017. С. 81 – 83.

119. Дейнега М. А. Правове регулювання меліорації земель сільськогосподарського призначення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2012. 19 с.

120. Дейнега М. А. Правове регулювання хімічної меліорації земель в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2011. № 5. С. 73 – 78.

121. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14.06.1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

122. Дем'яненко С. І., Нів'євський О. В. Система регулювання фітосанітарних заходів в Україні. *Економіка АПК.* 2015. № 5. С. 28 – 33.

123. Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції: монографія / Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, С. Г. Серьогіна та ін.; за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. Київ: Ред. журн. «Право України», 2012. Випуск «Академічні правові дослідження». Дод. до юрид. журн. «Право України». 336 с.

124. Деякі питання проведення апробації (випробування) та реєстрації генетично модифікованих організмів сортів сільськогосподарських рослин: постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2009 року № 808. *Урядовий кур'єр.* 2009. № 150.

125. Деякі питання реалізації Закону України «Про карантин рослин»: постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2019 року № 1177. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 19.

126. Довідник із захисту рослин / Л. І. Бублик, Г. І. Василечко, В. П. Васильєв та ін.; За ред. М. П. Лісового. Київ: Урожай, 1999. 744 с.

127. Додаток 2 до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету, які виділяються для часткової компенсації вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва» від 14 січня 2004 року № 13. *Урядовий кур'єр.* 2004. № 17. *(втратила чинність)*

128. Дописки в книгу жизни. Элементы. URL: http://elementy.ru/lib/164586 (дата звернення: 22.04.2017).

129. Духневич А. В. Екологічна безпека та якість сільськогосподарської продукції у світлі вимог СОТ. *Еколого-правовий статус людини і громадянина:*

ретроспективний та перспективний погляди: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 18 – 22.

130. Духневич А. В. Організаційно-правове забезпечення реалізації угод Світової організації торгівлі у сільському господарстві України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 389 с.

131. Духневич А. В. Особливості правового застосування санітарних та фітосанітарних заходів в умовах участі України у СОТ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2013. Вип. 22. Ч. 1. Т. 2. С. 72 – 76.

132. Духневич А. В. Правова регламентація застосування санітарних та фітосанітарних заходів в Україні у контексті вимог СОТ та ЄС. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 64 – 70.

133. Духневич А. В. Правове регулювання фітосанітарного контролю в Україні у відповідності до норм СОТ. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 289 – 294.

134. Духневич А. В. Правові проблеми реалізації Угоди про сільське господарство СОТ в Україні: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 400 с.

135. Екологічне право України: підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 720 с.

136. ЕкоСистема: національна онлайн-платформа, яка містить актуальну інформацію про стан довкілля. URL: https://eco.gov.ua/ (дата звернення: 01.12.2021 року)

137. Євстігнєєв А. С. Проблеми екологічної безпеки – спільний виклик та об'єктивна передумова міжгалузевих досліджень. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 213 – 215.

138. Євстігнєєв А. С. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сфері спеціального природокористування в Україні: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2019. 434 с.

139. Єрмоленко В. М. Сучасний стан нормативного забезпечення державного контролю за якістю сільськогосподарської продукції. *Збірник матеріалів Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України* (Одеса, 9-10 вересня 2016 року). Одеса: Юридична література, 2016. С. 22 – 25.

140. Завгородня В. Проблеми формування юридичної термінології у сфері правового забезпечення біологічної безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 9. С. 117 – 120.

141. Золотарьова Д. М. Правові питання використання земель для органічного землеробства. *Органічне виробництво: право і бізнес*: матеріали наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 17 червня 2021 року). Запоріжжя, Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 55 – 58.

142. Зражевський О. В. Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про захист рослин: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 19 с.

143. Зуєв В. А. Комерціалізація національного екологічного законодавства як загроза сталому розвитку країни. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України:* матеріали «кругл. столу» (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків, 2016. С. 107 – 109.

144. Іваненко О. О. Енергетична оцінка сучасного землеробства. *Вісник аграрної науки*. 2008. № 10. С. 5.

145. Ігнатенко І. В. Правові питання екологізації землеробства. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року:* матеріали кругл. столу (Харків, 21 травня 2021 року). Харків: Право, 2021. С. 196 – 199.

146. Їжа з ГМО викликає рак. URL: http://news.liga.net/ua/news/health/734166-zha_z_gmo_viklika_rak_ daily_mail.htm (дата звернення: 26.04.2017).

147. Історія створення Державної установи «Інститут охорони ґрунтів України». URL: https://www.iogu.gov.ua/pro-du-derzhgruntohorona/istoriya-stvorennya/ (дата звернення: 01.12.2021 року)

148. Каракаш І. І. Екологічна функція сучасної української держави. *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права:* матеріали «кругл. столу» (Харків, 6 грудня 2013 року). Харків, 2013. С. 30 – 33.

149. Каракаш І. І. Теоретичні проблеми права власності на природні об'єкти та їх ресурси в України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2018. 453 с.

150. Карпенко О. О., Муравкіна М. О. Удосконалення еколого-економічних механізмів в сфері поводження з пестицидами. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія «Економіка».* 2013. Вип. 1 (61). С. 82 – 90.

151. Карпінська Н. В. Екологізація сільського господарства в умовах євроінтеграції. *Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 7- 10 червня 2018 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 150 – 153.

152. Карпінська Н. В. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів: проблеми правового забезпечення у контексті вимог СОТ та ЄС: монографія. Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. 532 с.

153. Карпінська Н. В. Концептуально-правові засади застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС: автореф. дис. …. докт. юрид. наук 12.00.06. Одеса, 2021. 32 с.

154. Карпінська Н. В. Концептуально-правові засади застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2021. 492 с.

155. Карпінська Н. В. Правове регулювання застосування засобів захисту рослин в контексті вимог ЄС. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України:* тези Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листопада 2021 року). Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2021. С. 89 – 92.

156. Кипоренко В. В. Формування системи сертифікації органічного сільського господарства в Україні. *Агросвіт*. 2014. № 24. С. 28 – 34.

157. Кисіль В. І. Агрохімічні аспекти екологізації землеробства. Харків: 13 типографія, 2005. 167 с.

158. Кім Г. А. Правовий режим об'єктів рослинного світу, занесених до Зеленої книги України: автореф. дис. …. канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2017. 22 с.

159. Ключнікова А. О. Правове забезпечення ведення тепличного господарства в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 244 с.

160. Коваленко Т. О. Адаптація аграрного законодавства України до aquis communautaire: сучасний стан та перспективи. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 185 – 190.

161. Ковальчук Т. Г. Проблеми правового регулювання відносин у сфері використання земель та інших природних ресурсів в аграрному секторі економіки України. *Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі:* матеріали «кругл. столу» (Харків, 13 червня 2014 року). Харків, 2014. С. 88 – 91.

162. Ковальчук Т. Г. Щодо правового забезпечення безпеки харчових продуктів рослинного походження в умовах розвитку агросфери. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 листопада 2020 року). Харків, 2020. С. 170 – 173.

163. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

164. Козмуляк К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: монографія. Чернівці: Кондратьєв А.В, 2017. 192 с.

165. Козмуляк К. А. Правове регулювання економічного стимулювання виробництва екологічно-безпечної продукції тваринництва в Україні. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти:* матеріали кругл. столу (Харків, 5 грудня 2014 року). Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. С. 197 – 200.

166. Козмуляк К. Правове регулювання економічного стимулювання ведення екологічно безпечного рослинництва в Україні. *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 90 – 95.

167. Коломієць Я. Л. Правове регулювання обмежень у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2015. 20 с.

168. Кондратенко Д. Ю. Особливості правового забезпечення агроінновацій в Україні. *Актуальні проблеми земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права:* матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 грудня 2021 року). Харків: Юрайт, 2021. С. 124 – 127.

169. Кондратьєва К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 18 с.

170. Кондратьєва К. А. Правове регулювання екологічної безпеки у сфері поводження з пестицидами в сільському господарстві України. *Часопис Київського університету права.* 2012. Вип. 1. С. 260 – 264.

171. Кондратьєва К. А. Правові проблеми контролю за охороною земель при застосуванні пестицидів за законодавством України. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин:* збірник тез Міжнародної наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 50 – 52.

172. Кондратюк Т. М. Правовий режим земель національної екологічної мережі України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2019. С. 10 – 11.

173. Конишева О. В. Правове забезпечення запобігання деградації земель сільськогосподарського призначення: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2002. 20 с.

174. Корнієнко В. М. Деякі питання правового регулювання відносин в галузі застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин. *Форум права.* 2011. № 3. С. 385 – 389.

175. Корнієнко В. М. Стан та проблеми вдосконалення аграрного законодавства України в умовах євроінтеграції. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах:* матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 190 – 192.

176. Костенко М. О., Шерстюк О. Л., Коваленко Н. П. Мікробіологічні препарати у захисті рослин від хвороб. *Сучасні аспекти і технології у захисті рослин*: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Полтава, 16 лютого 2021 р.). Полтава: ПДАА, 2021. С. 63 – 65.

177. Костенко С. О. Пестициди та агрохімікати як інновації в аграрній сфері: до питання правового регулювання «розумних меж» використання. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України:* тези Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листопада 2021 року). Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2021. С. 92 – 98.

178. Костицький В. В. Екологічна функція держави та економіко-правовий механізм охорони довкілля. *Право України*. 2004. № 1. С. 147 – 148.

179. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). Київ: УСП МСБ "Eusmeu", 2003. 772 с.

180. Костицький В. В. Ознаки екологічної держави в соціолого-правовому вимірі. *Децентралізація влади як чинник розвитку аграрного, екологічного, земельного та інших природоресурсних галузей права:* матеріали Всеукр. кругл.

столу (Київ, 22 вересня 2017 року). Київ: Видавництво «Прінт Сервіс», 2017. С. 34 – 39.

181. Костицький В. В. Про уточнення екологічної функції ліберальної держави в умовах глобальних викликів. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 240 – 243.

182. Костицький В. В., Гетьман А. П. Екологічні права громадян як основа конституційного закріплення екологічної функції держави. *Малий і середній бізнес (право, держава, економіка).* 2011. Вип. 1-2. С. 3 – 8.

183. Костюченко Я. М. Правове регулювання співробітництва України і Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2010. 18 с.

184. Краснова Ю. Правові засади становлення екологічного обліку в Україні. *Ефективність регулювання екологічних, природоресурсних та космічних відносин для сталого розвитку: право, інституції, сучасні інформаційні технології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 12 листопада 2021 року). Київ: Видавництво «Наукова Столиця», 2021. С. 79 – 84.

185. Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки в Україні: автореф. дис. …докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2018. 31 с.

186. Краснова Ю. А. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сільському господарстві України. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна:* матеріали Всеукр. круг. столу (Київ, 25 травня 2012 року). Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2012. С. 87 – 90.

187. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25-26. Ст. 131.

188. Кулинич О. П. До питання про вдосконалення правової охорони бджільництва в Україні. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 22 травня 2020 року). Харків, 2020. С. 164 – 167.

189. Кулинич П. Ф. До питання про розвиток предмета аграрного (сільського) права. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна:* матеріали Всеукр. кругл. столу. (Київ, 25 травня 2012 року). Київ, 2012. С. 43 – 46.

190. Кульчій І. М. Інтеграційні відносини у сфері розвитку сільського господарства та сільських територій як складова предмета аграрного права. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 196 – 201.

191. Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.

192. Курило В. І., Гиренко І. В., Курзова В. В. Правове забезпечення збереження і використання генетичних ресурсів рослин через призму глобалізації проблеми біобезпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право.* 2012. Вип. 173 (3). С. 97 – 116.

193. Курман Т. В. Аграрно-правові аспекти сталого розвитку. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики:* матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 10-13 червня 2021 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 73 – 75.

194. Курман Т. В. Теоретико-методологічні засади правового забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2019. 40 с.

195. Курман Т. В. Теоретико-правові питання використання біотехнологій в умовах сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. *Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 7-10 червня 2018 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 173 – 176.

196. Курман Т. В. Щодо методологічних підходів дослідження правових засад сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. *Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах:* збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр (Одеса, 6-9 червня 2019 року). Одеса: Гельветика, 2019. С. 139 – 142.

197. Кухар О. В. Правове регулювання утилізації непридатних пестицидів: проблеми та шляхи вирішення. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18-19 травня 2018 року). Київ, 2018. С. 396 – 400.

198. Кухар О. В. До питання захисту земель при використанні засобів захисту рослин. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України:* тези Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листопада 2021 року). Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2021. С. 98 – 100.

199. Кухар О. В. Правові проблеми утилізації використаної тари з-під засобів захисту рослин. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 341 – 344.

200. Ласло О. О., Гордєєва О. Ф. Біологічний метод захисту горіхового саду від червиці в'їдливої. *Сучасні аспекти і технології у захисті рослин*: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Полтава, 16 лютого 2021 року). Полтава: ПДАА, 2021. С. 59 – 60.

201. Лейба Л. В. До питання про вдосконалення законодавства України у сфері забезпечення біологічної безпеки. *Сучасні екологічні проблеми та методика викладання еколого-правових дисциплін:* матеріали Респ. наук.-практ. конф. (Харків, 25-26 листопада 2010 року). Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2010. С. 39 – 41.

202. Лимар Н. О. Найекологічніші шляхи захисту сільськогосподарських рослин від шкідників та хвороб. *Сучасні аспекти і технології у захисті рослин:*

матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Полтава, 16 лютого 2021 р.). Полтава: ПДАА, 2021. С. 56 – 58.

203. Лісова Т. В. До питання про відновлення родючості грунтів як чинника ведення органічного землеробства. *Органічне виробництво: право і бізнес*: матеріали наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 17 червня 2021 року). Запоріжжя, Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 83 – 87.

204. Ліхтер М. В. Еколого-правове забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 184 с.

205. Ліхтер М. П. Еколого-правове забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 19 с.

206. Лушпаєв С. О. Правові засади продовольчої безпеки України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2014. 19 с.

207. Макаренко М. В. Правові засади функціонування складів агрохімікатів і пестицидів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Агрономія.* 2014. Вип. 195 (1). С. 84 – 92.

208. Малишева Н. Р. Глобалізація – екологія: методологія взаємодії і нові можливості екологічного права. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації:* збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ – Яремче, 20-22 вересня 2019 року). Івано-Франківськ: Прикарп. нац. Ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 20 – 23.

209. Марченко С. І. Дерегуляція аграрного бізнесу в системі принципів правового регулювання аграрних відносин. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 77 – 79.

210. Мельник В. О. Правове регулювання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2018. 222 с.

211. Менів О. І. Правове забезпечення використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні та ЄС: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2016. 22 с.

212. Міжнародна конвенція про захист рослин від 06.12.1951 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_805#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

213. Мороз Г. В. Екологічні потреби та екологічні інтереси: питання співвідношення та взаємодії. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти*: матеріали кругл. столу (Харків, 5 грудня 2014 року). Харків, 2014. С. 140 – 142.

214. Настіна О. І. До проблеми екологізації аграрного права. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна:* матеріали Всеукр. кругл. столу (Київ, 25 травня 2012 року). Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2012. С. 108 – 111.

215. Нечипорук Л. Д. Еколого-правове регулювання раціонального використання об'єктів тваринного світу: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.

216. Новак Т. С. До питання правового забезпечення охорони навколишнього природного середовища при здійсненні сільськогосподарського виробництва. *Ефективність регулювання екологічних, природоресурсних та космічних відносин для сталого розвитку: право, інституції, сучасні інформаційні технології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 12 листопада 2021 року). Київ: Видавництво «Наукова Столиця», 2021. С. 126 – 129.

217. Новосад І. В. Фітосанітарні експертизи в Україні крізь призму міжнародних стандартів. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези

допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 266 – 269.

218. Носік В. В. Аграрні права та їх юридична природа в сучасних умовах. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні:* зб. наук. праць Міжн. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14-15 травня 2010 року). Хмельницький, 2010. С. 123 – 126.

219. Носік В. В. Конституційні основи стратегії розвитку земельного та аграрного права в Україні. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку:* матеріали «кругл. столу» (Київ, 27 травня 2016 року). Київ, 2016. С. 64 – 66.

220. Носік В. В. Методологічні основи юридичної природи сучасного земельного та аграрного права у забезпеченні конкурентоспроможності України в умовах світових інтеграційних економічних та державно-правових явищ. *Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 21-22 травня 2010 року). Біла Церква, 2010. С. 17 – 18.

221. Носік В. В. Проблеми методології й методики дослідження, вивчення та викладання аграрного, земельного і екологічного права в Україні. *Збірник матеріалів першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України* (Одеса, 9-10 вересня 2016 року). Одеса: Юридична література, 2016. С. 47 – 50.

222. Носік В. В. Розвиток доктрин земельного, аграрного та екологічного права у національній правовій системі України. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права*: матеріали кругл. столу (Харків, 24 травня 2013 року). Харків, 2013. С. 24 – 26.

223. Носік В. В. Філософські основи розвитку аграрного права в сучасних умовах. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах:* матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 14 – 19.

224. Носова М., Цимбалюк С. Фітосанітарний контроль як складова державного регулювання екобезпеки. *Техногенно-екологічна безпека України: стан та перспективи розвитку* / ТЕБ-2019: матеріали IX Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (Ірпінь, 04-15 листопада 2019 року). Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. С. 127 – 130.

225. О переносе генов. ГМО – статьи, оценки, мнения. URL: https://gmobiosafety.wordpress.com/2008/01/15/%d0%9ed0%bf%d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%bd%d0%be%d1%81%d0%b5-%d0%b3%d0%b5%d0%bd%d0%be%d0%b2/ (дата звернення: 26.04.2017).

226. Обґрунтування застосування засобів захисту рослин. URL: http://www.city.kherson.ua/news_ detail/obgruntuvannya-zastosuvannya-zasobiv-zahistu-roslin (дата звернення: 29.08.2021 р.).

227. Обіюх Н. М. Правова охорона земель від забруднення пестицидами та мінеральними добривами: європейський досвід. *Аграрна освіта та наука: досягнення, роль, фактори росту: інноваційні психолого-педагогічні та правові засади аграрної науки в умовах міжкультурної аграрної комунікації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 31 жовтня 2019 року). Біла Церква, 2019. С. 3 – 5.

228. Обіюх Н. М. Правове забезпечення використання джерел питного водопостачання в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2015. 20 с.

229. Оверковська Т. К. Екологічний ризик у сільському господарстві: правові аспекти. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин:* збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 327 – 330.

230. Оверковська Т. К. Правові засади охорони земель від забруднення та псування в Україні: автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.

231. Основи законодавства про охорону здоров’я від 19.11.1992 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 4. Ст. 19.

232. Основні напрямки сучасної біотехнології. URL: https://sites.google.com/site/biotechnologiya/ biblioteka/metod (дата звернення: 01.12.2021 року)

233. Островська Б. В. Нові виклики правам людини в контексті сучасних загроз пандемії (національний та міжнародно-правовий біоетичні аспекти). *Організація юридичної науки та освіти в Україні й світі: історичний досвід, сучасний стан та майбутні перспективи:* матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 грудня 2020 року). Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького, 2021. С. 160 – 161.

234. Отравляющие вещества сельскохозяйственного значения. URL: http://www.ng.ru/science/2004-06-09/14_pestitsid.html (дата звернення: 24.04.2017)

235. Павлова О. В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2017. 20 с.

236. Панченко В. В. Державна контрольно-наглядова діяльність в аграрному секторі як складова продовольчої безпеки України: організаційно-правові питання. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації:* збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 року). Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 175 – 177.

237. Панченко В. В. Міжнародний досвід при формуванні екологічної політики в Україні. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року*: матеріали «кругл. столу» (Харків, 21 травня 2021 року). Харків: Право, 2021. С. 254 – 257.

238. Пахолюк О. В., Передерій О. І. Заходи щодо забезпечення безпеки харчових продуктів. *Хімія, біо- та нанотехнології, екологія та економіка в харчовій та косметичній промисловості:* збірник матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 7-8 жовтня 2019 року). Харків, 2019. С. 120 – 123.

239. Петлюк Ю. С. Сучасний стан і напрями розвитку АПК України: правовий вимір. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах:* матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 242 – 243.

240. Пилипенко Л. А. Сучасні фітосанітарні ризики аграрного виробництва в Євросоюзі та Україні. *Карантин і захист рослин*. 2011. № 6. С. 1 – 4.

241. Питання Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2016 р. № 260-р. *Урядовий кур'єр.* 2016. № 81.

242. Питання забезпечення реалізації статті 7 Закону України "Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів": постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2010 р. № 919. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 195.

243. Питання закупівлі та реалізації Аграрним фондом дизельного палива і мінеральних добрив для проведення весняно-польових робіт у 2009 році: постанова Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2009 року № 152. *Урядовий кур'єр.* 2009. № 42.

244. Питання реалізації Аграрним фондом аміачної селітри: постанова від 7 жовтня 2009 року № 1058. *Урядовий кур'єр.* 2009. № 188 *(втратила чинність)*

245. Питання реалізації Аграрним фондом аміачної селітри: розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2010 року № 190-р. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 28.

246. Піддубна Д. С. Засоби захисту рослин: сучасні нормативно-правові вимоги у відповідності до світових змін через призму підтримки до поширення органічного господарювання та збереження природних ресурсів. *Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах:* збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр (Одеса, 6-9 червня 2019 року). Одеса: Гельветика, 2019. С. 159 – 162.

247. Піддубна Д. С. Правовий захист рослин під час органічного виробництва. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2013. № 10. С. 114 – 119.

248. Піддубний О. Ю. Правове регулювання використання біотехнологій у промисловості та охороні природи. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182. Ч. 1. С. 166 – 175.

249. Піддубний О. Ю. Правовідносини у сфері біотехнологій: автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.06; 12.00.07. Київ, 2015. 43 с.

250. Піддубний О. Ю. Реєстр ГМО в Україні: досвід нормативного аналізу. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України:* матеріали кругл. столу (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків: Право, 2016. С. 166 – 168.

251. Піддубний О. Ю. Сільськогосподарська біотехнологія як предмет правового регулювання. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна:* матеріали Всеукр. кругл. столу (Київ, 25 травня 2012 року). Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2012. С. 120 – 124.

252. Податок на пестициди – французькі фермери втратять 100 млн доходу. URL: https://landlord.ua/news/podatok-na-pestytsydy-frantsuzki-fermery-vtratiat-100-mln-dokhodu/ (дата звернення: 01.12.2021 року)

253. Поліводський О. А. Правове регулювання реалізації сільськогосподарської продукції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 1999. 17 с.

254. Поліщук В. А. Організаційно-правові проблеми сертифікації садивного матеріалу у промисловому садівництві України. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези доповідей Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 95 – 98.

255. Поліщук В. А. Правове регулювання сільськогосподарського садівництва в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 21 с.

256. Поліщук В. А. Правове регулювання сільськогосподарського садівництва в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 199 с.

257. Поліщук В. А. Правові питання сертифікації сільськогосподарської продукції за стандартом Global G.A.P. *Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еколюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 7-10 червня 2018 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 203 – 206.

258. Полюхович Л. І. Організаційно-правові питання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції у контексті вимог СОТ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2014. 18 с.

259. Попов В. К., Гетьман А. П. Правові проблеми використання і охорони рослинного світу. *Право України*. 2000. № 1. С. 51 – 53.

260. Попова А. О. Правова охорона земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук 12.00.06. Одеса, 2017. 20 с.

261. Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання підробці засобів захисту рослин, пестицидів і агрохімікатів № 0837 від 25.05.2006 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0837&skl=6 (дата звернення 01.12.2021 року)

262. Приватні стандарти та СОТ. Розуміємо ключові питання торговельної політики: серія статей. 2015. Вип. 8. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2015. 20 с.

263. Примірна структура Головного Управління Держпродспоживслужби в області. URL: http://www.consumer.gov.ua/Pictures/Files/Editor/document/довідник/структура%20головне%20управління.pdf (дата звернення: 01.12.2021 року)

264. Природноресурсове право України: навч. посіб. / За ред. І. І. Каракаша. Київ: Істина, 2005. 376 с.

265. Про бджільництво: Закон України від 22.02.2000 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2000. № 21. Ст. 157.

266. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 52.

267. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 03.09.2013 року. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 20-21. Ст. 721. *(втратив чинність)*

268. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 36-37. Ст. 242.

269. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання використанню фальсифікованих пестицидів і агрохімікатів*:* Закон України від 14.09.2006 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2006. № 43. Ст. 420.

270. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції в агропромисловому комплексі: Закон України від 08.12.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. Ст. 40.

271. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру: Закон України від 09.04.2014 року. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 23. Ст. 873.

272. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція): Закон України від 12.02.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 21. Ст. 133.

273. Про внесення змін до Закону України "Про карантин рослин" щодо зменшення адміністративного навантаження: Закон України від 15.07.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 35. Ст. 353.

274. Про внесення змін до Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів «щодо інформування громадян про наявність у харчових продуктах генетично модифікованих організмів (ГМО): Закон України від 17 грудня 2009 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2010. № 9. Ст. 83.

275. Про внесення зміни до пункту 11 Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх

утилізацією/видаленням: постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р. № 1212. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 24.

276. Про Державний бюджет України на 2014 рік: Закон України від 16.01.2014 року. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 9. Ст. 93.

277. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 350.

278. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18.05.2017 року. *Відомості Верховної Ради.* 2017. № 31. Ст. 343.

279. Про Державну інспекцію сільського господарства України: Указ Президента України від 13.04.2011 року № 459/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459/2011#top (*втратив чинність*)

280. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2007. № 35. Ст. 484.

281. Про дитяче харчування: Закон України від 14.09.2006 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2006. № 44. Ст. 433. *(втратив чинність)*

282. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя: Закон України від 24.02.1994 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 27. Ст. 218.

283. Про забезпечення сільськогосподарських підприємств мінеральними добривами вітчизняного виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2008 року № 1110. *Урядовий кур'єр*. 2008. № 245.

284. Про забезпечення сільськогосподарських товаровиробників матеріально-технічними та фінансовими ресурсами в 1999 році: постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 1998 року № 1953. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-98-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

285. Про забезпечення сільськогосподарських товаровиробників мінеральними добривами і засобами захисту рослин у 1996 році: постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 1996 року № 562. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-96-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

286. Про забезпечення сільськогосподарських товаровиробників мінеральними добривами і засобами захисту рослин під урожай 1997 року: постанова Кабінету Міністрів України від 6 січня 1997 року № 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-97-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

287. Про загальнодержавну Програму поводження з токсичними відходами: Закон України від 14.09.2000 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2000. № 44. Ст. 374.

288. Про заснування Конвенції Європейської і середземноморської організації з карантину і захисту рослин від 18.04.1951 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_100#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

289. Про затвердження галузевої програми "Захист рослин 2008-2015": наказ Мінагрополітики від 06.12.2007 року № 867/112. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0867555-07#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

290. Про затвердження галузевої Програми «Комплексна біологізація захисту рослин 2008-2012": наказ Мінагрополітики та НААН від 27.05.2008 року № 334/46. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0334555-08#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

291. Про затвердження комплексної галузевої програми "Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року": наказ Мінагрополітики та НААН від

23.10.2007 року № 757/101. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0757555-07#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

292. Про затвердження Критеріїв оцінки ризику потенційного впливу генетично модифікованих організмів на навколишнє природне середовище: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 7 лютого 2011 року. *Офіційний вісник України*. 2011. № 17. Стор. 52. Ст. 722**.**

293. Про затвердження Переліку регульованих шкідливих організмів: наказ Міністерства аграрної політики України від 29.11.2006 року № 716. *Офіційний вісник України*. 2006. № 50. Стор. 209. Ст. 3350**.**

294. Про затвердження Плану заходів з проведення комплексу весняно-польових робіт у 2007 році: наказ Мінагрополітики та НААН 13.02.2007 року № 89/9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0089555-07#top (дата звернення: 01.12.2021 року)

295. Про затвердження плану заходів по проведенню комплексу весняно-польових робіт у 2005 році: наказ Мінагрополітики та НААН 11.03.2005 року № 95/16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0095555-05#top (дата звернення: 01.12.2021 року)

296. Про затвердження плану заходів по проведенню комплексу весняно-польових робіт у 2006 році: наказ Мінагрополітики 24.03.2006 року № 15. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0150555-06#top (дата звернення: 01.12.2021 року)

297. Про затвердження Положення про Головну державну інспекцію з карантину рослин України: наказ Мінагрополітики України від 21.12.2005 року № 727. *Офіційний вісник України*. 2006. № 3. Стор. 188. Ст. 115. *(втратив чинність)*

298. Про затвердження Положення про Головну державну інспекцію захисту рослин "Головдержзахист": наказ Мінагрополітики від 18.06.2007 року № 422. *Офіційний вісник України*. 2007. № 58. Стор. 91. Ст. 2323. *(втратив чинність)*

299. Про затвердження Положення про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України: Указ Президента України від 13.04.2011 року. № 464/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/464/2011#Text (*втратив чинність*)

300. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: Указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 454/2011. *Урядовий кур'єр*. 2011. № 83. *(втратив чинність)*

301. Про затвердження Положення про Державну службу з карантину рослин України: наказ Міністерства аграрної політики від 11.12.2003 року № 439. *Офіційний вісник України*. 2003. № 52. Том 2. Стор. 745. Ст. 2878. *(втратив чинність)*

302. Про затвердження Положення про Державну службу з карантину рослин України: наказ Міністерства аграрної політики від 08.05.2007 року № 310. *Офіційний вісник України***.** 2007. № 39. Стор. 101. Ст. 1572. *(втратив чинність)*

303. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 02 вересня 2015 року № 667. Урядовий кур'єр. 2015. № 168.

304. Про затвердження Положення про Українську державну насіннєву інспекцію: наказ Мінагрополітики від 19.12.2000 року № 255. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0967-00#top *(втратив чинність)*

305. Про затвердження Положення про Українську державну насіннєву інспекцію: наказ Мінагрополітики від 23.03.2004 року № 97. *Офіційний вісник України*. 2004. № 15. Стор. 222. Ст. 1075. *(втратив чинність)*

306. Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 року № 970. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 235.

307. Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету, які виділяються для часткової компенсації вартості мінеральних добрив

вітчизняного виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 року № 13. *Урядовий кур'єр*. 2004. № 17. *(втратила чинність)*

308. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для проведення заходів щодо боротьби з шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин: постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2008 року № 398. *Офіційний вісник України*. 2008. № 32. Стор. 27. Ст. 1046.

309. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів щодо боротьби із шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин, запобігання розповсюдженню збудників інфекційних хвороб тварин: постанова Кабінету Міністрів України від 29 лютого 2012 року № 205. *Урядовий кур'єр.* 2012. № 61.

310. Про затвердження Порядку використання у 2007 році коштів державного бюджету, що виділяються для часткової компенсації вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 9 лютого 2007 року № 182. *Урядовий кур'єр*. 2007. № 33.

311. Про затвердження Порядку вилучення, утилізації, знищення та знешкодження непридатних або заборонених до використання пестицидів і агрохімікатів та тари від них: постанова Кабінету Міністрів України від 27 березня 1996 року № 354. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/354-96-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

312. Про затвердження Порядку етикетування харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми або вироблені з їх використанням та вводяться в обіг: постанова Кабінету Міністрів України від 13 травня 2009 року № 468. *Офіційний вісник України*. 2009. № 37. Стор. 17. Ст. 1240.

313. Про затвердження Порядку надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування: постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 року № 1195. *Офіційний вісник України***.** 2007. № 76. Стор. 48. Ст. 2819. *(втратила чинність)*

314. Про затвердження Порядку погашення заборгованості Міністерства аграрної політики за виконані роботи щодо виробництва мінеральних добрив перед підприємствами хімічної галузі: постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2003 року № 2078. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2078-2003-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

315. Про затвердження Порядку проведення державних випробувань, державної реєстрації та перереєстрації, видання переліків пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 1996 року № 295. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/295-96-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

316. Про затвердження Порядку офіційного встановлення та/або підтримання статусу місця виробництва або виробничої ділянки, вільних від регульованих шкідливих організмів, позбавлення такого статусу, його поновлення та інші умови офіційного встановлення місця виробництва або виробничої ділянки: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України 04.03.2021 року № 451. *Офіційний вісник України.* 2021. № 33. Стор. 329. Ст. 1983.

317. Про затвердження Порядку створення і використання резерву пестицидів для боротьби з особливо небезпечними шкідниками сільськогосподарських рослин: наказ Мінагрополітики від 18.02.2004 року № 44. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0292-04#Text *(втратив чинність)*

318. Про затвердження Порядку фінансування запобіжних заходів щодо поширення, локалізації та ліквідації карантинних і особливо небезпечних шкідливих організмів, а також контрольних обстежень сільськогосподарських угідь за рахунок коштів Державного бюджету України: постанова Кабінету Міністрів України від 13 лютого 1999 року № 181. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-99-%D0%BF#top *(втратила чинність)*

319. Про затвердження Програми "Зерно України 2005-2010" та організаційні заходи по проведенню збирання зернових культур, формування та

функціонування зернового ринку урожаю 2004 року: наказ Мінагрополітики 28.07.2004 року № 271 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0271555-04#top (дата звернення: 01.12.2021 року)

320. Про затвердження Програми "Селекція і насінництво - 2001-2005": наказ Мінагрополітики та НААН 300/86 від 05.10.2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0300555-01#top (дата звернення: 01.12.2021 року)

321. Про затвердження Тимчасового порядку ввезення, державного випробування, реєстрації та використання трансґенних сортів рослин в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 р. № 1304. *Офіційний вісник України*. 1998. № 33. Стор. 67. Ст. 1243. (*втратив чинність*)

322. Про захист рослин: Закон України від 14.10.1998 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1998. № 50-51. Ст. 310.

323. Про збільшення виробництва зерна в 2002 році: наказ Мінагрополітики та НААН № 288/82 від 27.09.2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0288555-01#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

324. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів: Закон України від 06.12.2018 року. *Відомості Верховної Ради.* 2019. № 7. Ст. 41.

325. Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 34. Ст. 352.

326. Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 22. Ст. 86.

327. Про насіння і садивний матеріал: Закон України від 26.12.2002 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 13. Ст. 92.

328. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 року. *Відомості Верховної Ради.* 2018. № 31. Ст. 241.

329. Про національну інфраструктуру геопросторових даних: Закон України від 13.04.2020 року. *Відомості Верховної Ради.* 2020. № 37. Ст. 277.

330. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 442. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 169.

331. Про організаційні заходи щодо використання аміачної води сільгосптоваровиробниками в 2004 році: наказ Мінагрополітики від 31.01.2004 року № 27. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0027555-04#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

332. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 року. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 16. Ст. 70.

333. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1998. № 19. Ст. 98.

334. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 39. Ст. 349.

335. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1991. № 41. Ст. 546.

336. Про пестициди та агрохімікати: Закон України від 02.03.1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 14. Ст. 91.

337. Про Порядок забезпечення сільськогосподарських товаровиробників мінеральними добривами і засобами захисту рослин: наказ Міністерства сільського господарства і продовольства України, Міністерства промисловості України, Міністерства економіки України, Міністерство фінансів України №200/126/134/84 від 25.06.96 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0365-96#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

338. Про Порядок забезпечення сільськогосподарських товаровиробників мінеральними добривами під урожай 1998 року: наказ Міністерства агропромислового комплексу України, Державної акціонерної компанії "Хліб України", Міністерства фінансів України № 65/213/77 від 14.10.97 року. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0536-97#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

339. Про порядок поставки сільськогосподарським товаровиробникам бензину, дизельного палива, мінеральних добрив і засобів захисту рослин: постанова Кабінету Міністрів України від 9 лютого 1994 року № 86. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86-94-%D0%BF#Text *(втратила чинність)*

340. Про приєднання України до Роттердамської конвенції про процедуру попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі: Закон України від 26.09.2002 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № 46. Ст. 341.

341. Про Програму "Зерно України – 2001-2004": постанова Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2000 року № 1739. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1739-2000-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

342. Про Програму "Зерно України - 2001-2004": наказ Мінагрополітики та НААН № 4/6 від 22.01.2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0004555-01#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

343. Про ратифікацію Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі: Закон України від 18.04.2007 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2007. № 30. Ст. 396.

344. Про регулювання (встановлення) граничного рівня оптово-відпускних цін на мінеральні добрива вітчизняного виробництва, для часткової компенсації вартості яких виділяються кошти державного бюджету: наказ Мінпромисловості України 20.01.2004 року №18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-04#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

345. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1999. № 22-23. Ст. 198.

346. Про Статут Державної служби з карантину рослин України: постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 1993 року № 892. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-93-%D0%BF#Text *(втратив чинність)*

347. Про створення Головної державної інспекції захисту рослин та Державного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції: наказ Міністерства агропромислового комплексу України від 3 листопада 1999 року № 339. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-04#Text (дата звернення: 01.12.2021 року) *(втратив чинність)*

348. Про суцільну агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення: Указ Президента України від 02.12.1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118/95#Text (дата звернення: 01.12.2021 року)

349. Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 року № 228-р. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 65.

350. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 року. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 60.

351. Про схвалення національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 року № 820-р. *Урядовий кур'єр.* 2017. № 220.

352. Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № 14. Ст. 97.

353. Про утворення територіальних органів Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1092. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 4.

354. Проданчук М. Г., Лепьошкін І. В., Кравчук О. П., Гринько А. П., Величко М. В., Бабяк М. В., Лепьошкіна М. І. Нормативно-правове регулювання досліджень пестицидів в умовах глобалізації світової економіки: міжнародний досвід. *Сучасні проблеми токсикології, харчової та хімічної безпеки*. 2018. № 2-3. С. 85 – 91.

355. Проект Закону про захист рослин № 4600 від 16.01.2021 року. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/5169 (дата звернення: 01.12.2021 року)

356. Радченко А. М. Сорти рослин як об'єкти аграрних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2018. 20 с.

357. Рафальський А. Р. Правове регулювання надання адміністративних послуг у ветеринарній та фітосанітарній сферах України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 24 с.

358. Романко С. М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 19 с.

359. Романко С. М. Забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції як один з головних пріоритетів державної політики у аграрному секторі. *Правові проблеми розвитку сільських територій України:* матеріали кругл. столу (Київ, 9 грудня 2015 року). Київ, Видавництво «Прінт сервіс», 2015. С. 165 – 169.

360. Саблук П. Т. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / Саблук П. Т. (ред.), Лукінов І. І., Юрчишин В. В. (ред.), Амбросов В. Я., Баланюк І. Ф. Київ, 1996. 664 с.

361. Сакаджи К. Б. Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2011. 19 с.

362. Сакаджи К. Б. Проблеми нормативного закріплення основних категорій у сфері застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин. *Форум права*. 2010. № 3. С. 388 – 395.

363. Саркісова Т. Проблеми правової регламентації системи контролю у сфері екобезпеки продуктів харчування. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 305 – 308.

364. Семчик В. І. Проблемы адаптации аграрного законодательства Украины к законодательству Европейского Союза. Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / Под общ. ред. Е. Б. Кубко, В. В. Цветкова. Киев: Юринком Интер, 2003. С. 411 – 423.

365. Серганюк У. В. Застосування засобів захисту рослин: історико-правовий аспект. *Карантин і захист рослин*. 2012. С. 24 – 26.

366. Сидоров Я. О. Цифровізація агросфери як напрям державної політики розвитку інноваційної моделі сільського господарства. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 листопада 2020 року). Харків: Юрайт, 2020. С. 250 – 254.

367. Сикало О. О., Чернега Т. О., Дащенко А. В. Нормативні документи (ISO, МФСЗ, ДСТУ), що використовуються при викладанні дисциплін спеціалізації «Карантин рослин». Київ, 2015. 87 с.

368. Соколова А. К. Теоретичні засади становлення та розвитку флористичного права України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2013. 37 с.

369. Спаський Г. В. Підвищення ефективності функціонування фермерських господарств Закарпаття. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 50 – 57.

370. Станіславський В. П. Правове регулювання вирощування і реалізації високопродуктивного насіння зернових культур: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2005. 20 с.

371. Статівка А. М. Деякі принципи екологічної політики в сільському господарстві України. *Правове життя сучасної України:* матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20-21 квітня 2012 року). Одеса, 2012. С. 406 – 407.

372. Статівка А. М. Сучасне аграрне право в контексті євроінтеграційних процесів. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного та аграрного права в умовах євроінтеграції:* матеріали кругл. столу (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків, 2017. С. 94 – 98.

373. Стемпаковська Н. С. Міжнародно-правове регулювання обігу генномодифікованої продукції. Science Online. URL: http://nauka-online.com/ (дата звернення: 01.12.2021 року)

374. Струтинська-Струк Л. В. Правові основи біологічної безпеки в Україні: реалії чи далека перспектива? *Екологічне законодавство України: стан та перспективи розвитку:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13-14 грудня 2007 року). Харків: Право, 2018. С. 149 – 155.

375. Суперсон Ю. В. Правове регулювання бджільництва в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 19 с.

376. Тенкач Л. А. Державний контроль за застосуванням засобів захисту рослин: стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182. Ч. 2. С. 227 – 234.

377. Тенкач Л. А. Теоретико-практичні аспекти визначення правового режиму обігу засобів захисту рослин. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право*. 2012. Вип. 173 (3). С. 232 – 238.

378. Три принципи біологічного захисту рослин. URL: http://agrobusiness.com.ua/2017-09-29-05-56-43/item/2389-3-pryntsypy-biolohichnoho-zakhystu_roslyn.html (дата звернення: 01.12.2021 року)

379. Туліна Е. Є. Правове забезпечення використання рослинного світу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2016. 20 с.

380. Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів від 15.04.1994 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Стор. 330. Ст. 2989.

381. Угода про сільське господарство від 15.04.1994 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Стор. 313. Ст. 2989.

382. Фролова Н. В. Правове регулювання застосування продуктів біотехнології у сільському господарстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 158 – 161.

383. Харитонова Т. Є. Green Deal та його реалізація в аграрному секторі України. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні:* тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. (Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 116 – 119.

384. Цилюрик Р. А. Еколого-правові засади органічного землеробства в умовах нової екологічної політики України. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року:* матеріали кругл. столу (Харків, 21 травня 2021 року). Харків: Право, 2021. С. 306 – 309.

385. Цилюрик Р. А. Правове регулювання використання земельних ділянок для органічного землеробства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2019. 20 с.

386. Цилюрик Р. А. Правове регулювання використання земельних ділянок для органічного землеробства: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2019. 215 с.

387. Чабаненко М. М. Природоресурсні норми в системі аграрного права. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи:* зб. матеріалів кругл. столу (Харків, 30-31 жовтня 2015 року). Харків, 2015. С. 202 – 204.

388. Чабаненко М. М. Про історичний досвід правового регулювання аграрних відносин. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства:* зб. наук. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4 – 5 листопада 2016 року). Київ, 2016. С. 176 – 177.

389. Чабаненко М. М. Система аграрного права України: методологічні засади становлення та розвитку: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2015. 437 с.

390. Шапошнікова Н. В. Правове регулювання засобів захисту рослин у процесі євроінтеграції. *Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 21 – 22 травня 2010 року). Біла Церква, 2010. С. 120 – 121.

391. Шапошнікова Н. В. Юридична відповідальність як невід'ємний елемент правового механізму захисту рослин. А*грарне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна:* матеріали Всеукр. кругл. столу (Київ, 25 травня 2012 року). Київ, 2012. С. 161 – 164.

392. Шибко Р. Д. Правові аспекти виробництва сільськогосподарської сировини для дитячого харчування у спеціальних сировинних зонах. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи:* матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 22 травня 2020 року). Харків: Юрайт, 2020. С. 320 – 322.

393. Шпильова Ю. Б., Ільїна М. В. Значення екологічного імперативу для формування орієнтирів сталого розвитку суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент».* 2017. Вип. 24 (1). С. 8 – 11.

394. Шульга М. В. Особливості правового режиму земель в межах сировинних зон. *Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика:* зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Харів, 7 грудня 2018 року). Харків: ТОВ «Оберіг», 2018. С. 203 – 205.

395. Щиглов Є. О. Еколого-правове регулювання обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища в Україні: дис. … докт. філософії «081» Право. Київ, 2021. 221 с.

396. Юрескул В. О. Щодо застосування принципу перестороги до генетично змінених організмів. *Правове життя сучасної України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16-17 травня 2013 року). Одеса: Фенікс, 2013. С. 621 – 623.

397. Якубович І. Правове регулювання якості та безпечності зерна в Україні. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 371 – 375.

398. Ярошенко А. С. Адміністративно-правове регулювання в галузі насінництва в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2017. 261 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Боснюк-Григор'єва Ю. Україна на шляху до європейських стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів: що зроблено та які виклики слід подолати. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 170-175.
2. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Щодо принципів політики Європейського Союзу у сфері фітосанітарного контролю за товарами рослинного походження. *Area Nauki*. 2017. № 3 (3). С. 5-11.
3. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Нові правила виробництва, маркування та обігу органічної продукції. *Історико-правовий часопис.* 2019. № 2 (14). С. 118-122.
4. Боснюк Ю. П. Законодавче забезпечення фітосанітарних заходів біотехнологічної природи. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2022. № 10. https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-10-8355

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

5. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Узгодження санітарних та фітосанітарних заходів в Україні з європейськими стандартами. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції:* матеріали «круглого столу» (м. Харків, 8 грудня 2017 року). Харків, 2017. С. 252-254.

6. Боснюк-Григор’єва Ю. П. Деякі питання оновлення законодавчого забезпечення при проведенні фітосанітарних процедур. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квітня 2018 року). Харків: Юрайт, 2018. С. 320-325.

7. Боснюк-Григор’єва Ю. П. Європейські стандарти контролю за здоров’ям рослин. *Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України*: матеріали конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року). Одеса, 2018. С. 85-87.

8. Боснюк-Григор’єва Ю. П. Щодо безпеки харчових продуктів рослинного походження. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 – 19 травня 2018 року). Київ, 2018. С. 178-183.

9. Боснюк-Григор’єва Ю. П. Деякі аспекти рівня якості українських товарів рослинного походження. *Актуальні питання реформування правової системи*: зб. матеріалів XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 11 червня 2018 року). Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С. 88-90.

10. Боснюк Ю. Легалізація вільної зони від конкретних організмів як ефективний механізм дотримання фітосанітарних вимог експортованої продукції рослинного походження. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини*: зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 11 грудня 2020 року). Луцьк: Вежа-Друк, 2020. С. 160-162.

11. Боснюк Ю. Правове регулювання виробництва, маркування та обігу органічної продукції. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні*: тези допов. Всеукр. дист. наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 року). Київ: Освіта України, 2021. С. 334-337.

12. Боснюк Ю. Державна підтримка фітосанітарних заходів в Україні 2015 – 2022 роки. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу*: тези доп. Міжнар. наук.-практ.

онлайн/офлайн конф. (м. Київ, 16 вересня 2022 року). Київ: ФОП Ямчинський М. В., 2022. С. 220-222.

13. Боснюк Ю. Приватно-правове регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві. *Актуальні питання реформування правової системи*: зб. матеріалів XIX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 22-23 жовтня 2022 року). Луцьк: Завжди Поруч, 2022. С. 38-40.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію на 9 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: круглому столі «Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції» (Харків, 8 грудня 2017 року); науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах» (Харків, 20 квітня 2018 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України» (Одеса, 7-10 червня 2018 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть» (Київ, 18 – 19 травня 2018 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи» (Луцьк, 11 червня 2018 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми забезпечення прав і свобод людини» (Луцьк, 11 грудня 2020 року); Всеукраїнській дистанційній науково-практичній конференції «Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні» (Київ, 12 березня 2021 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу» (Київ, 16 вересня 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи» (Луцьк, 22-23 жовтня 2022 року).